

İZMİR DEMOCRACY UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES JOURNAL

IDUSoS

E-ISSN: 2651-5458

Year: 2025

Volume:8, Issue:1

"IDUSOS" dergisinin bu sayısı, "İzmir Demokrasi Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi" iş birliğiyle hazırlanmıştır.

İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ

İzmir Demokrasi Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER

İzmir Demokrasi Üniversitesi Rektörü

Editör - Editör Yardımcıları

Prof. Dr. Meltem İNCE YENİLMEZ - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Prof. Dr. Hande ŞAHİN - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Alan Editörleri

Prof. Dr. Pınar AYTEKİN - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet GÖRGEN - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Eylül KABAKÇI GÜNAY - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Kadir DEMİR - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Serdar YAY - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Işıl KELLEVEZİR - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Seda Gözde TOKATLI - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Kadir AKGÜNDÜZ - İzmir Demokrasi Üniversitesi

Yayın Kurulu Sekreteri

Arş. Gör. Çağla ODUNCULAR - İzmir Demokrasi Üniversitesi

“IDUSOS” dergisi elektronik ortamda kör hakemlik sistemi ile yayın yapan, Türkçe ve İngilizce çalışmalara yer veren akademik ve hakemli bir dergidir. Haziran ve Aralık ayları olmak üzere yılda iki kez Ulakbim Dergipark sistemi üzerinden yayınlanmaktadır. Dergide yayınlanan çalışmaların içerikleriyle ilgili tüm sorumluluk yazara/yazarlara aittir.

Makale gönderim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idosos>

"IDUSOS" is an open-access, double blind peer-reviewed, international online academic research journal published biannually (in June and December). The Journal publishes articles in Turkish and English. For Manuscript Submission: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idosos>

İÇİNDEKİLER

CONTENTS

1. İçindekiler/Contents

i

ÖRNEK OLAY

Arş. Gör. Dr. Yücel BAŞTAN

AKTÖR AĞ TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE NÜKLEER
SANTRALLER: AKKUYU NÜKLEER SANTRALİ ÖRNEĞİ

NUCLEAR POWER PLANTS IN INTERNATIONAL RELATIONS FROM THE PERSPECTIVE OF
ACTOR NETWORK THEORY: THE CASE OF AKKUYU NUCLEAR POWER PLANT

1

DERLEME

Arş. Gör. Merve ÖZCAN ALTAN

ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KADIN FAKTÖRÜ: İKTİSATTA EKOFEMİNİST BİR
YAKLAŞIM

THE WOMAN FACTOR IN THE SOLUTION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS: AN
ECOFEMINIST APPROACH IN ECONOMICS

25

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Aysu BAYRAM SAPTIR

ÇOCUK SAHİBİ OLMAK: OLUMLU YA DA OLUMSUZ ÇOCUK SAHİBİ OLMA
MOTİVASYONLARI SOSYODEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERDEN ETKİLENİYOR MU?

HAVING CHILDREN: ARE POSITIVE AND NEGATIVE CHILDBEARING MOTIVATIONS
INFLUENCED BY SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES?

52

Arş. Gör. Bünyamin ÖZKÜR

Prof. Dr. Doğan UYSAL

Doç. Dr. Can KARABIYIK

CURRENCY CONNECTEDNESS BETWEEN DEVELOPED AND EMERGING MARKETS: A TVP-
VAR-BASED ANALYSIS

77

Doç. Dr. Merve ÇETİN

Dr. Öğr. Ü. Kadriye BOZKURT

REFLECTION ON THE THEORETICAL JOURNEY OF MODERNISM/POSTMODERNISM,
FEMINISM, AND MASS COMMUNICATION IN A RELATIONAL CONTEXT FOR SUSTAINABLE
DEVELOPMENT STUDIES

99

AKTÖR AĞ TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE NÜKLEER SANTRALLER: AKKUYU NÜKLEER SANTRALİ ÖRNEĞİ*

Arş. Gör. Dr. Yücel BAŞTAN¹

ÖZET

Aktör Ağ Teorisi insan dışındaki unsurların, toplumsal anlamak için analizlere dahil edilmesini ele almaktadır. Söz konusu unsurların ağ içinde eyleyen olarak ele alınması başlangıçta sosyoloji alanında geliştirilmiştir. Diğer disiplinlerin de teoriyi benimsemesi ile yaygınlaşan teoriye yönelik uluslararası ilişkiler disiplini de ilgisiz kalmamıştır ve Aktör Ağ Teorisini uluslararası ilişkiler çerçevesinden ele alan çalışmalar yapılmıştır. Geleneksel teorilerin aktör tanımının dışında nesnelerin aktör olarak kabul edilmesi uluslararası ilişkiler açısından yenilik olarak ortaya çıkarken bu aktörsel özelliğin, nesne ile kurulan ağlar ile ortaya çıkması Aktör Ağ Teorisinin uluslararası ilişkilere de uyarlanabileceğini ortaya koymaktadır. Diğer disiplinlerdeki yaklaşımlar Aktör Ağ Teorisinin farklı özellikleri ile ilgili disipline uyarlanmasını içerirken, uluslararası ilişkiler literatüründeki çalışmalarda benzer yöntem belirlenmiştir. Çalışmada Aktör Ağ Teorisi, nesnelerin uluslararası ağlar oluşturma niteliğinde olduğu göz önüne alınarak nükleer santraller incelenmiştir. Çalışmanın amacı nükleer santrallerin ağlar oluşturduğu ve bu ağların uluslararası ilişkiler açısından öneminin Aktör Ağ Teorisi ile ortaya koyulmasıdır. Çalışmada teorinin uluslararası ilişkilere ne şekilde ele alınabileceğinden bahsedilmiş, ardından nükleer santralin ağ oluşturma özellikleri ortaya koyularak Akkuyu Nükleer Santrali örnek olay olarak incelenmiştir. Nihayetinde genel olarak nükleer santrallerin diğer devletleri etkileyebilecek çevresel sorunlara neden olabilmesi ve bunun önlenmesi için diğer uluslararası örgütlerle ilişki ortaya koyulmuştur. Diğer önemli nokta ise, nükleer silah üretimi için gerekli teknik bilgiye sahip olmanın, sivil amaçlı nükleer faaliyetlerle doğrudan bağlantılı olmasıdır. Bu nedenle, uluslararası örgütler sivil nükleer faaliyetleri yakından izleyerek potansiyel silahlanma risklerini denetlemektedir. Akkuyu Nükleer santrali iki önemli özelliği ile uluslararası ağların oluşmasına neden olmaktadır. İlk

1

*Bu çalışma, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından 2023'te gerçekleştirilen, III. Uluslararası İlişkiler Sempozyumunda sunulan "Aktör Ağ Teorisi Çerçevesinden Türkiye-Rusya İlişkilerinde Akkuyu Nükleer Santrali'nin Değerlendirilmesi" bildirisinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: yucel.bastan@gmail.com, ORCID:0000-0002-6808-6790

olarak çevresel etkileri nedeniyle Avrupa Komisyonu ve Greenpeace gibi örgütler nezdinde ağ oluştururken diğer önemli etken santralin sivil amaçlı kullanıldığının Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu çerçevesinde değerlendirilmeye tabi tutulmasıdır. Son olarak santrali Rusya'nın kurması ve santralin sahibinin Rusya olması sebebiyle, santral, Rusya ve Türkiye arasında ağ oluştuğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Aktör Ağ Teorisi, Nükleer Santral, Akkuyu Nükleer Santrali.

Jel Sınıflandırma: F53, F55

NUCLEAR POWER PLANTS IN INTERNATIONAL RELATIONS FROM THE PERSPECTIVE OF ACTOR NETWORK THEORY: THE CASE OF AKKUYU NUCLEAR POWER PLANT

ABSTRACT

Actor Network Theory deals with the inclusion of non-human agents in analyses to understand the social. The treatment of these elements as agents in a network was initially developed in the field of sociology. As other disciplines have adopted the theory, the discipline of international relations has not remained indifferent to the widespread adoption of the theory and studies on Actor Network Theory have been conducted within the framework of international relations. While the acceptance of objects as actors outside the actor definition of traditional theories emerges as a novelty in international relations, the fact that this actorly feature emerges through the networks established with the object reveals that Actor Network Theory can also be adapted to international relations. While approaches in other disciplines involve the adaptation of Actor Network Theory to the relevant discipline with different features, a similar method has been determined in studies in the international relations literature. In this study, the Actor Network Theory was applied to nuclear power plants, taking into account the fact that objects are in the nature of forming international networks. The aim of the study is to reveal that nuclear power plants form networks and the importance of these networks in terms of international relations with Actor Network Theory. In the study, the way in which the theory can be handled in international relations is mentioned, and then the Akkuyu Nuclear Power Plant is analyzed as a case study by revealing the networking characteristics of nuclear power plants. Finally, in general, the relationship with other international organizations is revealed in order to prevent nuclear power plants from causing environmental problems that may affect other states. Another important point is that having the know-how to produce nuclear weapons is directly

linked to civilian nuclear activities. Therefore, international organizations closely monitor civilian nuclear activities and monitor potential proliferation risks. The Akkuyu Nuclear Power Plant has led to the formation of international networks with two important features. Firstly, it creates a network with organizations such as the European Commission and Greenpeace due to its environmental impacts, while the other important factor is that the use of the plant for civilian purposes is subject to evaluation within the framework of the International Atomic Energy Agency. Finally, since Russia built the power plant and Russia is the owner of the power plant, it has been revealed that there is a network between the power plant, Russia and Turkey.

Keywords: Actor-Network Theory, Nuclear Power Plant, Akkuyu Nuclear Power Plant.

Jel Codes: F53, F55

1. GİRİŞ

Sosyal bilimlerde nesnelerin eyleyen olarak ele alınmaması, sosyal ağlar arasındaki bağlantıların anlaşılmasında yeterli midir? Aktör Ağ Teorisinin (*Actor Network Theory* (ANT)) bu soruya verdiği yanıt: ‘Hayır’dır. Sosyal teorinin nesneleri dahil etmemesi, sosyal ağın anlaşılabilmesi için bir boşluk oluşturmuş olur. Aktör Ağ Teorisi bu boşluğu gidermeye aday analiz yöntemi ortaya koymaktadır. ANT sosyoloji disiplininde ortaya çıkmış olup, sosyal teorideki bu boşluğu ortaya koyarak, insan dışındaki nesneleri aktör olarak ele alıp, nesnelerinde dahil olduğu ağlar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. ANT’nin iddiası nesnelerin eyleyen olduğu dolayısıyla ağsal ilişkide aktör olarak ele alınması gerektiğidir. Teoriye göre nesneler tanımlanan veya betimlenen öğeler değil aksine mevcut durumu veya hareketleri anlamak için kullanılacak yardımcı bir araçtır.

Bu yönüyle ANT farklı disiplinlerin ilgisini çekmiştir. Mimariden, kent çalışmalarına, pazarlama araştırmalarından sanata kadar farklı disiplinlerde ANT kullanılarak analizler yapılmıştır. Bu analizler Türk literatürüne de yansımıştır. Türk literatüründe bu teori farklı disiplinlerde farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Uluslararası ilişkiler literatürü de bu teorik yaklaşıma kayıtsız kalmamış, ANT ile ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunun yanında Türkiye uluslararası ilişkiler literatüründe teoriye yönelik ilginin sınırlı kaldığını ifade etmek gerekir. Nesnelerin ağ içerisinde aktör olması, uluslararası ilişkilerde nesnelerin artan önemi dikkate alındığında eyleyen yönüyle değerlendirilebilecek örnekler taşımaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı uluslararası ilişkiler çalışanların dikkatlerini nesnelerin/şeylerin kurduğu uluslararası ilişkiler ağlarına, ANT’ye çekmektir.

Uluslararası ilişkilerin geleneksel teorilerinin aktör kavramına yaklaşımları, ANT’den oldukça farklıdır. Devletin veya devlet dışı aktörlerin (uluslararası örgütler, şirketler vb.) aktör olarak kabul edildiği literatürde nesnelerin aktör olarak ele alınabileceği, disipline yeni bakış açısı kazandırmaktadır. Bu yönüyle ANT’nin disipline uyarlamasında, nesnelerin ağlar oluşturmaları ve nesnelerin oluşturduğu ağlarda aktörleşmesi çalışmada ele alınan temel uyarlamadır.

Çalışmanın sorusu Aktör Ağ Teorisi perspektifinden nükleer santraller uluslararası ilişkilerde nasıl aktör olarak değerlendirilebilir şeklindedir. Çalışmanın hipotezi, nükleer santrallerin niteliği gereği önemli ölçüde uluslararası ağlar kurabilmesi, bu çerçevede aktörsel özellik gösterdiği şeklindedir.

Çalışmaya ANT’nin tanıtılması ile başlamaktadır. Ardından teorinin farklı disiplinlerde ne şekilde uygulandığı belirtilmiştir. ANT’nin uluslararası ilişkiler literatüründe nasıl ele

alındığının incelenmesinin ardından nükleer santrallerin uluslararası ilişkilerde neden aktör olarak ele alınması gerektiği açıklanmıştır. Nihayetinde örnek olay olarak Akkuyu Nükleer Santralin, uluslararası ilişkilere çerçevesinde kurduğu ağlar somutlaştırılmıştır.

2. AKTÖR AĞ TEORİSİ

Aktör Ağ Teorisi bilim ve teknoloji alanında yapılan çalışmaların yeni bir sosyal teori ile açıklama ihtiyacı ile ortaya çıkmıştır. Sosyal teorinin toplumsal dünyayı açıklamak ve toplumsalı daha yaşanabilir hale getirme hedefine (Alan,2020), ANT başlangıçta bilim ve teknoloji alanında yapılan çalışmaların yer alması gayesiyle yaklaşmıştır. Callon(1986), Latour(1988) ve Law(1986) tarafından ortaya konulan 3 temel metin üzerinden oluşturulan teori günümüzde yaygın olarak Latour üzerinden tanımlanmaktadır. Bu metinlerdeki ortak nokta insan olmayan, mikroplar, kayalar ve gemiler gibi, nesnelerin² sosyal teorilerin ele almadığı şekillerde yeniden ele alınmasıdır. Kısaca bu metinler insanlar arasındaki sosyal ilişkileri ve yapıları etkileyen önemli aktörler olduğunu ve sosyal teorilerin bu durumu, sosyal teori ile ele alınan analizlerde göz önünde bulundurulması gerekliliğini ifade etmektedir. İnsan dışındaki unsur olan nesnelerin aktör olarak kabul edilmesi, ilgili nesnenin insan unsurları üzerindeki etkisi üzerinden incelenir. 1996 yılındaki çalışmasında Latour(1996), teorinin yanlış anlaşılan yönlerini ortaya koymuştur. Latour ilk yanlış anlaşılmanın ağ kavramının mühendislik gibi teknik ağlardan (kanalizasyon, metro vb) farklı olduğunu ifade ederek belirtmiştir. Latour, ANT ile ilgili ikinci yanlış anlaşılmanın ise sosyal ağlar olduğunu ifade etmiştir. Latour’a göre ANT sosyal ağların incelenmesiyle ilgili değildir. Latour, sosyal ağ analizlerinin kurumlar, örgütler ve devletler gibi geniş ve soyut kavramlarla ilgilendiğini, ANT’nin ise sosyal teoriyi baştan ağlar üzerinden yeniden inşa etmeyi hedeflediğini ifade eder. Aslında ağ kavramıyla ifade ettiği, iki veya üç boyutlu yüzeyler üzerine düşünmeye alışkın olduğumuz nesnenin, düğüm ve bağlantılar üzerinden düşünülmesi olarak açıklar. ANT’nin temel iddiası ise toplumsal dokunun anlaşılması için nesnelerin ağa dahil edilerek yeniden ontolojik ve sosyal teori açısından kullanılması gerekliliğidir. ANT’nin bilim ve teknolojik araştırmalardan doğmasının nedeni, doğal ve sosyal bilimlerden üretilen olgular ile mühendisler tarafından tasarlanan yapay nesnelerin (özellikle teknolojik çalışmalar) toplumun dokusuna dahil edilmesidir. Amaç ise nesneler arasındaki karşılıklı ilişkileri merkeze taşımaktır. Sosyal

² Nesne kavramsal olarak somut ve tanımlanması kolay maddeleri tanımlar. Şey ise daha genel bir kavram olup soyutlukları ifade eder. Uluslararası ilişkiler literatüründe kavramlar arasındaki bağlarda ANT kullanımı daha yoğun olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda teori uluslararası ilişkiler literatürüne çevrilirken teorinin farklı yönü daha yoğun kullanılmıştır. Bu yönüyle ANT’nin kavramları açıklamasında “şey” ifadesi daha doğru olacaktır. Çalışmamızda nesne olarak ifade edilmesinin nedeni, örnek olay olarak nesne olan nükleer santrallerin ele alınmasıdır.

teori ile farklılık tam olarak budur. Latour’a göre teorideki aktör kavramı, “*bir eylemin kaynağı değil, kendisine doğru hareket eden geniş bir kendilikler dizisinin hareketli hedefidir.*” Bir diğer deyişle aktör eynen değil, eyleyendir. Bu yönüyle de aktör ikame edilemezdir (2021,213). Ağ kavramı ise aktörlerin edilgen olmadığı anlatı, betimleme veya önermedir. Betimlenen şey değil bir şeyi betimlemeye yardımcı olacak alettir (2021,178-180). Bu nedenle ağ içindeki aktörün etkin halidir. Bu yönüyle aktörün temel farklılığını olaylara etki etme yeteneği olarak ele almak gerekir. Bu etki yeteneği ise analizlere ağlar çerçevesinde bakmak ile gerçekleşir. Örneğin bir yerde kurulan park kendi halinde nesnedir ve eyleyen olarak ele alınamaz. Ancak çocuklarını parka götüren ebeveynlerin çocukları üzerinden parkta kurduğu sosyal ilişki ağı incelendiğinde park eylemsellik kazanır. Ebeveynlerin parkta kurduğu ilişki ağı, parkın kendisi, içinde bulunan aletler, çocuklar ve ebeveynler arasındadır. Kurulan sosyal ilişkide bu nesnelerle anlam kazanır. Parkın olmadığı durumda bu ilişki ağı oluşmuş olmaz.

Sosyoloji alanında oluşturulan ANT’ye yönelik farklı disiplinlerde çalışmalar yapılmıştır. Bu durum Türk literatürüne de yansımıştır. Teori ortaya koyulduğu şekilde incelenmemiş, her disiplin teorisinin farklı yönlerini disiplinine uyarlamıştır. Bu çerçevede örneğin Yılmaz (2023) çalışmasında nesne olarak sosyal medya platformlarının eyleyen yönünü aktör ağ teorisinden ele almıştır. Çalışmasında Latour’un nesnelerin aktörselleşmesine yer verirken örnek olarak Latour’un COVID-19 salgınından hareketle insan olmayanların, insan gibi eylem gerçekleştirme kapasitesini örneklendirmiştir. Mimarlık alanında çalışma yayınlayan Paköz (2020) ise; ANT’nin kavramlarından biri olan serbest birleşme kavramına odaklanmaktadır. Bu kavramda Paköz insan ve insan olmayan araçları harekete geçiren ve araçların üç boyutuyla, söylemsel, sosyal ve maddesel bir ağ oluşturduğunu vurgulamıştır. Buradan hareketle vernaküleri, söylemsel, sosyal ve maddesel ilişkisini incelemiştir. Aydın ve Şentürk (2022) ise Latour’un ANT’de ağ kavramına değinerek Latour’ın kavramsallaşmasında ağın hiyerarşik olmayan ağın aktörleri birbirine bağladığını, ANT’nin nesneleri araçlar, teknolojiler kurumlar, metinler ve insanların birbirlerini karşılıklı olarak inşa ettiğine vurgu yapmaktadır. Çalışmada, Latour’un kavramları ile Deleuze ve Guattari’nin asamblaj kavramı arasındaki bağ incelenerek kent çalışmalarındaki yeri araştırılmıştır. Dolayısıyla Türk literatüründe farklı disiplinlerin Aktör Ağ Teorisinin farklı yönlerine odaklanarak çalışmalar yaptığı ifade edilebilir.³ Bununla birlikte teorisinin yek pare ortaya koyduğu tüm yönüyle disiplinlere uygulanmadığını vurgulamak gerekir. Benzer durum uluslararası ilişkiler disiplini içinde geçerlidir.

³ Ayrıca farklı disiplinlerdeki çalışmalar için; (Sağır ve Memiş Sağır,2021), (Erbaş, 2023),

3. LİTERATÜR

Türkiye’de uluslararası ilişkiler disiplinde ANT ile ilgili çalışmalara yeterince yer verilmediği görülmüştür. Bununla birlikte Çalkıvık (2020), çalışmasında teknolojinin uluslararası ilişkiler disiplini içindeki yerini tartışırken aktör ağ teorisine değinmiştir. Teknoloji ve dünya siyasetini incelediği çalışmasında uluslararası ilişkiler alanında teknolojinin artan ilgisine karşı uluslararası ilişkiler literatüründe ANT ile ilgili çalışmalar olduğu ifade etmiştir. Yine konuyla ilgili uluslararası ilişkiler alanında Lisansüstü tez bulunamamıştır. Nesnelerin uluslararası ilişkiler disiplindeki konumuna yönelik çalışmaların artırılması ihtiyacı ve nesnenin uluslararası sistemde oluşturduğu ağın ortaya koyulması gerekliliği uluslararası ilişkiler disiplinin konuya yönelik ilgisinin artması gerekmektedir.

Uluslararası literatüründe ise ANT’nin disipline uyarlanabilmesine yönelik farklı çalışmalar bulunmaktadır. Uluslararası ilişkiler literatüründe ANT’ye yönelik bakış ile ilgili en ilgi çekici çalışmalardan biri 2013 yılında Barry (2013) tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmasında aktör ağ teorisinin uluslararası ilişkilerde ele alınmasının basit şekilde gerçekleşmeyeceğini savunan Barry, uluslararası ilişkiler disiplini ile teori arasındaki bağı incelerken teorisinin disipline kesinlikle uygulanamayacağını ifade etmemiştir. Hatta Barry çalışmasında Callon ve Latour’un teoriyle ilgili erken formülasyonlarında uluslararası ilişkilerden bahsetmeseler dahi teoriyi anlamlandırırken akıllarında uluslararası ilişkiler vizyonu varmış gibi davrandıklarını ifade eder. Uluslararası ilişkiler açısından teorisinin zorluklarını ifade ederken, mineral kaynakların, biyolojik materyallerin ve gözlem cihazlarının uluslararası ilişkilerde nasıl rol oynadıklarına dikkat çekmektedir. Barry, geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin devletler, uluslararası örgütler ve bireyler gibi insan merkezindeki aktörlere odaklandığını, ANT’nin ise bu çerçeveyi genişleterek insan dışı unsurların da siyasi ve ekonomik süreçleri etkilediğiyle ilgilendiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kavramın disiplin için ele alınmasındaki ilk sorun ANT’nin sunduğu geniş çerçevenin disiplinindeki aktörlere nasıl uygulanacağı sorunudur. Barry’ye göre ikinci sorun, bilimsel ve teknik bilginin uluslararası siyasetteki rolünün genellikle uzmanlar, teknokratlar ve bilim insanları aracılığıyla incelendiğidir ancak ANT ise daha derin analiz sunar. Uluslararası ilişkiler yaklaşımı bilimsel bilginin sosyal ve kuramsal yayılımını incelerken, ANT bilimsel bilginin içeriğini ve politikleşme süreçlerini sorgulamayı önerir. Barry’nin uluslararası ilişkilerdeki geleneksel teorilere atıfla aktör kavramına yönelik kuşkulu yaklaşımının Uluslararası İlişkiler teorisine çelişmediğini ifade etmek gerekir. Teoride bahsedilen edilgen olmayan aktör tanımı aslında diğer aktörler arasındaki kurulan ağ ile anlam kazanmaktadır. Bir başka ifadeyle nesnenin doğrudan sistemi etkileyecek bir unsur olmasının

ötesinde diğer aktörlerle kurduğu ağdan kaynaklanan eyleyen olma durumu söz konusudur. Dolayısıyla çalışmada da ele alındığı üzere nesnenin uluslararası ilişkiler aktörleri arasında mevcut iletişim ve ağını değiştiren ve genişleten ve derinleştiren ve eyleyen yönü bulunmaktadır.

Bueger ve Bethke (2013) 2014 yılındaki çalışmasında ANT'yi kavramsal olarak ele alarak başarısız devlet kavramını ANT üzerinden açıklamıştır. Yazarlar teoriyi ele alırken, ANT'nin kavramların oluşmasındaki etkileşimine odaklanmış, başarısız devlet kavramının nasıl şekillendiği, yayıldığı ve dönüştüğünü, ANT'nin kavramları ile bu kavramların uluslararası ilişkiler ile nasıl bağlantı içerdiğini analiz etmiştir. Dolayısıyla kavramın aktör olarak şeylerin kurdukları bağlar üzerinden oluşturdukları ağlara odaklanan çalışmaların olduğu ifade edilebilir.

Austin (2015) ise çalışmasında dünya siyasetindeki demokratik-otokratik, medeni-barbar gibi ikili karşıtlıkların düşünsel değil maddi olarak nasıl inşa edildiğini ANT üzerinden açıklamıştır. Çalışmasında Aktör Ağ Teorisinin yeniden inşa edici yönünün (reconstructive) uluslararası ilişkilere sağladığı katkıyı üç şekilde değerlendirmektedir. İlk olarak güç ilişkileri ile şekillenen dünya siyasetindeki karşıtlıkları yapıbozuma uğramadan, kavramsal ve eleştirel analiz yerine madde ve pratiklerin dünya siyasetindeki yeri üzerinden anlamaya çalışılabileceğini ifade etmiştir. Arjantin ile ABD'nin olağanüstü iade programı arasındaki farkları yalnızca ideolojik veya ahlaki karşıtlıklarla açıklamak yerine hangi maddi araçların mevcut olduğu üzerinden açıklanabileceği ifade ederken ABD'nin uçak kullanarak insanları gözaltına alabilmesi ancak Arjantin'in ise uçakları öldürmek için kullanması ile örneklendirmektedir. İkinci olarak Austin, ikili karşıtlıkların sabit olarak değerlendirilmeyeceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda medeni ve barbar gibi kavramlar ABD'nin medeni olduğu varsayımını işkenceyi farklı şekilde yapmasından kaynaklandığını nihai olarak ise her durumda işkence olgusunun var olduğunu ifade etmektedir. Son olarak ise çalışmasında maddi gerçekliklerin göz ardı edilerek ideolojik söylemlerin nasıl üretildiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda yapılan bazı eylemlerin ideolojik söylemler içinde daha olumlu olarak gösterilmesinin gerçekte olan karmaşık ve maddi faktörlerin görmezden gelinmesi anlamını taşıdığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle Austin'in yaklaşımını ödünç kullanarak ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinde Japonya'ya karşı kullandığı nükleer silahları da örneklendirmek mümkündür. Maddi gerçeklik sivil ve asker ayrımı yapılmadan etkisi yıllarca sürecek yıkıcı bir silahın kullanılmasıdır. Her ne kadar savaş alanında sivillerin korunmasına ilişkin Cenevre Sözleşmesi 1949 (Yamener vd.) yılında kabul edilse de öncesinde 1907 Lahey Sözleşmesi savaşın sivillere yönelik etkisinin

azaltılmasına ilişkin maddeler içermektedir(Temel,2012). Dolayısıyla aslında atılan bomba sivil halka yönelik önemli etkiler içermektedir. Bununla birlikte ABD, Japonya'nın savaş sırasında Çin halkına yönelik savaş suçu işlendiğini (Harry S. Truman Presidential Library and Museum, n.d.), ifade ederken atom bombasını sivillerinde zarar göreceğini bilerek savaşı bitirmek gerekçesiyle atmış olması aslında söylem ile maddi gerçeklik arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır.

Barry'nin bahsettiği geleneksel teorileri aktörler üzerinden ANT'nin bahsettiği aktör kavramını ele almak, ANT'nin nasıl uluslararası ilişkiler disiplinde edinebileceği konumu açıklayabilmek için önemlidir. Realistlere göre uluslararası sistemde en önemli aktör devlettir ve uluslararası sistemde bir üst otorite olmaması sebebiyle anarşiktir (Aydın,2004). Devletler arasındaki ilişkiler, üst otorite olmaması sebebiyle, çatışma üzerinden ele alınır ve bu çatışma ortamında devletlerin amacı hayatta kalmaktır. Devletler bu sebeple temel amaç olarak güç elde etmeyi hedeflemektedir(Morgenthau,1948). Devletler için güç elde etmek rasyonel olandır çünkü gücünün koyduğu kurallara zayıflar uymak zorundadır bir başka deyişle uluslararası sistemde adalet güçlü olanın yanındadır (Carr,1946). Güçlü olan devlet diğer aktörler arasındaki ilişkiyi belirler. Waltz'ın da ifade ettiği gibi, büyük devletler (güçlü olanlar) yönetebildikleri yetenekleri ile diğer devletlerin davranışlarını etkiler, bu davranışları belirler ve şekillendirir(Waltz,1979). ANT ise aktörün kurduğu ağ ile ilgilenecek nesneleri eyleyen konumda görür. Bu çerçeveden realizmin devlet merkezli aktörü kurduğu ilişkilerle oluşturduğu ağlarda eyleyen pozisyonu çerçevesinden değerlendirilmelidir. ANT'nin iddiası kurulan ağdaki güç ile ilişkilidir. Bu ise realizmin tartışılmayan ağlar arasındaki bağlantılar ile devleti güçlü kılma özelliği ile çelişmemektedir. Devletlerin gücü aktörlerle kurdukları bağlantıdan gelir. Özellikle Waltz'ın ifade ettiği gibi diğer devlet üzerinde etkin olarak davranışlarını şekillendirmek yine ağlar vasıtasıyla mümkündür. Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyinde veto yetkisinin kullanımı veya dış yardımlar aracılığıyla diğer devletlerin davranışlarında etkin olabilmek yine ağlar aracılığı ile değerlendirilebilir. Bu çerçevede, ANT'nin realist yaklaşımı uluslararası sistemi anarşik ve hiyerarşik değil ağsal ve doğrusal bir yapı olarak ele alır. Güçlü devletler kurdukları ağların yoğunluğu, çeşitliliği ve derinliği ile sistem içinde etkin rol oynamaktadır veya mevcut ağları etkileyebilmekle beraber aynı zamanda diğer ağları yönetebilmektedir. Kurulan ağ bağlantısının güçlenmesi ve şekillendirilmesi devletleri sistem içinde güçlü kılan öğedir.

İdealizmde de bu durum farklı değildir. İdealistlerin savaşın kaçınılmaz olmadığı ve barışın mümkün olduğu, uluslararası örgütlerin ve devletlerin kolektif çıkarlar için çok taraflı araçlar

içeren platformlar oluşturulması savaşın önlenmesini mümkün kılmaktadır (Çalış ve Özlük, 2007). İdealizmin uluslararası örgütlere ve devletler arasında kurulacak mekanizmalara önem vermesi de yine ANT gibi ağlar üzerinden okunabilir. Devletlerin sistemdeki tek aktör olmaması ve diğer aktörlerle kurdukları ağlar üzerinden savaşın önlenmesi, ağ içinde aktörlerin anlam kazanması ve ağda bulunarak devletlerin ulusal çıkarlarını savaşız şekilde gerçekleştirebilmesi ANT ile açıklanabilir. Aslında ANT, uluslararası ilişkiler teorilerini ağlar üzerinden ele alınması ile bağlantısallığın açıklanabilmesini mümkün kılar ve bu bağlantılarda nesnenin önemini ortaya koyar. Her ne kadar realizm ile ANT'nin önemli farklı devlet dışındaki aktörlerin eyleyen olmaması ile çelişiyor olsa da, realizmin güç elde etmek için askeri ve ekonomik kapasiteye önem vermesi uluslararası ağlar sisteminde anlam kazanır. Nitekim realizmin temel varsayımı olan anarşi, devletler arasındaki güç dağılımı ile değil, aktörlerin ağlarla nasıl etkileşime geçtiği ile ilgilidir. Ağ sabit değildir ve güçlü devletler ağı kendi çıkarları için kullanabilir. Bu kapsamda Braun vd. de ifade ettiği gibi uluslararası ilişkiler disiplindeki teorik yaklaşımlar, devletler ve uluslararası örgütler gibi belirli varlıkların harekete geçebileceğini kabul etmektedir (Braun vd. 2018). Bu durum uluslararası sistemdeki ilişkiler ağını yatay olarak kabul etmez. ANT'de ise bu durum yatay bir düzlemde ele alınarak ilişkiler ağındaki nesneyi aktörsel ortaya çıkarır.

4. NÜKLEER SANTRALLERİN ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE AKTÖRSEL ROLÜ

Nükleer santraller yapıları ve taşıdığı özellikleri gereği önemli ölçüde uluslararası aktörler arasında eyleyen ağlar kurmaktadır. Bu durum santralleri uluslararası sistemde aktör konumuna taşımaktadır. Nükleer santrallerin uluslararası ilişkilerdeki aktör rolünü temel olarak iki şekilde ele almak mümkündür. İlk rol santrallerin çevresel etkilerinin uluslararası boyutu nedeniyle aktör olması iken, ikinci rol nükleer silah elde edebilme ihtimali üzerinden diğer sistemsel aktörlerle kurduğu ilişki üzerinden oynadığı roldür.

Santraller temiz enerji için oldukça önemlidir ve bu durum devletler tarafından Paris İklim Anlaşmasının ilk Küresel Durum Değerlendirmesinde, nükleer enerji yenilenebilir enerji gibi, düşük emisyonlu teknolojilerin artırılması çerçevesinde değerlendirilmektedir (UNFCCC,2023). Bunun yanında santrallerde oluşabilecek ihmaller, diğer ülkelerde yaşayan insanları etkileyecek, doğaya önemli ölçüde zarar verebilecek ve uluslararası soruna dönüşebilecek niteliktedir. Santral güvenliğinin sağlanabilmesi asimetrik tehditlerden kaçışına kadar geniş çerçevede güvenliğinin sağlanabilmesi için çalışmalar yapılırken (Saygın vd., 2006), santralde görev alan personelin ihmalinin sonucu olarak da önemli ölçüde insani ve çevresel sorunlara neden olabileceği Çernobil Nükleer santralinde meydana gelen

patlamadan görülmüştür. İkinci sorun mevcut santrallerin sadece ülke veya diğer insani aktörlerden değil doğanın etkisinden de güvenli tutulabilmesi gerekliliğidir. Depremler ve 2011 yılında Japonya’da meydana gelen tsunami ardından Fukuşima santralinde meydana gelen sızıntı, doğal önlemlerinde nükleer santral güvenliği için önemli olduğunu göstermektedir.⁴ Nükleer santralde meydana gelecek bir kazanın niteliği, enerji birimini niteliği gereği sınır aşan sorun olarak değerlendirilmektedir. Bu sebeple nükleer kazalardaki sorumluluk milletlerarası anlaşmalarda ele alınmıştır. Bu çerçevede 1978 yılında *Uluslararası Hukukun Yasaklamadığı Eylemlerden Doğan Zararlara İlişkin Yükümlülükleri* çerçevesinde yapılan düzeltilmelere gelen eleştirilere karşın 1986 yılında Çernobil’de meydana gelen nükleer patlamanın ardından hukuki düzenlemelere ilişkin çalışmalar, nükleer durum söz konusu olduğunda uzaklık kavramının (rüzgar veya diğer etmenlerle yayılmanın geniş coğrafyayı etkileme ihtimali bulunmaktadır(Kara ve Günay,2013))⁵. Nihayetinde çalışmalar sonucunda 1988 tarihli Viyana Sözleşmesi ile Paris Sözleşmeler arasında ortaklık kurulmuş ve santrallerdeki sorumlulukla ilgili çalışmalar hızlandırılmıştır. Yapılan sözleşmelerin tamamında nükleer tesisi işletenlerin kusursuz sorumluluğundan bahsedilmiştir. Bununla birlikte silahlı çatışma düşmanlık ve ağır doğal afeti içeren mücbir sebeplerden dolayı oluşan zarardan santrali işleteni kurtarıken, gerçek kişilere karşı zarara sebep olacak fiillerden veya ihmallerden işleten sorumlu tutulmaktadır. Nihayetinde Paris ve Viyana Konvansiyonlarında nükleer endüstrinin gelişimini desteklemek için, işletenin sorumluluğunun sınırlandırılmasına yönelik anlayış benimsenmiştir. Uluslararası anlaşmalarla ilgili son olarak büyük nükleer güçlerin (ABD, Japonya vb) konvansiyonları imzalamaması nükleer tesislere sahip büyük devletleri hukuki sorumluluktan alıkoymaktadır. Ancak Tail Smelter⁶ tahkiminde verilen “hiçbir devletin ülkesinin egemenlik yetkisini başka bir devletin ülkesine veya buradaki mallara zarar verecek şekilde kullanamayacağına ve kullanılmasına izin verilemeyeceğine” dair karar zararın ortaya çıktığı durumda sadece iç hukuk ilkelerine bağlı olarak zararın tazminini değil diğer ülkelere karşı da sorumluluğu olduğunu ifade etmektedir (Çuhadar,2016). Bu kapsamda aslında santrallerin

⁴ Tsunaminin ardından santralin elektrik şebekesi zarar görmüş ve santralde elektrik kesintisi yaşanmış, kesintinin ardından soğutma işlemleri gerektiği şekilde gerçekleşmemiştir. Bunların adından kısmi erime ve patlamalar meydana gelmiştir.

⁵ Tesiste meydana gelen patlama rüzgar sebebiyle yayılmış ve İskandinavya’ya ulaşmıştır(Kara,2013).

⁶ ABD ve Kanada arasında ki Tahkim mahkemesi; 1906 yılından itibaren Britanya Kolombiyasında bulunan Tail Smelter isimli Kanadalı şirketin yaptığı faaliyetlerden çıkan kükürt dioksitin, Washington eyaletinin zarar görmesine neden olduğu gerekçesi ile ABD tarafından açılmıştır. Tahkimin ABD’yi haklı görerek, devletlerin kendi yargı yetkisinde ki zararlı eylemlerden diğer devletleri koruması sorumluluğu vardır(Trail Smelter Case, 1941).

sorumluluğu ile ilgili çalışmaların yeterli olmadığı bununla birlikte diğer ülkelere yönelik oluşan zararların kabul edildiği görülmektedir.

Japonya özelinde Fukushima'da meydana gelen zarardan Japonya'nın uluslararası sözleşmeler olan Paris ve Viyana sözleşmelerine taraf olmaması, zararın Japon iç hukukuna yönelik değerlendirilmesine yol açmıştır (Zorluğlu Yılmaz,2021). Bu doğrultuda nükleer tesislerde meydana gelen sorunlardaki sorumluluk, her ne kadar Tail Smelter davası örnek oluştursa da, uluslararası hukukta boşluk oluşturmaktadır. Bununla birlikte Fukushima'da oluşan zarar yine de uluslararası boyut oluşturmıştır. Japonya'nın radyoaktif madde içeren büyük miktarda suyu Pasifik Okyanusuna bırakması uluslararası aktörler arasında eleştirilere yol açmıştır(Greenpeace,2021; OHCHR,2021; Reuters,2024). Konumuz bağlamında nükleer santralde meydana gelen olayların diğer ülkeler tarafından güvenlikleştirilmesi sürecinin oldukça olası olduğu görülmektedir. Benzer süreç Çernobil kazasında da görülmüştür ve Çernobil kazası sınır aşan çevre sorunlarına örnek teşkil etmiştir (Kılıç,2017).

Santralin güvenliğinin sağlanması için birçok önlem alınırken, örneğin nükleer santralinin kullanımının ardından ortaya çıkan nükleer atığın depolanması sorunu hala çözülebilmemiş değildir. Kullanılmış yüksek seviyeli radyoaktif atıkların etkisiz hale getirilebilmesi için inşalardan ve çevreden uzak, yalıtılmış şekilde binlerce yıl güvenle saklanabilmesi gerekmektedir. Bu durumda nükleer santralin kullanımından vazgeçilmesi durumda dahi ülkenin santral atıklara karşı sorumluluğu devam etmektedir

Nitekim nükleer santralin bulunduğu ülkede varsayımsal olarak her hangi bir sebepten dolayı kimsenin bulunmaması, nükleer santral çalışsın veya çalışmasın santralin güvenliğini uluslararası boyuta taşımaktadır. Dolayısıyla bir nükleer santral her durumda çevre ülkeleri etkileme potansiyeline her durumda sahiptir. Örneğin Ermenistan'da bulunan ve Türkiye sınırına yakın olan Metsamor Nükleer Santrali'nin eski teknolojiye göre yapılması, koruyucu bet kubbelerinin olmaması ve deprem bölgesinde yer alması sebebiyle (Gürçam,2022) Türk karar vericiler tarafından santralin dikkatle izlenmesine yol açmaktadır. Türkiye sınırına 16 km de bulunan santralde meydana gelebilecek olumsuzluklar sebebiyle Iğdır'da Radyasyon Acil Durum Planı oluşturulmuştur. Konu Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı nezdinde takip edilmekte ve santralin kapatılmasına yönelik çeşitli platformlarda karar vericiler tarafından gerekli faaliyetler yürütülmektedir(AA, 2023). Santral benzer şekilde Azerbaycan için de tehdit oluştururken, nükleer atıkların işgal edilen topraklardan kurtulan Dağlık Karabağ'a gömüldüğüne (Özdaşlı,2016; AVİM, 2021) dair iddialarda sıkça gündeme getirilmiştir.

Nükleer santrallerin aktörleşmesindeki diğer faktör santralin altyapısı gereği aynı zamanda uluslararası sistemde askeri caydırıcılığın (Brodie vd., 1946:12) önemli unsuru olan nükleer silah elde edilebilmesi için ilk adım olabilmesidir. Nükleer silah elde edebilmek yüksek düzeyde bilgi, altyapı ve eğitim gerektirmektedir. Bununla birlikte nükleer santralde yapılan çalışma, silah elde edilebilmesini ilk aşaması niteliğindedir. Santrallerde kullanılan uranyumu %3-5 oranında U-235'e zenginleştirmek çok fazla zaman kaynak ve bilgi gerektirmektedir. Ancak bu uranyum bir kez üretildiğinde, üretilen uranyumu %90 oranına çıkarmak nispeten daha kolay ve hızlıdır(Council on Foreign Relations, 2023). Dolayısıyla nükleer silah elde etmek isteyen devletlerin nükleer enerji elde etme sisini kullanmaları mümkündür. Bu durum Nükleer Silahların Yayılması Antlaşmasına taraf olan devletler için de geçerlidir. Taraf devletler nükleer tesislerinin silah üretmek için değil, sivil amaçlı enerji üretmek için olduğunu göstermek ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetlemelerini kabul etmek durumundadır. Böylece nükleer silah elde etmeme karşılığında nükleer teknoloji geliştirebilmektedir. Kuzey Kore'nin nükleer silah elde etme süreci bu şekilde işlemiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra ABD tarafından Japonya'ya atılan atom bombasının etkisinin görülmesi üzerine Kuzey Kore nükleer silah elde etme düşüncesine başlamıştır. İlk tesis 1960'ların başında Yongbyon bölgesinde SSCB desteği ile nükleer araştırma tesisinin kurulmasıyla başlamıştır. Bu doğrultuda nükleer çalışmalar sivil amaçlı başladığını ifade etmek mümkündür. Bu niyetini göstermek için Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na üye olmuş aynı zamanda NPT'ye⁷ taraf olmuştur (Kibaroglu,2004). 2003 yılında NPT'den çekilen Kuzey Kore ilk nükleer denemesini 2006 yılında gerçekleştirmiştir (Çokgüçlü ve Prinççi,2014). Dolayısıyla nükleer silah elde etmek için gerekli *know-how* sivil amaçlı faaliyetler çerçevesinde başlamakta olup bunu gerçekleştirebilmek için bir veya daha fazla ülkenin bu *know-how* ı ilgili ülkeye vermesi gerekmektedir. Bu kritik bilginin sağlanması ve tesislerin sivil amaçlı kullanıldığının uluslararası örgüt nezdinde tespit edilmesi tesisler ile teknolojiyi aktaran ülke ve uluslararası örgüt arasında bir ağ oluşturmaktadır.

⁷ NPT (Non-Proliferation of Nuclear Weapons), nükleer silahların ve nükleer silah teknolojisinin yayılmasını önlemek bunun yanında barışçıl nükleer kullanımı için işbirliğini artırmayı hedefleyen anlaşmadır(United Nations).

5. ÖRNEK OLAY: AKKUYU NÜKLEER SANTRALİ

Şekil-1

ANT'ye göre nesneler ağlar kurarak diğer aktörler arasında bağlantı kurma yeteneğine sahip aktör olabilirler. Bu yönüyle Akkuyu Nükleer Santrali, Şekil-1'de verilen örnek çerçevesinde diğer aktörlerle ağlar kurmaktadır. Örneğin Türkiye ve Avrupa Komisyonu, Akkuyu Nükleer Santrali özelinde ağ kurmakta, Türkiye ve Avrupa komisyonu arasında, süre gelen ilişkiler dışında santralden kaynaklanan bir ağda ilişki kurmaktadır. Benzer durum diğer ülke ve uluslararası örgütler içinde geçerlidir. Santralin, sadece santral olmasından kaynaklanan ikili ilişkinin yanında diğer aktörleri bir birine bağlaması Aktör Ağ Teorisi ile mümkündür.

Türkiye'nin santralde değil çevrede gösterilmesinin nedeni; santralin Rusya'ya ait olmasıdır. Türkiye'nin anlaşma gereği tek taraflı olarak projeyi durdurması, Rosatom'un tahkim yoluyla tazminat talep etmesine neden olacaktır. Ancak, santral Rusya'ya ait olduğu için Türkiye'nin tüm faaliyetleri durdurabilmesi söz konusu değildir, sadece şirket faaliyetlerini sınırlandırabilir. Örneğin EPDK'nin santralin enerji üretim lisansını iptal etmesi durumunda, elektrik üretimi durdurulabilir ancak bu durum Rusya'nın santrali tamamlamasına engel oluşturmaz.

Enerji elde etmek için kullanılan nükleer faaliyetlerin askeri amaçla kullanılmasını önlemek için uluslararası denetim mekanizması bulunmaktadır. Türkiye NPT anlaşmasına taraf devlet olarak BM'ye bağlı bağımsız örgüt olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, NPT'nin 3. maddesi

uyarınca⁸ Akkuyu Nükleer Santralini denetlemektedir (enerjigov, 2016). Ajansın faaliyeti tek seferlik değil bir süreci kapsamaktadır. Güvenlik önlemleri (safeguards), nükleer tesisler ve malzemeleri incelenmesini, malzemelerin barışçıl amaçla kullanıldığının saptanmasını sağlamaktadır (IAEA). Bu faaliyetler uzmanların sadece nükleer santrali incelemesini kapsamamakta, aynı zamanda Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Grubu bünyesindeki atık yönetim sistemi, Ankara'daki siklotron(parçacık hızlandırıcı) tesislerini de kapsamaktadır. Şirket temsilcilerini yanı sıra, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan Yardımcısı, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakan Yardımcısı ve Sağlık Bakanlığı personelleri ile görüşmeyi de kapsamaktadır (IAEA, 2022). Denetimlerin sürekliliği ve farklı kurumları kapsaması gerektiğinde yasal düzenlemelerin yapılmasının beklenmesi ve bürokraside bu süreçlerin takip edilmesi, Akkuyu Nükleer Santrali, IAEA ve Türkiye arasında uluslararası bir ağ oluşturmaktadır.

Bir diğer ağ Türkiye ile Rusya arasındadır. Akkuyu Nükleer Santrali uluslararası anlaşma ile kurulmuştur. 2010 yılında *“Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Rusya Federasyonu Hükûmeti Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma”* uyarınca kurulan santralin sermayesinin %100'ü Rusya tarafından sağlanmaktadır (Nükleer Düzenleme Kurumu, n.d). Anlaşmaya göre proje şirketi, NGS tarafından üretilen elektriğin sahibidir ve şirket Türkiye Cumhuriyeti kanun ve düzenlemeleri kapsamında anonim olarak kurulmuştur (Madde 5/1). 5. Maddenin 4.fırcasına göre Rus yetkili kuruluşlarının proje şirketlerindeki payı %51'den az olamaz(resmigazete,2010). Santralin milletlerarası anlaşma ile kurulmasının gerekçelerinden biri, iç hukukun gerekliliklerinden çekinilen iptallerdir. Zira santralin uluslararası anlaşma gereğince kurulmadan önce tek katılımcı olan Rusya'ya bağlı Atomstroyexport şirketi ihaleyi kazanmış, TMMOB'nin (Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği) açtığı dava sonunu yönetmeliğin bazı maddelerinin yürürlüğü durdurulmuştur. Bunun üzerine ihale tamamen iptal edilerek milletlerarası anlaşma ile santralin kurulmasına karar verilmiştir (Köybaşı,2014). Nihayetinde santral Türkiye Cumhuriyeti topraklarında olup, Türkiye'ye devredilmemek üzere Rusya tarafından işletilecektir(yetkinreport,2022). Bu doğrultuda proje yap-sahip ol-işlet modeliyle çalışmaktadır. Aradaki ihtilafli durumlar için iki ülkenin sorunu çözemediği durumlarda tahkim görevlendirilmiştir. Santralin Türk topraklarında kurulmuş olması ve olası anlaşmazlıkların Türk hukukuna tabii olmaması, Türkiye ile Rusya arasında karar vericiler

⁸ NPT anlaşmasına taraf devletler, bu madde kapsamında tesislerin nükleer silah veya patlayıcı elde etmesinin önlenmesi amacıyla tesislerin faaliyetlerinin UAEC tarafından izlenmesini kabul etmektedir(United Nations, 2005).

çerçevesinde çözülmesi gereken sorunların oluşmasına neden olmaktadır. Örneğim TSM Enerji şirketi adıyla kurulan santralin Türk ortağı IC İÇTAŞ şirketiyle mühendislik, satın alma ve inşaat sözleşmelerini reddetmiştir. Fesih sebebi işletmeci açısından İÇTAŞ'ın sözleşme iptalleri yapması olarak ifade edilirken, İÇTAŞ Türk sermayesinin ortadan kaldırılması amacıyla fesih gerçekleştirildiğini ifade etmektedir (BBC,2022). Santralde yaşanan uyuşmazlık konularında yetki Türk mahkemelerinde değildir. Uyuşmazlık durumunda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Rasatom arasında istişare ve müzakereler gerçekleştirilmeli, eğer sorun 6 ay içinde çözülmezse anlaşmanın 17. maddesi uyarınca taraflardan birinin talebi üzerine sorun tahkime götürülebilmektedir(resmigazete,2010). İÇTAŞ anlaşmanın 17.maddesini işleme koyabileceğini ve Rasatm'un fesih kararını Londra Tahkim Mahkemesine götüreceğini duyurmuştur (Bloomberg, 2022). Santralde meydana gelen bu ve benzeri sorunlar sorunlar iki ülke arasında çözümlenmeye çalışılmaktadır. İÇTAŞ ile TSM Enerji şirketi arasındaki sorunda da Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görüşmeler gerçekleştirmekte, gerektiğinde devlet başkanları nezdinde sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır (euronews,2022). Dolayısıyla Rusya, Akkuyu Nükleer Santrali ve Türkiye arasında süreklilik arz eden bir ağ bulunmaktadır.

Bir diğer ağ Türkiye ile Avrupa Komisyonu tarafından kurulmuş olan ancak bağımsız çalışan olan Avrupa Nükleer Güvenlik Düzenleme Grubu arasındadır. Akkuyu Santral ENSREG'in (European Nuclear Safety Regulators Group) bazı testler yapmasına izin verilmektedir. Türkiye'nin 2011 yılında Avrupa Birliği ve Komşu Ülkelerin Nükleer Güç Santrallerinin Kapsamlı Risk ve Güvenlik Değerlendirmesine İlişkin Ortak Deklarasyonuna gönüllü olarak imza atmıştır. Bu kapsamda ENSREG uzmanlar grubu Akkuyu santraline zaman zaman inceleme ziyaretleri düzenlemektedir(akkuyu.com,2024). Avrupa Parmamentosu ve Akkuyu Nükleer Santrali arasındaki diğer ağ, parlamentoya sorular sorularla ilgilidir. Örneğin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Avrupa Parlamentosu Temsilcisi Demetris Papadakis'in sorduğu soruda, 2021 yılında Akkuyu Nükleer Santralinde gerçekleştirilen planlı patlama ile ilgili(euronews,2021) ,olası bir santral patlamasında, patlamanın AB üyesi ülke olan Girne kıyılarını etkileyecek olmasından bahsederek; komisyonun santral inşaatını durdurmak için hangi adımları atacağını, proje ile ilgili teknik toplantıların güvenlik açısından bulgularını sorarak(European Parliament,2021) santrali AB nezdinden güvenlikleştirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde parlamento içindeki sol gruplarda benzer şekilde parlamento içinde santral üzerinden konuyu güvenlikleştirmektedir (The Left). Benzer kaygılarla komisyon parlamenteri Konstantinos Aivalitis'in Akkuyu santralinin durdurulmasına yönelik verdiği dilekçeye (European Parliament, 2023) komisyonun verdiği yanıtta Türkiye'nin nükleer enerji elde etme

ve nükleer santral kurma ve işletme güvenliğinin sağlanabilmesi için AB'nin ilgili mevzuatlarından bazılarını katıldığı bazılarını ise katılmadığı ifade edilerek santralin gözlemi gruplarca ziyaret edeceği vurgulanmıştır (European Parliment, 2023). ENSREG tarafında gerçekleştirilen ziyaretler, stres testi uzman heyeti santrali ziyaret ederek bina, sistem ve bileşenleri yerinde incelemiştir (AA, 2024), komisyonda sorulan sorulara cevap olarak kullanılmaktadır.

Son ağ santralin yapımına karşı olan uluslararası örgütlerle ilgilidir. Devlet dışı aktör olan Greenpeace'in nükleer santralin yapılmasına karşı duruşu eylemlerle göstermiştir (Greenpeace, 2015). Greenpeace'in iddialarından Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından verilen ÇED raporunun eksik ve yanlışlıklarla dolu olduğunu, radyoaktif atıkların nasıl yönetileceğinin bilinmediğini iddia etmektedir (STGM, 2021). Greenpeace ayrıca ÇED raporuna karşı dava açmıştır (Greenpeace). Greenpeace'in zamana yayılan eylemlerle Akkuyu Santralini gündemde tutması ve eylemlerini uluslararası alana yayması sebebiyle Greenpeace ile kurulmuş olan bir başka ağ söz konusudur.

6. SONUÇ

Aktör Ağ Teorisi sosyoloji dışında farklı disiplinlerde kullanılmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplini de bu teorelin kullandığı disiplinlerden biridir. Çalışmamızda ele aldığımız gibi nesnelerin veya farklı çalışmalarda ele alındığı gibi kavramların uluslararası sistemde eyleyen olarak ele alınması, nesne veya kavramın ilişkiler ağına oynadığı rolün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bu çerçevede Türk uluslararası ilişkiler literatüründe bu teoriye yönelik ilginin artması gerekmektedir. Zira nesnelerin oluşturduğu uluslararası ağlar, nesnelerin dış politika için önemini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede nükleer santraller yapıları gereği uluslararası sistemde ağlar oluşturmaktadır. Bu sebeple de uluslararası ağlar kurabilmeleri sebebiyle aktör olarak değerlendirilmelidir.

Her nükleer santralin kendine özgü aktörleşme süreci bulunmaktadır. Bunun sebebi nükleer santrallerin gerek insana gerekse doğaya geri dönüşü mümkün olmayan zararlar vermesidir. Uluslararası ilişkiler açısından nükleer santrallerin önemi, caydırıcılık kapasitesi yüksek olan nükleer silah üretmenin ilk aşaması olmasıdır. Bu sebeple uluslararası örgütler nezdinde nükleer santrale sahip olan devletler, nükleer silah elde etme ihtimaline karşı denetlenmeyi kabul etmektedir. Bu yönüyle santraller devletler ile uluslararası örgüt arasında doğal bir ağ

oluşturmaktadır. Bu gerekçe ile nükleer santraller, uluslararası sistemde ağ kurma kapasitelerinin yüksek olması nedeniyle nesne olarak aktör özelliği gösterirler.

Çalışmada ele alınan örnek olayda incelenen Akkuyu Nükleer Santrali, kurduğu ağlar açısından değerlendirilerek Aktör Ağ Teorisi açısından değerlendirilmiştir. Akkuyu Nükleer Santrali Türkiye ile Rusya, Avrupa Komisyonu, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ve Greenpeace gibi uluslararası aktörlerle ağlar oluşturmaktadır. Santralin olmadığı durumlarda incelenen ağlar kurulmuş olmayacaktır. Bu yönüyle sadece santralin olmasından kaynaklı Türkiye ile diğer aktörler arasında ağlar oluşmaktadır. Bu santralin aktör olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Çalışmada Akkuyu Nükleer Santralinin kurduğu ağ, uluslararası sistemdeki diğer aktörlerle bağlantısı incelenerek ortaya konulmuştur. Kurulan ağlarla santralin aktör olarak uluslararası sistemde yer aldığı görülmektedir. Santralin bu şekilde incelenmesi, kurulabilecek diğer nesnel ağlar ile ilişkileri analiz edebilmek için önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akkuyu Nükleer A.Ş. (2024, Mayıs 31). 27–31 Mayıs 2024 tarihlerinde Mersin İli'nin Büyükeceli Beldesi'nde bulunan Akkuyu NGS sahasında ENSREG heyeti tarafından saha ziyareti gerçekleştirildi. <https://akkuyu.com/tr/news/27-31-mayis-2024-tar-hler-nde-mers-n-l-n-n-b-y-kecel-beldes-nde-bulunan-akkuyu-ngs-sahasinda-ensreg->
- Allan, K. (2020). *Çağdaş Sosyal ve Sosyolojik Teori*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Anadolu Ajansı. (2023, September 29). Türkiye, Ermenistan'daki eski nükleer santralin kapatılması için devrede. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ermenistandaki-eski-nukleer-santralin-kapatilmasi-icin-devrede/3005764>
- Anadolu Ajansı. (2024, Haziran 1). Avrupa Nükleer Güvenlik Düzenleyicileri Grubu, Akkuyu NGS sahasını ziyaret etti. <https://www.aa.com.tr/tr/isdunyasi/enerji/avrupa-nukleer-guvenlik-duzenleyicileri-grubu-akkuyu-ngs-sahasini-ziyaret-etti/688146>
- Associated Press. (2023, July 4). Japan to release Fukushima water into ocean this summer, says IAEA review shows plan is safe. <https://apnews.com/article/japan-nuclear-fukushima-iaea-china-c20d3c95840222dd51ec5cc12655c83a>
- Austin, J. L. (2017). We have never been civilized: Torture and the Materiality of World Political Binaries. *European Journal of international Relations*, 23(1), 49-73.
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 33-60. 37-38.
- Aydın, Ş., ve Şentürk, M. (2022). Asamblaj Kavramı ile Aktör-Ağ Teorisi Arasındaki Bağlantıların İncelenmesi: Asamblaj Kentçiliği. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(1), 289-315. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.1022695>
- Barry, A. (2013). The Rranslation zone: Between Actor-Network theory and international relations. *Millennium*, 41(3), 413-429.
- BBC Türkçe. (2022, Ağustos 4). Japonya'da balıkçılar hükümetin radyoaktif su tahliye planına karşı çıkıyor. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62421141>
- Bloomberg HT. (2023, Temmuz 31). IC İçtaş, Rosatom'un fesih kararını Londra Tahkim Mahkemesi'ne götürecektir. <https://www.bloomberght.com/ic-ictas-rosatom-un-fesih-kararini-londra-tahkim-mahkemesi-ne-goturecek-2312023>

- Braun, B., Schindler, S., and Wille, T. (2019). Rethinking Agency in International Relations: Performativity, Performances and Actor-Networks. *Journal of International Relations and Development*, 22(4), 787-807.
- Brodie, B., & Dunn, F. S. (1946). *The Absolute Weapon: Atomic power and world Order*. Harcourt, Brace and Company.
- Bueger, C. and Bethke F.(2014). Actor-Networking the ‘failed state’ — an Enquiry into the Life of Concepts. *Journal of International Relations and Development*,(17), 30–60. <https://doi.org/10.1057/jird.2012.30>
- Callon, M. (1986). Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St. Brieux Bay. In J. Law (Ed.), *Power, Action and Belief: A new Sociology of Knowledge?* (196–229). Routledge.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years’ Crisis, 1919–1939: An Introduction to the Study of International Relations*. Macmillan.
- Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği (CEİD). (2021). Yerel Eşitlik İzleme Raporu: Ankara 2021. CEİD. https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/569_1.pdf
- Council on Foreign Relations (CFR). (n.d.). How do countries create nuclear weapons? <https://education.cfr.org/learn/reading/how-do-countries-create-nuclear-weapons>
- Çalış, Ş., & Özlük, E. (2007). Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(18), 225-243.
- Çalkivik, A. (2020). Dünya Siyasetinde Teknolojiyi Yeniden Düşünmek: Bilim-Teknoloji-Toplum Perspektifinden Alternatif bir Okuma. *Alternatif Politika*, 12(3), 458-486.
- Çokgüçlü, Y. ve P. Ferhat (2021). Kuzey Kore’nin Rejim Güvenliğinde Nükleer Silahların Rolü Üstüne. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(40) 767-94. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1029856>.
- Dilaver, T. (2020, Aralık 2). Nükleer güvenlikten bölgesel güvenliğe: Dağlık Karabağ çatışması. *Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)*. <https://avim.org.tr/tr/Yorum/NUKLEER-GUVENLİKTEN-BOLGESEL-GUVENLİGE-DAGLIK-KARABAG-CATISMASI>
- Erbaş, S. (2023). Reklamcılıkla ve Pazarlamada Yeni Aktör: Sosyal Robotlar. *Erciyes Akademi*, 37(3), 919-942. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1309995>

- Erbaşı Çuhadar, A. A. (2016). Uluslararası Nükleer Sorumluluk Rejimi Çerçevesinde Sivil Amaçlı Nükleer Santral İşletenin Hukuki Sorumluluğu. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(3), 341-378. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.239907>
- Euronews Türkçe. (2021, Ocak 20). Mersin'deki Akkuyu Nükleer Santrali'nde yaşanan patlamayla ilgili neler biliniyor? <https://tr.euronews.com/2021/01/20/mersin-deki-akkuyu-nukleer-santrali-nde-yasanan-patlamaya-ilgili-neler-biliniyor>
- Euronews Türkçe. (2022, Ağustos 5). Akkuyu Nükleer Santrali'ni inşa eden Rosatom, Türk ortağı IC İçtaş'ı suçladı. <https://tr.euronews.com/2022/08/05/akkuyu-nukleer-santralini-insa-eden-rosatom-turk-ortagi-ic-ictasi-sucladi>
- European Nuclear Safety Regulators Group (ENSREG). (n.d.). Turkey. <https://www.ensreg.eu/t%C3%BCrkiye>
- European Parliament. (2021, January 27). Parliamentary question: Nuclear power station in Akkuyu (E-000364/2021). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-000364_EN.html
- European Parliament. (2023, September 20). Committee on Petitions: Draft agenda – 20 September 2023 (PETI-OJ-2023-09-20-1). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PETI-OJ-2023-09-20-1_EN.html
- European Parliament. (2023, September 20). Committee on Petitions: Fact-finding visit to Turkey (Mersin), 27–29 September 2023: Briefing (PETI-CM-749341). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/PETI-CM-749341_EN.pdf
- Greenpeace International. (2021, April 13). The Japanese government's decision to discharge Fukushima contaminated water ignores human rights and international maritime law [Press release]. <https://www.greenpeace.org/international/press-release/47207/the-japanese-governments-decision-to-discharge-fukushima-contaminated-water-ignores-human-rights-and-international-maritime-law/>
- Greenpeace Media Library. (n.d.). Akkuyu [Fotoğraf arşivi]. https://media.greenpeace.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=27MZV8HCLIOFH&SMLS=1&q=akkuyu&RW=1920&RH=958&FR_=1&W=1920&H=958
- Greenpeace Türkiye. (2021, Temmuz). Yeşil Düşün dergisi (Sayı 89) [PDF dosyası]. <https://www.greenpeace.org/static/planet4-turkey-stateless/2021/07/fc64b0a6-dergi-89.pdf>

- Gürçam, S. (2022). The Analysis of the World's Most Dangerous Nuclear Plant from the Standpoint of the Most Air-Polluted City in Europe. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(2), 827-846. <https://doi.org/10.26745/ahbvuibfd.1118533>
- Harry S. Truman Library & Museum. (n.d.). The decision to drop the atomic bomb. <https://www.trumanlibrary.gov/education/presidential-inquiries/decision-drop-atomic-bomb>
- Kara,P. Ö., & Günay, E. C. (2013). Çernobil Kazası ve Etkileri. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi Ve Folklorik Tıp Dergisi, 3(2).
- Kılıç, N. (2017). Çevre ve Dış Politika İlişkisi: Çernobil Kazası ve Türk Dış Politikasına Yansıması. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1), 151-179. <https://doi.org/10.17336/igusbd.305639>
- Kıbaroğlu.(2004). M. Kuzey Kore'nin Nükleer Silah Programı: Sebepler ve Sonuçlar. Uluslararası İlişkiler, 1(1),154-172.
- Köybaşı, S. (2014). Yargı Denetiminden Milletlerarası Andlaşmalar Yoluyla Kaçmak: Akkuyu Nükleer Güç Santrali Andlaşması. Anayasa Hukuku Dergisi , 3(5), 343 - 357.
- Latour, B. (1988). *The pasteurization of France*. Harvard University Press.
- Latour, B. (1996). On Actor-Network Theory: A few Clarifications. *Soziale Welt*, 47(4), 369–381.
- Latour, B. (2021). *Toplumsalı Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Giriş* (N. Bingöl, Çev.). Tellekt.
- Law, J. (1986). On the methods of long-distance control: Vessels, navigation and the Portuguese route to India. In J. Law (Ed.), *Power, action and belief: A new sociology of knowledge?* (pp. 234–263). Sociological Review Monograph / Keele University.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf.
- Nükleer Düzenleme Kurumu (NDK). (n.d.). Akkuyu Nükleer Santrali. <https://www.ndk.gov.tr/akkuyu-nukleer-santrali>
- Özdaşlı, E. (2016). Kafkasya'nın Çernobil'i Mersin Nükleer Santrali. Karadeniz Araştırmaları, 13(50), 45-64.

- Paköz, A. E. (2020). Aktör Ağ Teorisi İle Vernakülere Bakmak. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(7), 9-15.
- Reuters. (2024, September 20). China, Japan reached consensus in Aug on Fukushima water discharge, CCTV. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/china-japan-reached-consensus-aug-fukushima-water-discharge-cctv-says-2024-09-20/>
- Sağır, A., ve Memiş Sağır, P. (2021). Avangard Bir Mabet Olarak Çamlıca Camisi'nin Aktör Ağ Teorisi Bağlamında Çerçevelemesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(44), 8333-8361. <https://doi.org/10.26466/opus.932364>
- Saygın, H., Timur K., Ahmet K., ve Ayhan D. Güvenlik Boyutunda Nükleer Enerjinin Sorunları Ve Türkiye. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*,3(2), 7-21.
- Sivil Toplum Geliştirme Merkezi (STGM). (2023, Haziran 16). Greenpeace'ten 177 metre yükseklikte "Akkuyu'ya hayır" eylemi. <https://www.stgm.org.tr/greenpeaceten-177-metre-yuksekte-akkuyuya-hayir-eylemi>
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (n.d.). Nükleer enerji ve Türkiye. <https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/NUPGM/tr/Belgeler/49020-nukleer1.pdf>
- T.C. Resmî Gazete. (2010, Ekim 6). Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Rusya Federasyonu Hükûmeti arasında Akkuyu sahasında bir nükleer güç santralinin tesisine ve işletimine dair işbirliğine ilişkin anlaşmanın onaylanmasının uygun bulunduğuna dair kanun (Kanun No: 6007). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/10/20101006-6.htm>
- Temel, M. (2012). Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler. *Recent Period Turkish Studies*(6).
- The Left in the European Parliament. (n.d.). Delegations. <https://left.eu/delegations/?page=1>
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2023). Proposal by the President: Draft decision -/CMA.5 (FCCC/PA/CMA/2023/L.17). https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2023_L17E.pdf
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR). (2021, April 15). Japan: UN experts say "deeply disappointed" by decision to discharge Fukushima water. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2021/04/japan-un-experts-say-deeply-disappointed-decision-discharge-fukushima-water>

- United Nations Office for Disarmament Affairs (UNODA). (n.d.). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT).
<https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt/>
- United Nations. (2006). Reports of international arbitral awards: Vol. III (1905–1982). United Nations Legal Publications. https://legal.un.org/riaa/cases/vol_iii/1905-1982.pdf
- United Nations. (n.d.). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT).
<https://www.un.org/en/conf/npt/2005/npttreaty.html>
- Waltz, K. N. (1979). Theory of international politics. McGraw-Hill.
- Yetkin, M. (2022, Ağustos 12). Akkuyu gerçekleri ve Bakan Dönmez'in makaslanan sözleri. YetkinReport. <https://yetkinreport.com/2022/08/12/akkuyu-gercekleri-ve-bakan-donmez-in-makaslanan-sozleri/>
- Yılmaz, E. (2023). Sosyal Medya Mecraları ile Birey Arasındaki İlişkiye Bruno Latour'un Aktör-Ağ Teorisi Açısından Bir Bakış. Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 53-69.
- Zorluoğlu Yılmaz, A. (2021). Nükleer Santral Kazalarından Doğa Sorumluluk ve Tazminat-Fukushima Daiichi Nükleer Santral Kazası Işığında. Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(2), 1035-1077. <https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.1011816>

ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE KADIN FAKTÖRÜ: İKTİSATTA EKO FEMİNİST BİR YAKLAŞIM¹

Arş. Gör. Merve ÖZCAN ALTAN²

ÖZET

Cinsiyet eşitsizliği ve çevre sorunları, günümüzün en önemli ve ivedilikle çözülmesi gereken problemleri arasında üst sıralarda yer almaktadır. Kadınların çoğu alanda fırsat eşitliğinden mahrum kalması, işgücüne yeteri kadar katılamaması, toplumsal cinsiyet algıları ve ücretsiz bakım emeğinin sömürülmesi ile aşırı hava olayları, iklim değişikliği ve karbon salınımı gibi çevre sorunları aslında farklı alanları işaret etmekle birlikte birbiriyle kesişen ve birbiri üzerinde etkisi olabilecek toplumsal problemlerdir. Ekoloji ile feminizmi birleştiren ekofeminizm; kadın ile doğanın birbirine benzediğini, kadınların çevre konusunda daha duyarlı olduğunu ve çevre sorunlarının çözümünde feminist bir bakış açısı benimsenmesi gerektiğini savunur. Ekofeminizme göre, kadın ve doğa üzerinde kurulan hâkimiyet, birbirine benzeyen baskıcı, eril hegemonya temelli ve kâr güdüsüyle hareket eden kapitalist zihniyetlerin ürünüdür. Bu sebeple ekofeminist görüşü savunanlar gerek çevre gerekse kadın sorunlarının çözümünün birbirini tamamlar nitelikte olacağına inanır. Bu çalışmanın amacı; kadınların, çevre sorunlarının çözümü üzerindeki etkilerini araştırarak, ekofeminizmin savlarını irdelemektir. Giriş bölümünden sonra çalışmanın ikinci bölümünde feminizme ilişkin kısa bir bilgilendirmenin ardından ekofeminizm tanımlanmakta, tarihsel süreci ve türleri anlatılmaktadır. Ardından üçüncü bölümde çevre olaylarının kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri araştırıldıktan sonra dördüncü bölümde dünyadaki ve Türkiye’deki bazı ekofeminist hareketlerden örnekler sunulmaktadır. Çalışmanın beşinci bölümünde kadınların istihdamı, işgücüne katılımı, işsizliği, karar alıcı pozisyonlardaki ve siyasetteki temsili ile cinsiyet eşitsizliğinin diğer boyutlarına ilişkin faktörlerin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini inceleyen ilgili literatür taranmaktadır.

25

¹ Bu çalışma, “Sürdürülebilir Cinsiyet Eşitliğinde Ekofeminizm Yaklaşımı: İktisadi Bir Analiz” başlıklı devam etmekte olan doktora tezinden çıkartılan ve 15-16 Ocak 2025 tarihlerinde düzenlenen Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 4. Uluslararası Bilim Şenliği – Lisansüstü Tez Buluşmaları kapsamında sunulan bildiri özetinden üretilmiştir.

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Manisa, Türkiye
Research Assistant, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of Economics, Manisa, Türkiye
ORCID: 0009-0006-4777-5622
merve.altan@cbu.edu.tr

Son bölümde ise çalışmanın genel bulguları özetlenerek kısaca tartışılmaktadır. Sistematiik literatür taramasına dayanan çalışma sonucunda kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarının artırılmasının, işsizlik oranlarının azaltılmasının, karar alıcı pozisyonlarda ve siyasette daha fazla temsil edilmelerinin ve cinsiyet eşitliği yolunda mesafe kat edilmesinin, çevresel bozulmanın azaltılması ve olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesinde etkili olabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ekofeminizm, çevre sorunları, çevresel bozulma, cinsiyet eşitsizliği

JEL Kodları: F64, J16, P18, Q50

THE WOMAN FACTOR IN THE SOLUTION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS: AN ECOFEMINIST APPROACH IN ECONOMICS

ABSTRACT

Gender inequality and environmental problems are among the most important problems of our day that need to be solved urgently. Women's deprivation of equal opportunities in many areas, their incomplete participation in labour force, gender perceptions and exploitation of unpaid care work and environmental problems such as extreme weather events, climate change and carbon emissions are actually social problems that intersect with each other and can have an impact on each other, although they refer to different areas. Ecofeminism, which combines ecology and feminism, argues that women and nature are similar to each other, women are more sensitive about the environment and a feminist perspective should be adopted to solve environmental problems. According to ecofeminism, the domination established over women and nature is the product of similar oppressive, male hegemony-based, and profit-driven capitalist mentalities. Therefore, proponents of ecofeminism believe that the solutions of problems regarding the environment and women will complement each other. The aim of this study is to examine the arguments of ecofeminism by investigating the impacts of women on the solution of environmental problems. Following the introduction, in the second section of the study, ecofeminism is defined, and its historical process and types are explained after a brief information about feminism. Then, in the third section, after investigating the effects of environmental incidents on women and men, examples from some important ecofeminist movements in the world and in Türkiye are presented in the fourth section. In the fifth section of the study, the relevant literature examining the effects of women's employment, labour force participation, unemployment, representation in decision-making positions and politics and

other dimensions of gender inequality on environmental degradation is reviewed. In the last section, the general findings of the study are summarised and briefly discussed. As a result of the study based on systematic literature review, it was concluded that increasing the rates of women's participation in labour force and employment, reducing unemployment rates, increasing their representation in decision-making positions and politics, and making progress towards gender equality could be effective in reducing environmental degradation and eliminating its negative consequences.

Keywords: Ecofeminism, environmental problems, environmental degradation, gender inequality

JEL Codes: F64, J16, P18, Q50

1. GİRİŞ

21'inci yüzyıl, birçok teknolojik gelişmeyi ve ilerlemeyi beraberinde getirmiştir. Yapay zekâ, kripto para, susuz tarım, insansız araçlar ve robot teknolojileri gibi gelişmeler, son birkaç yılda sıklıkla duyduğumuz ve hayatlarımıza giren ya da girmek üzere olan önemli atılımlardır. Yaşanan bu gelişmeler ne kadar umut vaat edici ve heyecan verici olsa da günümüzde halen çözilememiş ve kronikleşmiş problemler de mevcuttur. Bunlardan bir tanesi binlerce yıldır kadınlar ile erkekler arasında pek çok alanda var olan toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerdir. Bu eşitsizlikler, çocuk yaşlardan itibaren başlayıp hayat boyunca devam edebilmekte ve eğitim hayatından iş hayatına, aile dinamiklerinden sosyal ilişkilere kadar birçok alana sirayet edebilmektedir (Dustmann, 2005). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın ile erkek arasında hiyerarşik bir ilişki yaratmaktadır. Bu hiyerarşide erkek, daha üstün ve karar alıcı pozisyonda bulunmakta ve temel hak ve özgürlüklere erişimi daha kolay olmaktadır; kadın daha geride, söz hakkı kısıtlı ve aynı hak ve özgürlükler için mücadele etmek durumundadır.

Günümüzün bir diğer önemli sorunu da kendini özellikle küresel ısınma, iklim değişikliği ve aşırı hava olaylarıyla gösteren çevresel bozulmalardır. Son birkaç on yılda etkilerinin daha şiddetli hissedilmesiyle birlikte üstüne daha fazla düşülmesi gerektiği anlaşılan çevre problemleri; sera gazı emisyonlarının daha fazla salınması, doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesi, fosil yakıt kullanımı, ormansızlaşma ve çölleşme gibi çoğunluğu insan kaynaklı faaliyetler neticesinde meydana gelmektedir (Wani vd. 2023). Bunlar, atmosferin olağan dışı ısınmasına ve aşırı hava olaylarının yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Gün geçtikçe insanlığı daha fazla tehdit eden çevresel bozulma; iklim kaynaklı zorunlu göçlere, afetlere ve can kayıplarına yol açmaktadır. 20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kyoto Protokolü, Paris İklim Anlaşması, Birleşmiş Milletler (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Yeşil Mutabakat gibi uluslararası çevre anlaşmaları ve hedefleri doğrultusunda politika yapıcıların ajandasına ivedilikle giren çevre problemleri, günümüzün çözülmeyi bekleyen sorunları arasında üst sıralarda yer almaktadır.

Cinsiyet eşitsizliği ve özellikle kadınların yaşadığı problemler ile çevre sorunları ve bunların yol açtığı çeşitli doğal afetler ilk bakışta birbirlerinden oldukça farklı gibi görünse de aslında birbiriyle kesişen ve birbiri üzerinde etkisi olabilecek toplumsal sorunlardır. Bu iki alanı ortak paydada buluşturan bir kavram mevcuttur: ekofeminizm. Feminizmin üçüncü dalgası kapsamında ortaya çıkan ekofeminizme göre, kadınların baskı altına alınması da doğanın tahakküm edilerek insanlar tarafından sömürülmesi de erkek egemenliğine dayanan, üretimi önceliklendiren ve sırf kâr güdüsüyle hareket eden ataerkil ve kapitalist zihniyetlerin ürünüdür

(King, 1989). Tıpkı sebeplerinin olduğu gibi kadın ve çevre sorunlarının çözümlerinin de ortak olduğunu ileri süren ekofeminizm, kadın ile doğa arasında benzerlikler olduğuna inanır ve çevre sorunları karşısında kadınların erkeklerden daha duyarlı olduğunu savunur (Griffin, 1978).

Gezegeneğimizin geleceğini her geçen gün daha fazla tehdit eden küresel ısınma ve iklim değişikliği başta olmak üzere beşerî faaliyetlerden kaynaklanan her türlü çevresel bozulmanın önüne geçilebilmesi için geliştirilecek çözümlerin feminist bir bakış açısıyla tasarlanması daha etkili ve kalıcı olmalarını sağlayabilir. Ekofeminizmin savunduğu şekilde eğer kadınlar çevreyi korumaya daha istekli ve çevre sorunları karşısında daha duyarlı ise bu sorunların çözümünde kadınlara daha fazla yer verilmesi, kadınların ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi ve kapsayıcı politikaların hayata geçirilmesi, çevre sorunlarının çözümünde mevcut politikalara bir alternatif üretebilir.

Bu çalışmanın amacı, kadınların çevre sorunlarının çözümü üzerindeki etkilerini araştırmak suretiyle ekofeminizmin savlarını irdelemektir. Bu doğrultuda ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ilişkin ipuçları veren cinsiyet eşitsizliğine yönelik birçok endeksin özellikle iktisat alanındaki sacayakları olan işgücüne katılım ve istihdam ile kadınların güçlendirilmesi alanındaki sacayakları olan üst düzey yönetici gibi karar alıcı pozisyonlardaki ve siyasetteki temsillerine yönelik atılacak adımların çevre sorunları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sistematik literatür taramasına dayanan çalışma neticesinde cinsiyet eşitsizliğine yönelik endekslerin göstergeleri arasında yer alan ve doğrudan iktisadın alanına giren kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranlarının artırılması ile güçlendirilmelerine yönelik olarak karar alıcı pozisyonlarda ve siyasette daha fazla temsil edilmelerinin çevresel bozulmanın azaltılması ve olumsuz sonuçlarının engellenmesinde etkili olabileceği görüşüne varılmıştır.

Altı bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde feminizme ilişkin kısa bir bilgilendirme yapıldıktan sonra ekofeminizm kavramı tanımlanarak, tarihsel süreci ve türleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde çevre olaylarının kadınlar ve erkekler üzerindeki etkileri araştırıldıktan sonra dördüncü bölümde dünyadaki ve Türkiye’deki bazı önemli ekofeminist hareketlerden örnekler paylaşılmaktadır. Beşinci bölümde cinsiyet eşitsizliğinin doğrudan iktisadın alanına giren kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı ile kadınların güçlendirilmesine yönelik olarak karar alıcı pozisyonlardaki ve siyasetteki temsil gibi cinsiyet eşitsizliğinin diğer boyutlarına ilişkin göstergeler ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi inceleyen ilgili literatür taranmaktadır. Son bölümde ise çalışmanın bulguları özetlenerek kısa bir tartışma yapılmaktadır.

2. FEMİNİZME VE EKOFEMİNİZME KAVRAMSAL BAKIŞ

18'inci yüzyıldan itibaren kadınların erkekler ile çeşitli alanlarda eşit hak ve özgürlük talepleri daha yüksek sesle ve kolektif olarak dile getirilmeye başlanmış, bu da feminizmin doğuşuna ve dönemsel olarak çeşitli dalgalara ayrılmasına zemin hazırlamıştır. 1792 yılında İngiliz yazar ve kadın hakları savunucusu Mary Wollstonecraft tarafından kaleme alınan “Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi” (*A Vindication of the Rights of Women*) başlıklı eser, feminizmin kavramsal bağlamda ilk ortaya çıkışı olarak kabul edilmektedir (Sevim, 2005). Ardından 19'uncu yüzyılın sonlarında İngiltere'den yayılmaya başlayan ve 20'nci yüzyılın ortalarına kadar devam eden feminizmin birinci dalgasında kadınlar; oy kullanma, eğitimde fırsat eşitliği ve mülkiyet hakkı gibi temel siyasi hakları edinme mücadelesi vermiştir (Taş, 2016). Bu dalga neticesinde kadınlar, çeşitli anayasal haklar elde etmiştir.

Feminizmin birinci dalgasının ardından 20'nci yüzyılın ikinci yarısında dünya savaşlarından sonra başlayan toplumsal değişim ve dönüşümler, 1960'lı yıllarda kadınların toplumsal cinsiyet algılarını ve rollerini sorgulamaya başlamasıyla feminizmin ikinci dalgasını beraberinde getirmiştir (Kolay, 2015). Birinci dalga kapsamında kamusal alanda erkekler ile aynı hak ve özgürlükleri elde etme mücadelesi veren kadınların özel alanda yani hane içinde de erkeklerle eşit görülmediğini ve kendilerine daha ağır sorumluluklar yüklendiğini fark etmesi, feminizmin ikinci dalgasının fitilini ateşlemiştir. Bu farkındalığın oluşmasında Simone de Beauvoir'ın 1949 yılında yayımlanan “İkinci Cins” (*Le Deuxième Sexe*) başlıklı kitabının etkisi büyüktür. Kadınlığın o güne kadar yapılan biyolojik tanımlarının ötesinde toplumsal bir kavram olduğunu ve sosyal bir inşa sürecine dayandığını “kadın doğulmaz, kadın olunur” şeklinde ifade eden Fransız yazar, felsefeci ve feminist; kadınların birçok alanda erkeklerin gerisinde bırakılarak ötekileştirildiğini ve ikinci bir cins konumuna getirildiğini ifade etmektedir (Beauvoir, 2019).

İkinci dalgaya tepki olarak 1990'larda feminizmin üçüncü dalgası başlamış ve 2010'lu yılların başına kadar sürmüştür. İkinci dalganın kadın problemlerini sadece orta sınıf, beyaz ve batılı kadınlara indirgediğini ileri süren üçüncü dalga feminizm; evrensellikten ziyade yerelliğe, toplumsallıktan ziyade bireyselliğe önem vermiştir (Kılıç & Ok, 2024). İkinci dalga feminizm kapsamında ırk, kimlik, etnik köken, cinsel yönelim ya da kültüre ilişkin farklılıklar dikkate alınmamış, aksine kadın hareketinin evrensel bir bütünlük içerisinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun aksine üçüncü dalga, feminizme farklılık vurgusunu getirmeye çalışmış, kadınların ait oldukları sınıfların ya da ırkların farklılıklarını dikkate almak gerektiğini savunmuştur (Taş, 2016). Sokaklarda ortak bir ülkü doğrultusunda bir araya gelinerek çıkarılan yüksek seslerden ziyade bireysel farklılıkların mevcudiyetine inanan ve önceki dalgalara

kıyasla sayı bakımından azınlık olan bir grup kadının liderlik ettiği üçüncü dalganın istenilen etkiyi yaratmadığı düşünülmektedir (Gömceli, 2023).

2000’li yıllarda internetin ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, feminizmin dördüncü dalgasının başlamasına vesile olmuştur. İnternet temelli platformlar yoluyla birlik olan kadınlar, üçüncü dalga feminizm kapsamında yaşanan bireyselleşmeyi tersine çevirerek toplumsal bilinci tekrar uyandırmayı hedeflemiştir (Özdemir & Aydemir, 2019). Cinsel taciz, kadın düşmanlığı, homofobi ve diğer tüm ayrımcılıklar karşısında dünyanın dört bir yanındaki kadın aktivistler, gerçekleştirecekleri etkinlikler ve eylemler için Twitter, Facebook ve YouTube gibi platformlar üzerinden birbirleriyle iletişime geçerek hem planlı bir şekilde hareket edebilmekte hem de seslerinin daha fazla duyulmasını sağlamaktadır. Günümüzde halen içerisinde bulunduğumuz feminizmin dördüncü dalgası, şiddetin ve ayrımcılığın çeşitli türlerine maruz kalan yüz binlerce kadının seslerini çevrimiçi ortamda duyurarak birlik olabilmesine ve böylelikle #metoo gibi kitlesel kadın hareketleriyle farkındalık yaratılmasına olanak tanımıştır (Gömceli, 2023).

Dünyada feminizmin ikinci dalgasıyla birlikte 1960’lı yıllarda ivme kazanan kadın hareketlerinin yanı sıra çevre hareketleri de aynı dönemde artmaya başlamıştır. Bu iki alandaki aktivizmin ortak paydada buluşması ise 1970’li yıllarda feministlerin kadın ile doğa arasındaki ilişkiyi sorgulamasıyla açığa çıkmıştır (Topgül, 2012). Fransız feminist Françoise d’Eaubonne 1974 yılında “Feminizm ya da Ölüm” (*Feminism or Death*) başlıklı kitabında ekoloji ile feminizmi bir arada kullanarak ekofeminizm kavramının doğuşuna öncülük etmiştir. Kadın hareketi ile çevre hareketini bir araya getiren ekofeminizm, üçüncü dalga feminizm döneminde bir ideoloji olarak gelişmeye ve benimsenmeye başlamıştır.

Ekofeminizmin temel savı, kadınların egemenlik altına alınması ve tahakkümü ile çevrenin ve doğanın sömürülmesinin birbiriyle bağlantılı olduğudur (King, 1989; Merchant, 1992; Suresh, 2021). Ekofeministlere göre, kadının üreme kapasitesinin ve bakım emeğinin ücretsiz bir şekilde gasp edilmesi ile doğal kaynakların sanki sınırsızmışçasına kullanılması benzer baskıcı zihniyetlerin ürünüdür (Griffin, 1978; Warren, 1990). Bu zihniyetler, doğal kaynakları korumak yerine daha fazla kâr etme güdüsüyle üretimi öncelik haline getiren kapitalizm ile kadının ücretsiz bakım emeğinin sömürülmesi suretiyle erkeği iş gücünde ve hiyerarşik olarak daha yukarıda konumlandıran toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanmaktadır (Bauhardt, 2014; Crittenden, 2000; McGee vd. 2020). Ekofeminist görüşe göre, kadın ile doğa arasında birtakım benzerlikler mevcuttur. Tıpkı doğanın sunduğu su ve yiyecekler ile insanlara, hayvanlara ve diğer canlılara hayat bahşetmesi gibi kadın da üreme kapasitesi ile dünyaya yeni canlılar

getirebilmektedir (Blocker & Eckberg, 1997; Warren, 1996). Bu sebeple doğa da kadın da aslında birer yaşam kaynağıdır.

Özellikle Antroposen yani İnsan Çağı'nın başlangıcından bu yana doğaya ve çevreye insan eliyle verilen büyük zararlar, doğanın pasif konuma getirilerek baskı altına alınmasına ve kötüye kullanılmasına sebep olmuştur (Ottuh, 2020; Wani vd. 2023). Bu noktada ekofeminizme göre, kadın ile doğa arasında var olan benzerlikler sebebiyle kadın da pasif konumda yer almaktadır ve özellikle ataerkil zihniyet tarafından üzerinde egemenlik kurulmaktadır (Plumwood, 2004a). Pasif konumda yer alan ve tahakküm edilen doğanın karşısında zıttı olarak aktif şekilde konumlandırılan kültür bulunmaktadır (Ottuh, 2020; Suresh, 2021). Kadının doğaya olan benzerliğine karşıt olarak erkek de kültür ile özdeşleştirilmekte ve böylelikle aktif konumda olduğu dile getirilmektedir (Birkeland, 1993). Burada aktiflik-pasiflik ilişkisi aslında iktidarı elinde bulundurarak tahakküm eden ile tahakküm edilen arasındaki ikilemi göstermektedir. Ekofeminizme göre, doğa ile kültür arasında ve sırasıyla bunlara benzeyen kadın ve erkek arasında zıtlıklar mevcuttur (Ruether, 1997).

Ekofeminist görüşe göre, kadınlar doğaya ve burada yaşayan canlılara karşı erkeklere kıyasla daha hassastır ve bu sebeple daha fazla koruma içgüdüsüne sahiptir (Hamilton, 1990). Kadınların doğaya ve çevreye karşı daha hassas olması, cinsiyete dayalı iş bölümü uyarınca yüzyıllardır doğada daha fazla vakit geçirmeleriyle doğrudan ilintilidir. Cinsiyete dayalı iş bölümüne göre, evin geçimi ve maddiyatıyla ilgili konular erkeğin sorumluluk alanına girerken; gıda ve su temin etme, bunlarla yiyecekleri hazırlama, çocuklara bakma, yakacak bulma ve hane içi diğer işler kadının sorumluluğundadır (Denton, 2002; Lerner, 1986). Kadınların iş hayatında daha fazla yer alması ve ekonomik özgürlüklerini kazanmasıyla birlikte geçmişe kıyasla azalma eğilimi gösterse de özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kırsal bölgelerinde yaşayan pek çok kadın halen gıda ve su temin etmek, yakacak bulmak ya da çamaşır yıkamak gibi işler için doğada oldukça fazla vakit geçirmektedir (Norman, 2024). Doğada yaşanacak herhangi bir tahribat, kadınların başta çocukları olmak üzere bakım verdikleri kişilere yiyecek ve su temin edememesi ve hane içinde doğadaki kaynaklara bağlı olan işlerin yapılamaması anlamına gelmektedir. Ayrıca çevresel bozulmalar, uzun vadede akciğer, kalp ve deri hastalıkları ile kanser gibi birçok hastalığa zemin hazırlayabileceğinden dolayı bunların yaşanmaması için kadınların doğayı koruma konusunda daha hassas ve duyarlı olduğu dile getirilmektedir (Merchant, 1980).

Ekofeminist görüş, doğanın egemenlik altına alınması ve hoyratça kullanılması karşısında getirilecek çözümün feminist bir ideoloji benimsenmesinden geçtiğini savunur (King, 1989).

Feminizmin karşı çıktığı kadınların boyunduruk altına alınması, ücretsiz bakım emeklerinin sömürülmesi, erkeklerle eşit hak ve özgürlükleri elde edememesi gibi durumlara yol açan eril hegemonya ve patriyarkal zihniyet ile doğayı tahakküm altına alan ve ekolojik krizlere sebebiyet veren zihniyet birbirinden farklı değildir (Norgaard & York, 2005; Sydee & Beder, 2001). Ekofeminizm yalnız doğanın ve kadının baskı altına alınmasına ve istismarına karşı çıkmakla kalmaz, “ekonomik emperyalizm, kültürel ve ekolojik sömürgecilik ile cinsiyet ve diğer türleri baskı altına alma durumlarını” topyekûn reddeder (Gaard, 2011:44).

2.1. Ekofeminizmin Türleri

1970’lerde ilk kez gündeme gelen ve o yıllardan beri kendisine azımsanmayacak kadar taraftar bulan ekofeminizm, kendi içerisinde barındırdığı bazı farklılıklar doğrultusunda çeşitli türlere ayrılmaktadır. Tıpkı feminizmin liberal, Marksist, kültürel ve radikal yaklaşımları olması gibi ekofeminizm çatısı altında da birbirine benzeyen ve birbirinden ayrışan görüşler neticesinde benzer bir sınıflandırma oluşmuştur. Kadınlar ile erkekler arasında doğuştan gelen herhangi bir fark olmadığını savunan liberal ekofeminizm, ayrımcılığın karşısında durur ve her iki cinsiyet için de eşit hak ve özgürlük mücadelesi verir (Ottuh, 2020). Bu sebeple liberal ekofeministler, eğitim ve işgücü gibi alanlarda erkeklerle eşit fırsatlara sahip olmaları durumunda kadınların çevre sorunlarının çözümünde yer alabileceği görüşünü savunur (Merchant, 1992). Kadın ile doğa arasındaki benzerliğe sıcak bakan ve her ikisinin de baskı altına alınmasının benzer zihniyetler tarafından gerçekleştirildiğine inanan kültürel ekofeminizm ise mitolojiye, tanrıçalara, hayvanlara ve kadınların üreme kapasitesine dayanır (Gaard, 2015). Kadın ile doğayı özdeşleştiren kültürel ekofeministler, çevre sorunlarının çözümünde bugüne kadar ötekileştirilen kadınların kültürüne dayanan bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğine inanır (Ottuh, 2020; Özdemir & Aydemir, 2019).

Ekofeminizmin bir diğer türü olan sosyal ekofeminizmin kökleri ise Amerikalı sosyal teorisyen Murray Bookchin’in sosyal ekoloji teorisine uzanmaktadır. Sosyal ekofeminizme göre piyasa temelli, kapitalist sınıfın sermaye birikimi hırsına dayanan ve hiyerarşileri içerisinde barındıran sosyal yapı, çevre ve kadın sorunlarına yol açmaktadır (Bookchin, 1996). Sosyal ekofeministler, kadın ve çevre arasındaki ilişkinin sosyal ve toplumsal etmenler tarafından şekillendirildiğini ve kadının özgürleşme sürecinin ancak kapitalist ve patriyarkal zihniyetlerin yıkılmasıyla mümkün olabileceğini savunur (Ottuh, 2020). Pek çok toplumun üzerine inşa edildiği hiyerarşik ilişkilerin devam etmesi halinde kadının da doğanın da tahakkümünün son bulmayacağına inanan sosyal ekofeministler, özgürleşme sürecinin hiyerarşilerin sona erdirilmesi ile kazanılacağına inanır (Özdemir & Aydemir, 2019). Merkezi yönetimler yerine

yerel yönetimlerin yaygınlaştırılması gerektiğini savunan sosyal ekofeminizm, bürokratik süreçlerin azaltılarak kadınların yönetimin her aşamasına daha aktif katılımını destekler (Tamkoç, 2012). Sosyal ekofeminizmin savunucuları, toplumların hiyerarşik yapılarının sona erdirilmesi ile kadına yönelik şiddetin her türlüşünün ortadan kalkacağını ve ücretsiz bakım emeği kapsamında kadınların en çok vaktini alan çocuk bakımının erkeklerle eşit bir şekilde paylaşılacağını düşünür.

Marksizm ile sosyalist feminizmin sentezinden ortaya çıkan sosyalist ekofeminizm ise kapitalizm, patriyarka ve emperyalizmi birbirinden ayrı süreçler olarak görmez. Aksine bunların birbirini desteklemek suretiyle varlıklarını devam ettirdiğini savunur ve kadınların baskı altına alınması ile doğanın tahakkümünde her birinin etkili olduğuna inanır. Mary Mellor (1993) tarafından “Sınırları Yıkarak: Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru” başlıklı kitapta temelleri atılan sosyalist ekofeminizm, doğal kaynak tahribatı ile kadınların ücretsiz bakım emeğinin sömürülmesini birlikte değerlendirir ve bunların çözümü için her türlü egemenliğin sona erdirilmesi gerektiğini savunur. Egemenliklerin sona erdirilebilmesi ise ancak gerekli materyal ve kurumsal değişikliklerin yapılması ile mümkün olabilir (Carlassare, 2000). Sosyalist feministleri doğanın tahakkümü karşısında suskun kaldıkları için eleştiren sosyalist ekofeministler, özellikle çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması için her türlü devlet otoritesinin varlığını reddeder (Merchant, 1990). Merkezi yönetim yerine yerel yönetimlerin olması gerektiğini savunan sosyal ekofeminizmden tüm devlet yapılanmalarına karşı olması yönüyle ayrılan sosyalist ekofeminizm, küçük ölçek ekonomilerini ve yerel sivil toplum kuruluşları öncülüğündeki demokratik yapılanmaları savunur (Carlassare, 2000).

Patriyarkal toplumun kadın ve doğa üzerinde egemenlik kurabilmek için bu ikisini birbirine eşitlediğini söyleyen radikal ekofeminizm ise bu durumun nihayete erdirilmesi için patriyarkanın kurumlarının incelenmesi gerektiğine inanır (Özdemir & Aydemir, 2019). Kültürel ekofeminizme alternatif olarak doğan radikal ekofeminizm, kadınların erkekler ile eşit hak ve özgürlükleri elde ettikten sonra düzenin içerisinde kaybolmalarına karşı çıkar, aksine düzeni değiştirmeleri gerektiğini savunur (Plumwood, 2004b). Yani mücadele sadece eşit hak mücadelesi olmanın ötesine geçmeli, eşit haklar elde edilse bile ataerkil zihniyete dayanan sistem kökten değiştirilmelidir.

3. ÇEVRE OLAYLARININ KADINLAR VE ERKEKLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dünyamız son birkaç on yılda sayıları gittikçe artan şekilde aşırı hava olaylarına ve çevresel felaketlere tanık olmaktadır. Büyük çaplı orman yangınları, buzulların erimesi, kasırgalar, seller, sıcak hava dalgaları, aşırı soğuklar ve çeşitli kimyasal sızıntılar bunlardan sadece

birkaçıdır. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan bu tip olaylar genç yaşlı, kadın erkek, çoluk çocuk demeden binlerce ve hatta milyonlarca kişiyi etkilemektedir. Ulusal ve uluslararası birçok rapor ve çalışma; doğal afetlerin, aşırı hava olaylarının ve çevresel felaketlerin etkilerinin bu olaylardan etkilenen herkes için aynı olmadığını ortaya koymaktadır. Kadınların, çocukların, engellilerin, yoksulların ve diğer dezavantajlı grupların bu olaylardan daha çok etkilendiği bilinmektedir (Aguilar, 2007; Gaard, 2015; McGee vd., 2020).

Toplumsal cinsiyete dayalı dinamikler ve dengeler neticesinde kadınlar ve erkekler doğa olaylarından ve çevresel bozulmalardan farklı şekillerde etkilenmektedir (Ergas & York, 2012). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından hazırlanan “Cinsiyet ve Sürdürülebilir Kalkınma” başlıklı rapora göre gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde iklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki etkileri, erkeklere kıyasla daha ağır olmaktadır (OECD, 2008). Cinsiyete dayalı iş bölümü kapsamında binlerce yıldır erkekler evin geçimini sağlamakla görevliken, kadınlar; çocuk bakımı, ev işleri, gıda ve yakacak temini gibi haneye ilişkin sorumlulukları üstlenmektedir (Lerner, 1986). Cinsiyete dayalı iş bölümünün kadınları doğal afetler, aşırı hava olayları ve çevresel bozulmalar karşısında dezavantajlı duruma getirdiği ifade edilmektedir (Eastin, 2018). Gaard (2015) bu durumu “kadınlar, toplumsal cinsiyetçi sosyal roller, ayrımcılık ve yoksulluk gibi sebeplerle iklim değişikliği ve doğal afetlerden en çok etkilenenler arasında yer almaktadır.” şeklinde açıklamaktadır (s.23). Özellikle kırsal alanlardaki kadınlar; gıda, su ve yakacak temin etmek, evin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak ve çocuklarına bakım sunabilmek için doğada daha çok zaman geçirmektedir (Denton, 2002). 2024 yılında yayımlanan BM verilerine göre, küresel ölçekte kadınlar ve kız çocukları her gün su temin etmek için 250 milyon saat harcamaktadır ve bu süre, aynı iş için erkeklerin harcadığı sürenin üç katına tekabül etmektedir (BM Kadın Birimi, 2024). BM tarafından yapılan tahminlere göre, 2050 yılına kadar iklim değişikliğinin 158 milyon kız çocuğu ile kadını aşırı yoksulluğa³ itmesi beklenmektedir ve bu, aynı sebeple aşırı yoksul olması beklenen erkek sayısından 16 milyon daha fazladır (BM Kadın Birimi, 2024).

Cinsiyete dayalı iş bölümü uyarınca evin geçimini sağlayan erkeğin artan pazarlık gücü neticesinde hane içinde karar alıcı pozisyona yükselmesi, kadınların kaynaklara erişimini kısıtlayabilmekte ve herhangi bir çevre olayı karşısında harekete geçmelerini zorlaştırabilmektedir. Yoksulluk ve finansmana erişim zorlukları sebebiyle kadınların aşırı hava olaylarına ve doğal afetlere karşı dirençli yaşam alanları oluşturması, erkeklere kıyasla

³ Aşırı yoksulluk, günlük gelirin 2.15 ABD dolarının altında olması şeklinde tanımlanmaktadır.

daha zordur (Cannon, 2002). Bangladeş'teki doğal afetler ile aşırı hava olaylarının incelendiği çeşitli çalışmalarda kadın yoksulluğunun daha yüksek olması, kadınların hane içindeki sorumlulukları ve kültürel etmenler neticesinde kadın ölümlerinin erkek ölümlerinden daha fazla olduğu, afet ve felaketlerin akabinde kadınların iş yüklerinin ve cinsel istismar risklerinin arttığı, ayrıca yeniden barınma olanaklarına erişimlerinin erkeklerden daha zor olduğu tespit edilmiştir (Alam & Rahman, 2014). Benzer şekilde herhangi bir gıda kıtlığı durumunda besinden ilk feragat edenlerin kadınlar olduğu, böylelikle sınırlı yiyeceğin erkekler ve çocuklar arasında paylaşıldığı ifade edilmektedir (Gaard, 2015). Kıtlığın artması durumunda şehirlere giderek gelir getirici istihdam olanakları arayan kişi evin erkeği olurken, kadın kırsal alanda kalmaya devam etmekte ve yaşanabilecek doğal afetler ile çevre olaylarından daha çok etkilenmektedir.

Toplumsal cinsiyetçi roller doğrultusunda kadından beklenen bakım verme sorumluluğu neticesinde kadınların herhangi bir çevre felaketi ya da aşırı hava olayında öncelikle çocuklarını ve hane halkını düşündüğü, tek başına kaçmak yerine onlara öncelik verdiği ve bu sebeple çevre olaylarından daha çok etkilendiği dile getirilmektedir. Nitekim kadınların herhangi bir çevre olayı ya da doğal afet kaynaklı ölüm riski erkeklerden 14 kat daha yüksektir (Aguilar vd., 2007). 1981 ile 2002 yılları arasında 141 ülkede meydana gelen doğal afetlerin kadınlar ve erkekler üzerindeki etkilerini inceleyen Neumayer ve Plümper (2007), bu afetlerin kadınların yaşam beklentisini erkeklere kıyasla daha fazla düşürdüğünü bulmuştur. 2004 yılında Sumatra Adası'ndaki tsunamide ölenlerin %75'inden fazlasının ve 2008 yılında Myanmar'daki Nergis Kasırgası'nda ölenlerin ya da kaybolanların %60'ının kadınlar olması şaşırtıcı değildir (Gaard, 2015). Benzer şekilde Avrupa'da yaşanan sıcak hava dalgalarında ve ABD'de 2005 yılında yaşanan Katrina Kasırgası'nda bildirilen ölüm vakalarında kadınlar, çoğunluğu oluşturmaktadır (Aguilar, 2007).

Aşırı hava olaylarının, doğal afetlerin ve çevre felaketlerinin erkeklere kıyasla kadınları daha fazla etkilemesinin bir diğer sebebinin de kadınların karar alıcı pozisyonlardaki düşük temsili olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu duruma iklim değişikliği ve çevresel yönetim ile ilgili çalışan kurumlarda da çoğu zaman rastlanılmaktadır (Denton, 2002; Pearse, 2017). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (*United Nations Framework Convention on Climate Change* – UNFCCC) taraf olan ve her yıl bir araya gelerek Taraflar Konferansı'nı (*Conference of Parties* – COP) düzenleyen ülkelerin bu alanda yetkilendirdiği %39 olan kadın delege oranı, halen cinsiyet eşitliğini sağlamaktan uzaktır (UNFCCC, 2024). Dünyanın birçok bölgesine göre daha gelişmiş olan Avrupa Birliği (AB) ve OECD ülkelerinde bile çevre ve iklim değişikliğine

ilişkin bakanlıklarda erkek egemenliği dikkat çekmektedir. Nitekim AB’de 2021 yılı itibarıyla söz konusu bakanların sadece %26,8’i kadinken, aynı yıl bu oran OECD genelinde %39 olmuştur (Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü, 2021; OECD, 2022).

Gelişmiş ülkelerde bile iklim değişikliği ve çevresel yönetim alanlarındaki karar alıcı pozisyonlarda erkek egemenliği dikkat çekerken, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki tablo ne yazık ki umut vaat etmemektedir. BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2021 yılında yayımlanan “Kamu Yönetiminde Cinsiyet Eşitliği” başlıklı rapora göre, dünyada Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki bölgelerde ve ülkelerde çevrenin korunmasına ilişkin bakanlıklarda bakan düzeyindeki kadın temsili, erkeklerin bir hayli gerisinde kalmaktadır. Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Kamboçya, Irak ve Myanmar gibi birçok ülkede kadın çevre bakanı oranı %15’in altında kalırken; Filipinler ve Kosova’da %30’lara ancak son yıllarda çıkabilmiştir (UNDP, 2021).

İklim değişikliği ve çevresel yönetim ile ilgili kurumların karar alıcı pozisyonlarında cinsiyet eşitliğinin sağlanamamış olması; aşırı hava olayları, doğal afetler ve çevresel bozulmalar karşısında alınacak önlemlerin ve hayata geçirilecek politikaların çoğunlukla erkekler tarafından şekillendirilmesine yol açmaktadır. Bu durumda kadınların istek ve ihtiyaçları yeteri kadar dikkate alınamamakta ve muhtemel bir çevre olayından daha fazla etkilenmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Kadınların farklı alanlarda yeteri kadar temsil edildiğinden emin olmak için uluslararası pek çok kuruluş tarafından üzerinde mutabakat sağlanan oranın en az %30 olduğu ve hatta Avrupa Konseyi gibi kurumların son yıllarda bu eşiği %40’a çıkardığı düşünüldüğünde, iklim değişikliği ve çevresel yönetim alanlarında çalışan kadın yönetici oranlarının artırılması hem cinsiyet eşitliği hem de hayata geçirilecek politikaların kapsayıcılığı için büyük önem taşımaktadır (Avrupa Konseyi, 2024).

4. DÜNYADAKİ VE TÜRKİYE’DEKİ BAZI EKOFEMİNİST HAREKETLER

Çevre olaylarının cinsiyet nötr olmadığı ve kadınları daha fazla etkilediği görülmektedir. Ancak kadınlar, bu olayların sadece mağdurları olmakla sınırlı kalmamış; çevrenin ve doğal hayatın katline karşı verilen birçok mücadelede ön saflarda yer almıştır. Ekofeminist hareketler olarak tanımlanan bu mücadelelerin en bilineni, aynı zamanda kadınların çevre aktivisti olarak seslerini dünyaya duyurmalarını sağlayan Chipko Hareketi olmuştur. Bu hareketin ardından ekofeminizmin en önemli temsilcilerinden biri olarak anılacak olan Vandana Shiva’nın öncülüğünde Kuzey Hindistan’ın Reni bölgesinde 1970’lerde yaşanan Chipko Hareketi, yerli kadınların ağaçların kesilip yerine baraj yapılmasına karşı çıkmak için yürüttükleri barışçıl bir mücadeledir (Günindi Ersöz, 2022). Kendi dillerinde “sarılmak, kucaklamak” anlamına gelen

Chipko kelimesi etrafında örgütlenen Hintli kadınlar, ağaçlara sarılarak kesilmelerini engellemiş ve tüm dünyaya seslerini duyurarak kendilerinden sonra gelecek ekofeminist hareketlere ilham olmuştur (Norman, 2024).

Chipko Hareketi'nin hemen akabinde Yeşil Kuşak Hareketi, Kenya'nın başkenti Nairobi'de yerli ve yoksul kadınların başta su kıtlığı olmak üzere diğer çeşitli çevre sorunları karşısında bir araya gelerek örgütlenmesiyle 1977 yılında başlamıştır (Özberk, 2024). Profesör Wangari Maathi önderliğinde başlayan hareket sonucunda Kenya'da milyonlarca ağaç dikilmiş, kadınlar ve yerli halk için çok sayıda eğitim ve seminerler düzenlenmiş, sulama projeleri geliştirilmiş ve istihdam yaratılmıştır. Kenya'da kadın hakları ve çevrenin korunmasına sunduğu katkılardan dolayı 2004 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülen Profesör Maathi'nin "kadınların gelire ve kaynaklara ihtiyacı vardı çünkü onlarınki tükeniyordu. Bu yüzden her iki sorunu da birlikte çözmeye karar verdik" açıklaması, kadın ve çevre problemlerinin birbirini doğrudan etkileyebilecek toplumsal sorunlar olduğunu gözler önüne sermektedir (LSE, 2025).

Dünyada kadınların ön sıralarda yer aldığı ekofeminist mücadeleler Chipko ve Yeşil Kuşak hareketleri ile sınırlı kalmamıştır. ABD'de Sevgi Kanalı felaketi sonrasında Lois Gibbs, Honduras'ta baraj projesine karşı Berta Cáceres, Kuzey Dakota'da petrol boru hattı yapımına karşı LaDonna Brave Bull Allard, Ekvador'da yağmur ormanlarının petrol şirketlerine satılmaması için Nemonte Nenquimo ve Çad'lı iklim aktivisti Hindou Oumarou Ibrahim öncülüğünde daha birçok ekofeminist hareketin fitili ateşlenmiş ve doğa yanlısı mücadeleler verilirken ekolojik aktivizm ile feminizm çoğu kez kol kola yürümüştür (Norman, 2024).

Türkiye'de de çevre ve iklim aktivizminde kadınların başrolde yer aldığını görmek mümkündür. Ülkemizde altın madenciliğinin ilk örneği olan İzmir'in Bergama ilçesinde 1990'lı yılların başında siyanürle altın arama faaliyetlerine karşı bölgedeki 17 köy tarafından geniş çaplı bir mücadele başlatılmıştır (Çımrın & Candan, 2014). O dönemde büyük ses getiren ve yöre kadınlarının da aktif olarak katıldığı direniş kapsamında köylülerin İstanbul-Çanakkale otoyolunu altı saat trafiğe kapatmaları, kendilerini Boğaz Köprüsü'ne zincirlemeleri ve yaklaşık 10 bin kişinin nüfus sayımına katılmaması gibi protestolar gerçekleştirilmiştir. Üstün Bilgen Reinart'ın (2003) Bergama'daki halkın söz konusu direnişini anlattığı "Biz Toprağı Bilirik!" başlıklı kitabı için görüşme yaptığı köylüler arasında mücadelede aktif olarak yer alan Pınarköylü Hatice, Yenikentli Ayşe ve Ovacıklı Şahsine başta olmak üzere daha birçok kadın yer almaktadır.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda başlayan ve kâr amacıyla doğaya zarar verme pahasına faaliyetlerini sürdürmek isteyen büyük ve çok uluslu şirketler karşısındaki kadın hareketleri, 2000'li yıllara

gelindiğinde de devam etmiştir. 2014 yılında Manisa'nın Soma ilçesindeki Yırca Köyü'nde yapılmak istenen termik santral için alelacele alınan kamulaştırma kararının ardından bir gecede 6.000'den fazla zeytin ağacının kesilmesi, bölgede süregelen direnişin artmasına neden olmuştur (Norman, 2024). Kadınların ön safta yer aldığı bu mücadele neticesinde mahkemenin yürütmeyi durdurma kararı almasıyla termik santralin yapımı iptal edilmiştir. Bu süreçte doğan kadın dayanışması, "Kömürün isisi, Sabunun misisi!" sloganıyla bir araya gelen 34 Yırcalı kadının aldıkları desteklerle kokulu ve zeytinyağlı sabun üretimine başlamalarını sağlamıştır (Atmaca & Gündoğdu, 2019). Doğanın katledilmesinin önüne geçen kadınlar, geliştirdikleri alternatif üretim modeli ile hem geçimlerini sağlamakta hem de bölgedeki kadınlara istihdam olanağı sunmaktadır.

2021 yılında Rize'nin İkizdere ilçesinde bulunan İşkencedere Vadisi'nde yapılmak istenen taş ocağı karşısında da başta kadınlar olmak üzere yöre halkı tarafından verilen mücadele, Yırca'da yaşananların tekrarı niteliğindedir. Acele alınan kamulaştırma kararından sonra harekete geçen makinalara direnen yöre halkı, doğal sit alanı olan ve aynı zamanda geçimlerini sağladıkları bu vadinin rant uğruna katledilmesine razı olmamıştır. Kolluk kuvvetlerinin karşısında bir eli belinde diğer eli sopasında tek başına dimdik duran ve yüzü gözükmeyen ama kendisinden emin olduğu duruşundan belli olan Karadenizli kadının fotoğrafı, İkizdere direnişinin simgesi haline gelmiştir (Günindi Ersöz, 2022). Kadın direnişine dönüşen Rize İkizdere hareketinde ellerinde tuttukları "Çay mı? Taş mı?" ve "Dinamit sesi değil kuş sesi" yazılı pankartlarıyla yöre kadınları, sadece aileleri ve kendi sağlıkları için değil doğanın acımasızca katledilmesine karşı da çetin bir mücadele vermiştir. Bergama, Yırca ve İkizdere'de yaşanan ve kadınların ön sıralarda yer aldığı bu mücadeleler, Türkiye'deki ekofeminist hareketlerin sadece birkaç örneğidir. Muğla'nın Kurudere, Erzurum'un Tortum ve Bartın'ın Amasra ilçesi de dahil olmak üzere ülkemizin dört bir yanında kapitalizmin kısılcığında rant hırsıyla hayata geçirilmek istenen doğa karşıtı birçok faaliyette kadınlar, yöre erkekleriyle birlikte ön sıralarda mücadele etmektedir (Karadağ Ağkurt, 2021).

5. İLGİLİ LİTERATÜRE BAKIŞ

Bugün geline nokta ekofeminizm, iktisat alanındaki özellikle ampirik analizlerin doğrudan odak noktası olmamakta; daha çok sosyoloji, medya ve kültürel çalışmalar, antropoloji ve kadın çalışmaları gibi alanların konusu olduğu varsayılmaktadır. Öte yandan kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliği kapsamına giren eğitim ve sağlık alanlarındaki fırsat eşitliği, işgücüne katılım, siyasetteki ve yönetici pozisyonlarındaki temsil gibi konular işgücü iktisadının ve feminist iktisadın doğrudan çalışma alanlarına girmektedir. Çevre iktisadı

kapsamına giren çevresel bozulma, çevreye ilişkin bilgi ve kaygı ile doğal afetler gibi alanlarda ise çeşitli göstergeler ya da yöntemler ile iktisadi olarak ampirik analizler yapılmaktadır. Çevre iktisadı ile feminist iktisadı birleştiren çalışmalar da sayıca azımsanmayacak düzeydedir. Ancak iktisadın bu iki alanını ekofeminizm çatısı altında birleştiren çalışmalar sınırlı sayıda kalmaktadır. Bu çalışmanın amacı, söz konusu boşluğu doldurarak literatüre katkı sağlamaktır.

Gerek küresel ölçekte ve tek ülke ya da birkaç ülke grubu şeklinde gerekse daha mikro ölçekte firma ya da işletme bağlamında cinsiyete ve kadınlara ilişkin çeşitli göstergelerin çevresel bozulma üzerindeki etkilerinin ampirik olarak analiz edildiği çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. İklim değişikliği, aşırı hava olayları ve çevresel bozulma, insan eliyle atmosfere salınan sera gazlarıyla ve bu gazlardan da en çok karbondioksit (CO₂) emisyonu ile doğrudan ilişkilidir (IPCC, 2023). Birçok ampirik çalışmada kişi başına düşen CO₂ miktarı bağımlı değişken olarak kullanılırken; kadınların istihdam ve işsizlik oranları, kız çocuklarının okullaşma oranları, eğitim harcamaları, cinsiyet eşitsizliğine ilişkin endeksler, kadın yönetici ve işveren oranları, cinsiyete dayalı ücret farklılıkları ve kadın siyasetçi ile parlamenter oranları en sık kullanılan açıklayıcı değişkenler olmaktadır (Altunbaş vd. 2022; Atay Polat, 2022; Bilgili vd. 2023; Ergas & York, 2012; Jie vd. 2023; Koengkan & Fuinhas, 2021; McGee vd. 2020; Nåtby & Rönnerfalk, 2018; Noorgard & York, 2005; Shastri vd. 2022; Wang vd. 2020; Wani vd. 2023; Zaman vd. 2021; Zaman vd. 2022). Çevresel bozulmaya ve CO₂ salınımına etki edebilecek kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), yenilenebilir enerji tüketimi, şehirleşme, küreselleşme, fosil yakıt tüketimi, nüfus, teknolojik ilerleme ve askeri harcamalar ise bu çalışmalarda sıklıkla kullanılan diğer açıklayıcı ve kontrol değişkenleridir.

Ekofeminist görüş, kadınların çevreye ve doğaya karşı daha hassas olduğunu savunmaktadır. Kadınların istihdam oranları arttıkça ve işsizlik oranları azaldıkça çevre dostu politikalar benimseyerek karbon salınımını azaltmaya katkı sağlaması, böylelikle çevresel bozulmaların azalması beklenmektedir. Wani vd. (2023) 37 OECD ülkesindeki ekolojik ayak izini 1990-2019 dönemi için incelemiş ve istihdamdaki cinsiyet eşitliği arttıkça, diğer bir ifadeyle kadınlar ile erkeklerin istihdam oranları arasındaki makas daraldıkça ekolojik ayak izinin yani insanların çevre üzerindeki baskısının azaldığını tespit etmiştir. 1991-2015 dönemindeki küresel sera gazı emisyonlarını inceleyen Jie vd. (2023), 15-24 yaş aralığındaki kadınların istihdamı arttıkça küresel CO₂ salınımının azaldığını bulmuştur. Yine aynı dönem aralığında Pakistan'daki CO₂ emisyonlarını için inceleyen Zaman vd. (2022), tarım sektöründe kadın istihdamı arttıkça, ülkedeki karbon emisyonlarının azaldığını tespit etmiştir.

Benzer şekilde, Bilgili vd. (2023), 36 Asya ülkesinde kişi başına düşen CO₂ emisyonlarını 1991-2017 dönemi için incelemiş ve tarımda kadın istihdamının artmasının karbon salınımını azalttığını, erkek istihdamının artmasının ise karbon salınımını artırdığını bulmuştur. Aynı sektörde kadınların çalışmasının çevresel bozulmayı azaltırken erkeklerin çalışmasının artırması, kadınların tarım sektöründe çalışırken çevreyi daha fazla gözeterek iş yaptığını gözler önüne sermektedir. Öte yandan aynı çalışmada sanayi sektöründe kadın istihdamı arttıkça karbon salınımının arttığı bulunmuştur (Bilgili vd., 2023). Bu noktada, kadın istihdamının artmasının çevresel bozulmayı azaltacağı yönündeki varsayımın tüm sektörler için geçerli olmadığı görülmektedir.

1990-2019 döneminde Hindistan'da CO₂ emisyonlarındaki büyümeyi inceleyen Shastri vd. (2022), erkek işsizlik oranı arttıkça CO₂ emisyonlarındaki artış azalırken, kadın işsizlik oranı arttıkça CO₂ emisyonlarındaki artışın arttığını bulmuştur. Kadın işsizlik oranı ile CO₂ emisyonları arasındaki pozitif ilişkinin iki yönlü olduğu yani karbon emisyonlardaki artışın kadın işsizlik oranını da artırdığı tespit edilmiştir. Bu durumun iki sebepten kaynaklanması muhtemeldir. İlk olarak, CO₂ emisyonlarındaki artış sonucunda çevresel bozulma yaşanınca özellikle çocukların ve evde bakıma muhtaç kişilerin sağlığı olumsuz etkilenmekte ve bu durum, kadınların bakım sorumluluklarını artırarak işten ayrılmalarına yol açmaktadır. Diğer yandan çevresel bozulmanın kadın istihdamının yoğun olduğu tarım sektörünü doğrudan etkilemesi, tarımsal verimliliği düşürerek kadınların istihdam seçeneklerini azaltmakta ve yine kadın işsizliğini artırmaktadır.

Kadın-erkek eşitsizliğinde bir diğer önemli gösterge olan kadınların siyasi katılımının ve kadın yönetici oranlarının da çevresel bozulma ve karbon salınımı üzerindeki etkileri sıklıkla araştırılmaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen CO₂ emisyonunu 1990-2019 dönemi için inceleyen Atay Polat (2022), kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı arttıkça emisyon salınımının azaldığını bulmuştur. 1991-2015 döneminde Çin'deki CO₂ emisyonlarını inceleyen Zaman vd. (2021) de kadın işveren oranı arttıkça karbon salınımının düşme eğilimi gösterdiğini tespit etmiştir. Yönetici pozisyonlarında cinsiyet eşitliğine yaklaşılmasının çevresel bozulmayı ve iklim değişikliğini olumlu yönde etkilemesi sadece ülkelerle ya da küresel ölçekle sınırlı değildir. İşletme ya da firma düzeyinde yapılan birçok mikro ölçekli çalışmada da kadınların yönetici pozisyonlarında daha fazla yer almasının çevre dostu kararları artırdığı, işletmelerin karbon ayak izini ve diğer çevresel göstergelerini iyileştirdiği tespit edilmiştir. Örneğin, Altunbaş vd.'nin (2022) iklim değişikliği ile iş yerindeki cinsiyet çeşitliliği arasındaki ilişkiyi

incelediği çalışmasında, kadın yönetici oranının %1 artmasının firma seviyesinde karbon salınımlarını %0,5 azalttığı bulunmuştur.

Kadınların önlerine çıkarılan cam tavanlardan dolayı çok rahat bir şekilde yükselenmediği ve liderlik vasfını erkeğe uygun gören toplumsal cinsiyetçi bakışın egemen olduğu siyaset sahnesinde de kadınların daha fazla temsilinin çevresel bozulmayı ve iklim değişikliğini azaltabileceği bulunmuştur. Norgaard ve York (2005), kadınların siyasi temsili ile uluslararası çevre anlaşmalarının imzalanması arasındaki ilişkiyi 130 ülke ölçeğinde incelemiş ve ulusal parlamentolarında kadın temsili daha yüksek olan ülkelerin çevre anlaşmalarını imzalamaya daha yatkın olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Ergas ve York'un (2012) küresel ölçekte gerçekleştirdiği analizde de kadınların siyasi katılımının daha yüksek olduğu ülkelerde kişi başına düşen karbon salınımının azalma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. Ekofeminizmin kadınların doğaya daha duyarlı olduğu ve çevresel riskleri daha büyük tehdit unsuru olarak algıladığı yönündeki görüşleri paralelinde kadınların karar alıcı pozisyonlarda ve siyasette daha fazla temsil edilmesinin çevre dostu uygulamaları ve politikaları arttırdığı görülmektedir.

Cinsiyet eşitsizliğinin işgücüne katılım, eğitim, sağlık ve siyasi güçlendirme gibi alt kırımlarını ayrı ayrı ele alarak bunların çevresel bozulma, iklim değişikliği ve karbon emisyonları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara ek olarak cinsiyet eşitsizliğine ilişkin göstergeleri bir bütün haline getiren endeksleri açıklayıcı değişken olarak kullanan çalışmalar da mevcuttur. Nåtby ve Rönnerfalk (2018), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde iki gruba ayırdıkları toplam 139 ülkedeki karbon salınımlarını UNDP tarafından hesaplanan Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ni (*Gender Inequality Index - GII*) kullanarak panel veri analizi ile incelemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde GII arttıkça yani ülkede kadınlar ile erkekler arasında endeksin kapsadığı alanlardaki makas açıldıkça CO₂ emisyonlarının arttığı tespit edilmiştir. Öte yandan gelişmiş ülkelerde cinsiyet eşitsizliğinin karbon salınımı üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı bulunmuştur.

Benzer şekilde McGee vd. (2020), 140 ülkeyi Dünya Bankası'nın sınıflandırmasına paralel şekilde gelişmiş ve az gelişmiş olarak iki gruba ayırmış ve ekonomik büyümenin karbon salınımını artırıcı etkisi üzerinde GII'nin rolünü incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre, GII'nin yüksek olduğu ülkelerde ekonomik büyüme arttıkça karbon emisyonlarının artışı hızlanmaktadır ve bu etki, az gelişmiş ülkelerde daha yüksektir. Cinsiyet eşitsizliğinin çevresel bozulma, iklim değişikliği ve aşırı hava olaylarını artırması, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere kıyasla daha sık karşılaşılan bir durumdur. Gelişmiş ülkelerde halihazırda çevre dostu politikalar uygulandığı ve sorumlu üretim ile tüketim alışkanlıkları

benimsendiği için cinsiyet eşitsizliğinin artmasının çevre üzerinde büyük zararlar doğurması beklenmemektedir. Diğer yandan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde doğal hayat ve çevre bilinci yeterli düzeyde olmadığı için kadınların karar alıcı pozisyonlardaki düşük temsili, iş gücüne yeteri kadar katılamaması, eğitim ve sağlık gibi alanlarda fırsat eşitliğine sahip olamaması gibi durumlar çevresel bozulmayı hızlandırmaktadır.

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kadınların işgücü, istihdam, eğitim, sağlık, siyasi katılım ve üst düzey pozisyonlarda temsil gibi birçok alanda erkeklerin gerisinde kalması, cinsiyet eşitsizliğinin temelini oluşturmaktadır. Gerek ülkeler düzeyinde gerekse küresel ölçekte cinsiyet eşitsizliği sorunu, binlerce yıldır çözüme ulaştırılamamış bir halde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Diğer yandan kendini aşırı hava olayları ve iklim değişikliği gibi sonuçlarla gösteren çevresel bozulma ise cinsiyet eşitsizliği gibi kronikleşmiş bir problem olmamasına rağmen etkilerinin her geçen gün artarak hissedildiği ve ivedilikle çözülmesi gereken, aksi halde dünyamızı ve gelecek nesilleri derinden etkileyecek ciddi bir sorundur.

Ekoloji ile feminizm kavramlarını birleştiren ekofeminizm, bu iki önemli sorunun ortaya çıkışının da çözüm yollarının da benzer ve birbirini tamamlayan süreçler olduğuna inanır. Ekofeminist görüşe göre, kadın emeğini zapt ederek sömüren zihniyet ile doğal kaynakları ve çevreyi sırf kendi çıkarı için egemenliği altına alan ve zarar veren zihniyet erkek hegemonyasına dayanan ve sadece kâr güdüsüyle hareket eden ataerkil ve kapitalist ideolojilerden başkası değildir. Kadınların yaşam sunma kapasiteleriyle doğaya benzediğini düşünen ekofeministler, bu sebeple kadınların doğa karşısında daha hassas ve duyarlı olduğunu savunur. Bu durumun yaşanmasında; çevresel bozulmalardan, aşırı hava olaylarından, doğal afetlerden ve çevre felaketlerinden kadınların erkeklere kıyasla daha çok etkilenmesi de rol oynamaktadır. Dolayısıyla ekofeminizm, ekolojik krizlerin ve çevresel bozulmaların önüne geçilebilmesi için benimsenecek çözüm yollarının feminist ideolojiden geçmesi gerektiğine inanır.

Ekofeminizm, cinsiyet eşitsizliğinin özellikle işgücü piyasalarındaki iz düşümleriyle doğrudan ilgilenen feminist iktisat ile çevresel bozulmaların ekonomik boyutuyla ilgilenen çevre iktisadını ortak paydada buluşturabilecekken, bu iki alanı birleştiren oldukça fazla çalışma olmasına rağmen bu çalışmaların çıkış noktasını çok fazla oluşturmamaktadır. Kadınların güçlendirilmesinin ve cinsiyet eşitsizliğine ilişkin endekslerin işgücüne katılım, istihdam, yönetici pozisyonlarındaki ve siyasetteki temsil gibi sacayaklarına odaklanarak kadınların çevre sorunlarının çözümündeki etkisini araştıran bu çalışma, sistematik literatür taraması neticesinde

kadınların güçlendirilmesinin çevresel bozulmanın engellenmesinde ve olumsuz sonuçlarının azaltılmasında etkili olabileceği kanısına varmıştır.

Dünyada Chipko ve Yeşil Kuşak hareketleri, Türkiye’de İzmir Bergama, Rize İkizdere ve Soma Yırca hareketleri gibi örnekler başta olmak üzere, onlarca barışçıl mücadelede ve hak arayışında kadınlar, çevre katline karşı ön sıralarda yer almıştır. Kadınların güçlendirilmesi ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür de bize kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları arttıkça ya da işsizlik oranları azaldıkça çevresel bozulmanın azalma eğilimi gösterdiğini söylemektedir. Ancak sektör ve ülkenin gelişmişlik düzeyi gibi etmenler farklılıklara yol açabilmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde cinsiyet eşitsizliği çevresel bozulmayı daha çok etkilemektedir. Kadınların yönetici pozisyonlarındaki ve siyasetteki temsili arttıkça da gerek mikro gerekse makro ölçekte çevresel bozulmanın düştüğü görülmektedir. Söz konusu literatür, kadınların güçlendirilmesinin ve cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasının çevre sorunlarının önüne geçilmesinde ya da olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesinde etkili olabileceğini kanıtlar niteliktedir.

Çalışmanın bulgularından hareketle politika yapımcılar ve araştırmacılar için çeşitli öneriler sunmak mümkündür. Öncelikle her ne kadar feminist iktisatla çevre iktisadını bir araya getiren çok sayıda çalışma olsa da ekofeminizm vurgusu özellikle iktisat biliminde daha çok yer almalıdır. Çevre sorunlarının çözümünde geleneksel yöntemlerin yanı sıra ekofeminizm temelli bir yaklaşım benimsenmesi, kadınların güçlendirilmesini de sağlayarak iki sorunun eş zamanlı çözümüne olanak tanıyabilir. Kadınların işgücüne katılım ile istihdam oranlarının artırılması ve işsizlik oranlarının azaltılması, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadın emeğine sıklıkla rastlanan tarım gibi sektörlerde çevresel bozulmayı azaltabilir. Benzer şekilde kadınların özellikle iklim değişikliği ve çevresel yönetim ile ilgili kurumların karar alıcı pozisyonlarındaki ve siyasetteki temsillerinin artırılması son derece elzemdir. Böylelikle bir yandan cam tavanlar kırılırken bir yandan da sadece erkeklerin ihtiyaçlarına yönelik hazırlanan çevre ve iklim politikaları son bulabilir ve daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsenebilir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden biri olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, politika yapımcılar tarafından önceliklendirilmeli, böylece hem binlerce yıldır kronikleşen kadının dezavantajlı konumu sona erdirilmeli hem de çevresel iyileşme yolunda adımlar atılmalıdır. Ayrıca çevre bilincini erken yaşlardan itibaren çocuklara kazandırarak daha çevre dostu toplumlar inşa etmek amacıyla eğitim alanında gerekli düzenlemeler yapılmalı, ders içerikleri ve müfredatlar bu doğrultuda hazırlanmalıdır. Üreticileri, tüketicileri ve sektör temsilcilerini bilinçlendirmek amacıyla düzenli aralıklarla çevrenin korunmasına, ekolojik ayak

izinın düşürölmesine, çevre dostu üretim ve tüketim alışkanlıklarına yönelik toplantılar ve seminerler düzenlenmeli, televizyon kanallarında ve medyada kamu spotları paylaşılmalıdır. Bu alanda iyi örnekleri artırmak için çevre dostu atılım yapan kurum ve kuruluşlar ödüllendirilmeli, kredi kolaylıkları sağlanmalı ve teşvik mekanizmaları getirilmelidir.

Çalışma kapsamında kadınların iktisadi yönden güçlendirilmesinin ve cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasının çevre sorunlarının çözümü üzerindeki etkisi sistematik literatür taraması ile incelenerek, ekofeminizmin savları irdelenmiştir. Sonuç olarak, kadınlar güçlendikçe ve cinsiyet eşitsizliği azaldıkça çevresel bozulmaların da azalma eğilimi gösterdiği bulunmuştur. Gelecek çalışmalarda teoriye dayanan sistematik literatür taramalarının yanı sıra güncel veriler ışığında yapılacak ampirik analizlerle birlikte ekofeminizmin iktisat alanına daha çok dahil edilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Aguilar, L. (2007). Gender and climate change Women as agents of change, International Union for Conservation of Nature (IUCN) https://iucn.org/sites/default/files/import/downloads/climate_change_gender.pdf (Erişim Tarihi: 6 Mart 2025).
- Aguilar, L., Araujo, A. & Quesada-Aguilar, A. (2007). Fact Sheet on Gender and Climate Change, Fact sheet presented at the UNFCCC COP 13, held in Bali in December. International Union for Conservation of Nature (IUCN) <https://genderandenvironment.org> (Erişim Tarihi: 06.03.2025).
- Alam, K. & Rahman, Md., H. (2014). Women in natural disasters: A case study from southern coastal region of Bangladesh. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 8, 68-82.
- Altunbaş, Y., Gambacorta, L., Reghezza, A. & Velliscig, G. (2022). Does gender diversity in the workplace mitigate climate change?. *Journal of Corporate Finance*, 77, 1-22.
- Atay Polat, M. (2022). Türkiye’de Co₂ Emisyonunun Belirleyicisi Olarak Cinsiyet, İşverenlerin İstihdam İçerisindeki Payı ve Yenilenebilir Enerjinin Rolü Üzerine Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17(58), 638-664.
- Atmaca, Y. & Gündoğdu, İ. E. (2019). Yırca Sabunevi. *Ege Mimarlık*, 29 (102), 20-23.
- Avrupa Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü. (2021). Decision-making in environment and climate change: women woefully under-represented in the EU Member States, <https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/data-talks/decision-making-environment-and-climate-change-women-woefully-under-represented-eu-member-states> (Erişim Tarihi: 02.03.2025).
- Avrupa Konseyi. (2024). Gender equality in the Congress, <https://rm.coe.int/gender-equality/1680b2b2c5> (Erişim Tarihi: 01.05.2025).
- Bauhardt, C. (2014). Solutions to the crisis? The Green New Deal, Degrowth, and the Solidarity Economy: Alternatives to the capitalist growth economy from an ecofeminist economics perspective. *Ecological Economics*, 102, 60-68.
- Beauvoir, de S. (2019). *İkinci Cinsiyet* (1. Baskı) (G., Acar Savran, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi 1949).

- Bilgili, F., Khan, M. & Awan, A. (2023). Is there a gender dimension of the environmental Kuznets curve? Evidence from Asian countries. *Environment, Development and Sustainability*, 25, 2387-2418.
- Birkeland, J. (1993). Ecofeminism: Linking Theory and Practice, G. Gaard (Ed.), *Ecofeminism: Women, Animals, Nature* içinde (13-59). Temple University Press: Philadelphia.
- Blocker, T. J. & Eckberg, D. L. (1997). Gender and Environmentalism: Results from the 1993 General Social Survey. *Social Science Quarterly*, 78(4), 841-858.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik bir topluma doğru* (çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- BM Kadın Birimi. (2024). Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2024, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2024/09/progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2024> (Erişim Tarihi: 26.02.2025).
- Cannon, T. (2002). Gender and Climate Hazards in Bangladesh. *Gender and Development*, 10(2), 45-50.
- Carlassare, E. (2000). Socialist and cultural ecofeminism: Allies in Resistance. *Ethics and the Environment*, 5(1): 89-106.
- Crittenden, C. (2000). Ecofeminism Meets Business: A Comparison of Ecofeminist, Corporate, and Free Market Ideologies. *Journal of Business Ethics*, 24, 51-63.
- Çımrın, F. K. & Candan, E. (2014). Siyanürlü Altın Madenciliği ve Toplumsal Değişme: Bergama Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 1-41.
- d'Eaubonne, F. (1974). *Le féminisme ou la mort*. Paris: Pierre Horay.
- Denton, F. (2002). Climate Change Vulnerability, Impacts and Adaptation: Why Does Gender Matter?. *Gender and Development*, 10(2), 10-20.
- Dustmann, C. (2005). The Assessment: Gender and the Life Cycle. *Oxford Review of Economic Policy*, 21(3), 325-339.
- Eastin, J. (2018). Climate change and gender equality in developing states. *World Development*, 107, 289-305.
- Ergas, C. & York, R. (2012). Women's status and carbon dioxide emissions: A quantitative cross-national analysis. *Social Science Research*, 41(4), 965-976.

- Fröhlich, C. & Gioli, G. (2015). Gender, Conflict and Global Environmental Change. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 27(2), 137-146.
- Gaard, G. (2011). Ecofeminism Revisited: Rejecting Essentialism and Re-Placing Species in a Material Feminist Environmentalism. *Feminist Formations*, 3(22), 26-53.
- Gaard, G. (2015). Ecofeminism and climate change. *Women's Studies International Forum*, 49, 20-33.
- Gömceli, N. (2023). Dördüncü Dalga Feminizm ve 21. Yüzyıl İngiliz (Feminist) Tiyatrosunda Görülen Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme: #MeToo Örneği. *Atatürk Üniversitesi Theatre Academy*, 135-161.
- Griffin, S. (1978). *Woman and Nature: The Roaring Inside Her*. New York: Harper & Row.
- Günindi Ersöz, A. (2022). Vandana Shiva'nın Ekofeminizme Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 1374-1385.
- Hamilton, C. (1990). Women, Home & Community: The Struggle in an Urban Environment. *Race, Poverty & the Environment*, 1(1), 3-13.
- IPCC. (2023). Climate Change 2023 Synthesis Report. IPCC 6. Değerlendirme Raporu, 35-115. doi: 10.59327//IPCC/AR6-9789291691647.
- Jie, H., Zaman, S., Zaman, Q., Shah, A. H. & Lou, J. (2023). A pathway to a sustainable future: Investigating the contribution of technological innovations, clean energy, and Women's empowerment in mitigating global environmental challenges. *Journal of Cleaner Production*, 421, 1-13.
- Karadağ Ağkurt, G. (2021). Doğa-Kadın Dayanışması: Ekofeminizm. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. <https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5aa74ad99d41bd5a499babbbaa139179.pdf> (Erişim Tarihi: 01.05.2025).
- Kılıç, B. & Ok, F. (2024). Feminizm ve eko-feminizm üzerine bir değerlendirme. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(40), 307-324.
- King, Y. (1989). The ecology of feminism and the feminism of ecology. *Healing the wounds: The promise of ecofeminism*, 19.

- Koengkan, M. & Fuinhas, J. A. (2021). Is gender inequality an essential driver in explaining environmental degradation? Some empirical answers from the CO₂ emissions in European Union countries. *Environmental Impact Assessment Review*, 90, 1-14.
- Kolay, H. (2015). Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *EMO Kadın Bülteni*, 3, 5-11.
- Lerner, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*. V.1. Oxford University Press.
- LSE. (2025). Wangari Maathi The mother of trees. <https://www.lse.ac.uk/africa/hub-for-african-thought/thinkers/Wangari-Maathai> (Erişim Tarihi: 07.03.2025).
- McGee vd. (2020). Gender inequality, reproductive justice, and decoupling economic growth and emissions: a panel analysis of the moderating association of gender equality on the relationship between economic growth and CO₂ emissions. *Environmental Sociology*, 6(3), 254-267.
- Mellor, M. (1993). *Sınırları yıkmak: Feminist, yeşil bir sosyalizme doğru*. İstanbul: Ayrıntı.
- Merchant, C. (1980). *The Death of Nature: Women, Ecology and Scientific Revolution*. San Francisco: Harper and Row.
- Merchant, C. (1990). Ecofeminism and Feminist Theory. *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism* I. Diamond & G. F. Orenstein, (Ed.) San Fransisco: Sierra Club Books.
- Merchant, C. (1992). *Ecofeminism, radical ecology, the search for a livable world*. New York: London, Routledge.
- Nåtby, K. F. & Rönnerfalk, H. (2018). Gender Equality and CO₂-Emissions: A Panel Data Study [Lisans tezi, Lund Üniversitesi]. <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8934039&fileId=8934040>
- Neumayer, E. & Plümper, T. (2007). The Gendered Nature of Natural Disasters: The Impact of Catastrophic Events on the Gender Gap in Life Expectancy, 1981–2002. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 551–566.
- Norgaard, K. & York, R. (2005). Gender Equality and State Environmentalism. *Gender and Society*, 19 (4), 506-522.

- Norman, A. (2024). *Women and Climate Activism in the Light of Ecofeminism* [Doktora tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- OECD. (2008). *Gender and Sustainable Development: Maximising the Economic, Social and Environmental Role of Women*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264049901-en> (Erişim Tarihi: 24.02.2025).
- OECD. (2022). *Women's Leadership in Environmental Action - Environment Working Paper No. 193*, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/f0038d22-en> (Erişim Tarihi: 02.03.2025).
- Ottuh, P. O. O. (2020). A Critique of Eco-Feminism: An Attempt Towards Environmental Solution. *International Journal of Environmental Pollution and Environmental Modelling*, 3(4), 167-179.
- Özberk, N. (2024). 'Yoksulların çevreciliği'ne bir örnek: Kenya Yeşil Kuşak Hareketi. *ChronAfrica*, 1(2), 91-117.
- Özdemir, H. & Aydemir, D. (2019). Ekolojik Yaklaşımlı Feminizm/Ekofeminizm Üzerine Genel bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihi Süreci ve Türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2, 261-278.
- Pearse, R. (2017). Gender and climate change. *Wires Climate Change*, 8:e451, 1-16.
- Plumwood, V. (2004a). Gender, Eco-Feminism and the Environment. In R. White (Ed.), *Controversies in Environmental Sociology* (pp. 43–60). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
- Plumwood, V. (2004b). *Feminizm ve doğaya hükmetmek*, (çev. B. Ertür). İstanbul: Metis.
- Ruether, R. R. (1997). Ecofeminism: First and Third World Women. *American Journal of Theology & Philosophy*, 18(1), 33-45.
- Sevim, A. (2005). *Feminizm*. İstanbul: İstanbul Yayınları.
- Shastri, S., Mohapatra, G. & Giri, A. K. (2022). The Environmental Philips Curve from a gender perspective: empirical evidence from India. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 17487-17496.
- Suresh, L. (2021). Understanding the Relationship Between Sustainability and Ecofeminism in an Indian Context. *Sage Publications*, 37(1), 116-135.

- Sydee, J. & Beder, S. (2001). Ecofeminism and Globalism: A Critical Appraisal. *Democracy and Nature*, 7(2), 281-302.
- Tamkoç, G. (2012). Ekofeminizmin Amaçları. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (4), 77-84.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri, Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 163-175.
- Topgül, S. (2012). Kadın ve Doğa İlişkisi: Ekofeminizm. *Sosyoloji Dergisi*, 27, 71-83.
- UNDP. (2021). Gender Equality in Public Administration <https://www.undp.org/publications/global-report-gender-equality-public-administration> (Erişim Tarihi: 15.03.2025).
- UNFCCC. (2024). Gender composition – Report by secretariat, https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2024_04_adv.pdf (Erişim Tarihi: 02.03.2025)
- Wang, S., Li, Z. & Zhang, H. (2020) Does female labor share reduce embodied carbon in trade?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 8246-8257.
- Wani, I., U., Khanday, I., N. & Haseen, S. (2023). Ecofeminism or techno-centrism? Analysing the gender-environment concoction in the Anthropocene: a study of OECD countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 115021-115036.
- Warren, K. (1996). Ecological feminist philosophies: An overview of the issues. *APA Newsletter on Feminism and Philosophy*, 108–116.
- Warren, K. (1990). The Power and Promise of Ecological Feminism. *Environmental Ethics*, 12(2), 125-146.
- Zaman, S., Zaman, Q., Zhang, L., Wang, Z. & Jehan, N. (2022). Interaction between agricultural production, female employment, renewable energy, and environmental quality: Policy directions in context of developing economies. *Renewable Energy*, 186, 288-298.
- Zaman, Q., Wang, Z., Zaman, S. & Rasool, S. F. (2021). Investigating the nexus between education expenditure, female employers, renewable energy consumption and CO2 emission: Evidence from China. *Journal of Cleaner Production*, 312, 1-10.

ÇOCUK SAHİBİ OLMAK: OLUMLU YA DA OLUMSUZ ÇOCUK SAHİBİ OLMA MOTİVASYONLARI SOSYODEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERDEN ETKİLENİYOR MU?

Aysu BAYRAM SAPTIR¹

ÖZ

Günümüzde bireylerin çocuk sahibi olma kararları; geleneksel değerlerin yanı sıra ekonomik koşullar, eğitim düzeyi, bireyselleşme eğilimleri ve yaşam beklentileri gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Bu durum, çocuk sahibi olma motivasyonlarını daha karmaşık hale getirmekte ve konuya ilişkin detaylı araştırmaları gerekli kılmaktadır. Bu araştırma, bireylerin çocuk sahibi olmaya yönelik olumlu ve olumsuz motivasyonlarını; cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, çocuk sahibi olma durumu ve yaşanan yer gibi sosyodemografik değişkenlere göre incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel yöntemle ve ilişkisel tarama modeli kapsamında yürütülen çalışmaya 578 birey katılmıştır. Veri toplama sürecinde "Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları Ölçeği" ve "Demografik Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırma bulguları, çocuk sahibi olma motivasyonlarının sosyodemografik değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Cinsiyet değişkenine göre, kadınların çocuk sahibi olmaya yönelik olumlu motivasyonlarının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu; buna karşılık, erkeklerin olumsuz motivasyon düzeylerinin daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Medeni durum açısından ise evli bireylerin olumlu motivasyon düzeylerinin, boşanmış bireylere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi arttıkça bireylerin çocuk sahibi olmaya dair olumlu yaklaşımlarının arttığı belirlenmiştir; ancak gelir düzeyinin artışı olumsuz motivasyonlarda anlamlı bir değişiklik yaratmamaktadır. Çocuk sahibi bireylerin, çocuk sahibi olmayanlara kıyasla olumlu motivasyonlarının daha yüksek, olumsuz motivasyonlarının ise daha düşük olduğu dikkat çekmiştir. Eğitim düzeyine göre yapılan değerlendirmelerde ise eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin çocuk sahibi olma konusunu daha sorgulayıcı bir biçimde ele aldığı ve bu durumun motivasyon düzeylerine anlamlı bir şekilde yansıdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca yaşanan yer değişkene bakıldığında kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin çocuk sahibi olma konusunda daha olumlu yaklaşımlar sergilediği, kentte yaşayan bireylerde ise olumsuz motivasyonların daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, çocuk sahibi olma kararının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda toplumsal etkenlerle de şekillendiğini ortaya koymaktadır.

¹ Düzce Üniversitesi, e-posta: aysubayrams@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3949-6878

Anahtar Kelimeler: Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları, Doğurganlık Kararları, Sosyodemografik.

JEL Sınıflandırma: J12, J13

HAVING CHILDREN: ARE POSITIVE AND NEGATIVE CHILDBEARING MOTIVATIONS INFLUENCED BY SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES?

ABSTRACT

In today's world, however, individuals' decisions regarding childbearing are shaped not only by traditional values but also by various factors such as economic conditions, level of education, tendencies toward individualization, and life expectations. This multifaceted structure renders childbearing motivations more complex and necessitates in-depth research on the topic. This study aims to examine individuals' positive and negative childbearing motivations in relation to sociodemographic variables such as gender, marital status, income level, education level, parental status, and place of residence. The research was conducted using a quantitative method and a relational survey model, with a total of 578 participants. Data were collected through the “Motivations for Having Children Scale” and a “Demographic Information Form.” The findings reveal that childbearing motivations significantly differ according to various sociodemographic characteristics. Gender-based analyses show that women have higher levels of positive motivation toward childbearing compared to men, while men exhibit more pronounced negative motivations. In terms of marital status, married individuals display higher positive motivation levels than divorced individuals. As income levels increase, positive childbearing motivations also rise; however, no significant change is observed in negative motivations. Furthermore, individuals who are already parents demonstrate stronger positive motivations and lower negative motivations than those who are not. Regarding education, higher levels of education are associated with a more questioning approach toward childbearing decisions, which is reflected in the motivation levels. Lastly, place of residence also plays a notable role: individuals living in rural areas tend to have more positive motivations, whereas those living in urban settings show higher levels of negative motivations. These results indicate that childbearing decisions are shaped not only by personal factors but also by broader societal influences.

Keywords: Childbearing Motivations, Childbearing Decisions, Sociodemographic

JEL Classifications: J12, J13

1. GİRİŞ

Aile olmak, insanlık tarihi boyunca hem bireysel hem toplumsal düzeyde temel bir yaşam birimi olarak kabul edilmiştir. Aile; yalnızca kan bağına dayanan bir kurum değil, aynı zamanda sevgi, güven, aidiyet ve sorumluluğun da şekillendiği sosyal bir yapıdır (Karataş, 2001). Bu yapının en belirleyici unsurlarından birinin ise çocuk sahibi olma kararı olduğu söylenebilir. Çocuk, birçok kültürde aileyi tamamlayan ve geleceğe dair umudu simgeleyen bir varlık olarak görülmektedir. Dolayısıyla çocuk sahibi olmak, bireylerin yaşamındaki en temel dönüm noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Çocuk sahibi olmak, uzun bir süre boyunca hatırı sayılır miktarda zaman, para, fiziksel çaba ve diğer kaynakları ayırmayı gerektirmektedir. Bu karar yalnızca biyolojik bir gerçeklik değil; aynı zamanda kültürel, psikolojik ve sosyolojik bir tercih süreci olarak kabul görmektedir (Billari, 2015). Ancak modern dünyada çocuk sahibi olma isteği, geçmiş dönemlere kıyasla çok daha karmaşık ve çok boyutlu hale gelmektedir. Gelişen yaşam koşulları, bireyselleşme eğilimleri, eğitim düzeyinin yükselmesi, kariyer beklentileri ve ekonomik belirsizlikler, bireylerin çocuk sahibi olma motivasyonlarını şekillendiren temel faktörler arasında yer almaktadır (Miettinen vd., 2015; Helm vd., 2021).

Çocuk sahibi olma motivasyonları öteden beri araştırmaların konusu olmuştur. Bu kapsamda, Hoffman ve Hoffman (1973) tarafından geliştirilen maliyet-fayda yaklaşımı, bireylerin çocuk sahibi olma nedenlerini anlamak üzere önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Araştırmacılar, yedi ülkede yürütülen uluslararası bir çalışmada, bireylerin çocuk sahibi olmanın avantaj ve dezavantajlarını açık uçlu şekilde belirtmelerini istemiş ve bu yanıtları dokuz avantaj ve sekiz dezavantaj kategorisine ayırmışlardır. Söz konusu avantajlar arasında “uyarılma ve eğlence”, “ekonomik fayda” ve “başarı ve yaratıcılık” gibi başlıklar yer almıştır (Arnold vd., 1975; Hoffman & Hoffman, 1973). Ek olarak sonraki yıllarda çocuk sahibi olma durumu farklı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Becker’in (1981) *ekonomik yaklaşımı*, çocuk sahibi olmayı rasyonel bir seçim olarak değerlendirmekte; bireylerin çocuk sahibi olma kararını fayda-maliyet dengesi temelinde verdiğini ileri sürmektedir. Ardından Ajzen’in (1991) *Planlı Davranış Teorisi*, bu kararın altında yatan niyetin bireyin tutumları, algılanan toplumsal normlar ve davranışsal kontrol algısı ile şekillendiğini öne sürmektedir. McDonald’ın (2000) *biyososyal modeli*, doğurganlık niyeti ile davranışı arasındaki boşluğu, yapısal destek mekanizmalarının (örneğin çocuk bakımı olanakları, esnek çalışma koşulları) yetersizliğiyle ilişkilendirmektedir. Nauck’un (2007) *değerler ve normlar yaklaşımı*, kültürel normlar, aile yapısı ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi etkenlerin çocuk sahibi olma üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamaktadır. Son olarak, İkinci Demografik Geçiş

Teorisi (Lesthaeghe, 2010), doğurganlık oranlarındaki düşüşü bireyselleşme, sekülerleşme ve yaşam tarzlarının çeşitlenmesi gibi sosyo-kültürel dönüşümlerle açıklamaktadır.

Bu teorik yapının yanında analitik ve kapsamlı çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Örneğin Seccombe (1991), çocuk sahibi olmayan evli bireylerle yürüttüğü çalışmada, ebeveynliğe dair 16 gerekçeyi değerlendirmiş ve kadınların yaş, stres ve ebeveynlikle ilgili endişelere daha fazla önem verdiğini, erkeklerin ise ekonomik sonuçlara daha duyarlı olduğunu tespit etmiştir. Newton ve arkadaşları (1992) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, kısırlık yaşayan bireylerin çocuk sahibi olma nedenleri dört faktöre ayrılmış, kadınların özellikle “kendini eksik hissetme” gibi cinsiyet rolü beklentilerine dayalı gerekçelere daha fazla ağırlık verdikleri bulunmuştur. Langdridgen vd., (2000), önceki sınırlamaları aşmak amacıyla nitel ve nicel yöntemleri harmanlayan bir tasarımla, bireyleri çocuk sahibi olmaya yönlendiren 24 nedeni belirlemiş ve bu nedenlerin sevgi verme-alma, çocuklardan keyif alma gibi içsel motivasyonlara dayandığını göstermiştir. Dyer vd., (2008) ise Güney Afrika’daki kısırlık kliniğine başvuran bireylerle gerçekleştirdikleri araştırmada altı motivasyon kategorisi belirlemiştir. Son olarak, Nauck ve Klaus (2007), çocuk sahibi olmanın “rahatlık” (yaşlılık desteği ve ekonomik yardım), “etki” (nesiller arası ilişkiler) ve “sosyal saygınlık” (toplumsal onay ve aile içindeki statü) olmak üzere üç temel faktör altında toplandığını ileri sürmüşlerdir. Tüm bu bulgular, çocuk sahibi olma motivasyonlarının yalnızca ekonomik ya da biyolojik değil; aynı zamanda toplumsal normlar, cinsiyet rolleri, yaş, yaşam döngüsü ve kültürel değerlerle iç içe geçmiş bir yapı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, güncel araştırmalar hem kuramsal modellemelerde hem de ölçme araçlarında kültürel bağlamı ve bireysel farklılıkları hesaba katacak şekilde daha kapsamlı bir yapı geliştirmeye yönelmektedir.

Tüm bu çocuk sahibi olmaya yönelik motivasyon çalışmaları geleneksel yapıdan günümüz modern yapıya doğru farklılıklar göstermeye başlamıştır. Geleneksel toplum yapılarında çocuk sahibi olmak evliliğin doğal bir sonucu olarak görülürken, günümüzde bu karar bireyin değerleri, yaşam beklentileri ve içinde bulunduğu sosyal koşullar doğrultusunda verilmekte; hatta bazı bireyler bilinçli şekilde çocuk sahibi olmamayı tercih etmektedir (Koropecjy-Cox & Pendell, 2007). Bu olgu özellikle Türkiye özelinde değerlendirildiğinde doğurganlık hızının gittikçe düştüğü görülmektedir. TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileri incelendiğinde 2001 yılında doğurganlık hızı 2.38 olarak kayda geçerken bu oranın 2023 yılında 1.51’e gerilediği görülmektedir (TÜİK, 2024). Yine aynı veriler 2001 yılında doğum sayısının 1.323.341 olduğu söylerken 2023 yılında bu sayının 958.408’e gerilediğini ortaya koymaktadır. Avrupa genelinde de durumun çok farklı olmadığı görülmektedir. 2018 ile 2021 yılları arasında Avrupada yer

alan 24 ülkenin doğum oranları incelenmiş ve doğum oranlarında totalde % 14.1'lik gerileme olduğu görülmüştür (Pomar vd., 2022). Benzer bir tablo Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için de geçerlidir. Toplam doğum sayısı ve doğurganlık oranı 2023 yılında ABD'de 3.596.017 doğum gerçekleşmiş olup, bu sayı 2022'ye göre %2'lik bir düşüşü ifade etmektedir. Genel doğurganlık oranı ise 2023'te 1.000 kadın başına 54,5 doğum olarak kaydedilmiş ve bu da %3'lük bir azalmaya işaret etmektedir (Martin vd., 2024). Yine ABD'de 2023'te 15-19 yaş arası gençler için doğum oranı %4 azalarak 1.000 kadın başına 13,1 doğuma düşmüştür. 20-24 yaş arası kadınlar için doğum oranı %4 azalarak 55,4'e, 25-29 yaş arası kadınlar için ise %3 azalarak 91,0'a gerilemiştir. 30-34 yaş arası kadınlar için doğum oranı %2 düşerek 95,1'e, 35-39 yaş arası kadınlar için ise %1 azalarak 54,7'ye inmiştir (Hamilton vd., 2024). Tüm bu veriler, doğurganlık oranlarındaki küresel düşüşün sadece istatistiksel bir gerçeklik olmadığını, aynı zamanda bu düşüşün arkasında yatan bireysel, ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamiklerin daha yakından incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Doğurganlık ve doğum oranları, yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamayacak kadar çok sayıda sosyodemografik değişkenin etkisi altındadır. Cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, gelir durumu, medeni hal ve yaşanılan yer gibi faktörler, bireylerin çocuk sahibi olma kararlarında belirleyici rol oynamaktadır (Miller, 1994; Testa, 2007). Örneğin, kadınların eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte doğurganlık eğilimlerinde belirgin bir azalma olduğu; benzer şekilde gelir düzeyinin yükselmesiyle birlikte çocuk sayısı tercihlerinin değiştiği çeşitli çalışmalarda gösterilmiştir (Berrington & Pattaro, 2014; Myrskylä vd., 2009). Medeni durum da bu süreci etkileyen önemli bir faktördür; evli bireyler çocuk sahibi olma konusunda daha yüksek motivasyon gösterirken, bekar ya da boşanmış bireylerde bu isteğin zayıfladığı gözlemlenmektedir (Fiori vd., 2020). Gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve bireyin çocuk sahibi olup olmama durumu da bu karar üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, düşük gelirli bireyler ekonomik gerekçelerle çocuk sahibi olmaktan kaçınabilirken, yüksek gelir düzeyine sahip bireyler çocuk yetiştirmenin maliyetlerini daha tolere edebilmektedir (Testa, 2007). Başka bir faktör olan eğitim seviyesi arttıkça ise özellikle kadınlarda çocuk sahibi olma kararının ertelendiği veya isteğin zayıfladığı görülmektedir (Berrington & Pattaro, 2014). Ayrıca kentleşme, kariyer planları, bireyselleşme eğilimleri ve ekonomik belirsizlikler gibi makro düzeydeki toplumsal koşullar da doğum oranlarını dolaylı biçimde etkilemektedir. Bu bağlamda, motivasyonları daha iyi anlayabilmek için bu tür sosyodemografik değişkenlerin bir arada değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Literatür incelendiğinde, doğurganlık oranlarındaki azalmayı açıklayan çalışmaların büyük ölçüde makro düzeydeki demografik, ekonomik ve yapısal faktörlere odaklandığı; bireylerin

çocuk sahibi olma yönündeki motivasyonlarına, özellikle de olumlu ve olumsuz motivasyonlarının ayrıntılı biçimde analizine yeterince yer verilmediği görülmektedir. Özellikle Türkiye örneğinde, sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum, gelir, eğitim düzeyi, çocuk sahibi olma durumu, yaşanılan yer vb.) bağlamında çocuk sahibi olma motivasyonlarının ayrıştırılarak ele alındığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma, bu alandaki boşluğu doldurmayı hedefleyerek; bireylerin çocuk sahibi olma yönündeki olumlu ve olumsuz motivasyonlarını tanımlamayı ve bu motivasyonların çeşitli sosyodemografik değişkenlere göre anlamlı şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, sadece olumlu ya da olumsuz motivasyonların değerlendirilmesi değil, aynı zamanda nüfus politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlayabilecek nitelikte önemli bulgular sunmayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma modeli

Bu araştırma, katılımcıların çocuk sahibi olma motivasyonlarını olumlu ve olumsuz boyutlarda incelemeyi amaçlayan nicel bir çalışmadır. İlişkisel tarama modeli kullanılarak, çeşitli sosyodemografik değişkenler (cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir durumu, çocuk sahibi olma durumu ve yaşanılan yer) açısından çocuk sahibi olma motivasyonlarındaki farklılıklar analiz edilmiştir.

2.2 Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini, 2025 yılı itibarıyla Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan toplam 583 katılımcı oluşturmaktadır. Katılımcıların 420'si kadın (%72,0), 163'ü erkektir (%28,0). Medeni duruma göre dağılım incelendiğinde; 325'i evli (%55,7), 198'i bekar (%34,0), 60'ı boşanmış (%10,3) katılımcılar oluşmaktadır. Gelir düzeyine göre katılımcıların 167'si düşük (%28,6), 356'sı orta (%61,0), 60'ı yüksek (%10,3) gelir grubunda yer almaktadır. Eğitim düzeyine göre dağılım şu şekildedir: 14'ü ilkokul mezunu (%2,4), 70'i ortaokul (%12,0), 178'i lise (%30,5), 256'sı üniversite (%43,9), 65'i lisansüstü mezunudur (%11,2). Ayrıca katılımcıların 376'sı çocuk sahibi (%64,5), 204'ü çocuk sahibi değildir (%35,0). Son olarak 122'sinin (%22,7) kırsal bölgede, 416'sının (%77,3) ise kentte yaşadığı görülmektedir.

2.3 Veri toplama araçları

2.3.1 Demografik bilgi formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan demografik bilgi formu, çalışmaya katılan bireylerin temel sosyodemografik özelliklerini belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Formda yer alan değişkenler; cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, eğitim durumu, çocuk sahibi olma durumu ve yaşanan yerdir.

2.3.2 Çocuk sahibi olma motivasyonları ölçeği

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları Ölçeği, Şimşek (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmış ve psikometrik özellikleri değerlendirilerek geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Ölçek, bireylerin çocuk sahibi olma gerekçelerini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş olup “Olumlu Motivasyonlar” ve “Olumsuz Motivasyonlar” olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Olumlu motivasyon alt boyutları; sosyoekonomik görüşler, kişisel tatmin ve çift ilişkileri gibi pozitif nedenlerle açıklarken, olumsuz motivasyon alt boyutları; evlilik stresi, finansal problemler ve sosyal-ekolojik endişe gibi gerekçeleri kapsamaktadır. Ölçek, toplam 35 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipi bir derecelendirme sistemiyle yanıtlanmaktadır. Olumlu ve olumsuz motivasyonlar puanlanırken ‘hiç’ yanıtı ‘1’ ile ‘tamamen’ yanıtı ise ‘5’ ile puanlanmıştır. Olumlu motivasyonlar alt boyutundan alınan yüksek puanlar, bireylerin bu ifadelerin anne/baba olmayı çok önemli bulduklarını gösterirken olumsuz motivasyonlar alt boyutundan alınan yüksek puanlar anne/baba olmayı çok önemli bulmadıklarını göstermektedir. Olumlu motivasyonlar alt boyutunda 22 madde bulunurken olumsuz motivasyonlar alt boyutunda 13 madde bulunmaktadır. Türkçeye uyarlama sürecinde dil eşdeğerliği, yapı geçerliği ve iç tutarlılık analizleri yapılmış; ölçeğin Cronbach’s Alpha güvenirlik katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmada ise Cronbach’s Alpha değeri .89 olarak hesaplanmıştır.

2.4 Veri toplama

Bu araştırmada, çevrimiçi veri toplama sürecinde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme, evrenin tamamına ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda, araştırmaya katılmaya istekli ve ulaşılması kolay bireylerin seçildiği, olasılığa dayanmayan bir yöntemdir (Kılıç, 2013). Bu yöntem çevrimiçi veri toplamanın pratikliği nedeniyle tercih edilmiştir. Katılımcılara sosyal medya platformları, e-posta grupları ve çevrimiçi topluluklar aracılığıyla ulaşılmış, gönüllü katılım esas alınarak anket linki paylaşılmıştır. Ayrıca, arkadaş zinciri yöntemi ile katılımcılardan anketi tanıdıklarıyla paylaşmaları istenmiş, böylece örneklemin

genişlemesi sağlanmıştır. Veri toplama aracı olarak Google Forms'ta hazırlanan çevrimiçi anket kullanılmış, anket linki araştırmanın amacı, gizlilik politikası ve gönüllülük esasına dayandığını açıklayan bir giriş metniyle birlikte sunulmuştur. Bilgilendirilmiş onam formu eklenerek etik ilkelere bağlı kalınmıştır. Çevrimiçi yöntem, katılımcıların zamandan ve mekândan bağımsız olarak ankete katılmalarını sağlamış ve verilerin hızlı ve etkin bir şekilde toplanmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, otomatik veri kaydı ve güvenilirlik sağlayarak veri analiz sürecini kolaylaştırmıştır.

2.5 Veri analizi

Toplanan veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Cinsiyet ve çocuk sahibi olma durumuna göre farklar bağımsız örneklem t-testi ile incelenirken; medeni durum, gelir düzeyi ve eğitim düzeyi gibi üç ve daha fazla grubu içeren değişkenler için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffé post-hoc testi uygulanmıştır. Etki büyüklüğü değerlendirmeleri için eta kare (η^2) katsayısı hesaplanmış; .01 küçük, .06 orta, .14 büyük etki olarak yorumlanmıştır (Cohen, 1988). Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < .05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında, çocuk sahibi olma motivasyonlarının çeşitli sosyodemografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, çocuk sahibi olma durumu, eğitim düzeyi ve yaşanan yer değişkenleri doğrultusunda analizler gerçekleştirilmiştir. Tüm bulgular aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

Tablo 1. Cinsiyete Göre Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu Alt Boyutlarına Ait Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Alt Boyut				Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	sd	p
Olumlu Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları				Kadın	420	104.85	13.70	6.21	581	.000
				Erkek	163	80.94	12.25			
Olumsuz Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları				Kadın	420	50.63	13.87	-4.54	581	.000
				Erkek	163	63.12	14.48			

$p < .001$

Tablo 1’de cinsiyete göre çocuk sahibi olma motivasyonları incelenmiş ve her iki alt boyutta da istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Olumlu çocuk sahibi olma motivasyonları açısından kadınların puan ortalaması ($\bar{X} = 104.85$, $SS = 13.70$), erkeklerin puan ortalamasından ($\bar{X} = 80.94$, $SS = 12.25$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($t(581) = 6.21$, $p < .001$). Öte yandan, olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonları açısından erkeklerin ortalaması ($\bar{X} = 63.12$, $SS = 14.48$), kadınların ortalamasından ($\bar{X} = 50.63$, $SS = 13.87$) anlamlı düzeyde daha yüksektir ($t(581) = -4.54$, $p < .001$).

Tablo 2. Medeni Duruma Göre Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu Alt Boyutlarına Ait Tek Yönlü ANOVA ve Post-Hoc (Scheffé) Sonuçları

Alt Boyut	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Post-Hoc (Scheffé)	η^2
Olumlu Sahibi Motivasyonu	Gruplar Arası	6537.94	2	3268.97	17.76	.000	1 > 3	.060
	Gruplar İçi	102427.78	580	176.60				
	Toplam	108965.72	582					
Olumsuz Sahibi Motivasyonu	Gruplar Arası	321.85	2	160.92	1.27	.280		
	Gruplar İçi	73370.14	580	126.50				
	Toplam	73691.99	582					

$p < .001$; evli=1, bekar=2, boşanmış=3

Tablo 2’de medeni duruma göre çocuk sahibi olma motivasyonları incelenmiş ve olumlu motivasyon alt boyutunda gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($F(2, 580) = 17.76$, $p < .001$, $\eta^2 = .060$). Post-hoc (Scheffé) analizine göre, evli bireylerin (1) olumlu çocuk sahibi olma motivasyonları, boşanmış bireylerden (3) anlamlı düzeyde daha yüksektir. Elde edilen etki büyüklüğü değeri ($\eta^2 = .060$) farkın orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Öte yandan, olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonu açısından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F(2, 580) = 1.27$, $p = .280$), bu da medeni durumun olumsuz gerekçelerle çocuk sahibi olma düşüncesi üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Tablo 3. Gelir Düzeyine Göre Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu Alt Boyutlarına Ait Tek Yönlü ANOVA ve Post-Hoc (Scheffé) Sonuçları

Boyut	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Post-Hoc (Scheffé)	η^2
Olumlu Sahibi Motivasyonu	Çocuk Olma Gruplar Arası	1720.28	2	860.14	4.37	.014	3>2	.015
	Gruplar İçi	114309.71	580	197.09				
	Toplam	116029.99	582					
Olumsuz Sahibi Motivasyonu	Çocuk Olma Gruplar Arası	283.12	2	141.56	1.03	.359		
	Gruplar İçi	79352.34	580	136.82				
	Toplam	79635.46	582					

Not: $p < .05$ düşük=1, orta=2, yüksek=3

Tablo 3'te gelir düzeyine göre çocuk sahibi olma motivasyonları incelenmiş, olumlu motivasyon alt boyutunda gruplar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F(2, 580) = 4.37, p = .014, \eta^2 = .015$). Post-hoc (Scheffé) analizine göre, yüksek gelir düzeyine sahip bireyler (3), orta gelir grubundaki bireylere (2) göre anlamlı düzeyde daha yüksek olumlu çocuk sahibi olma motivasyonuna sahiptir. Ancak etki büyüklüğü değerinin düşük çıkması ($\eta^2 = .015$) bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olsa da küçük düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonu açısından ise gelir grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($F(2, 580) = 1.03, p = .359$), bu da bireylerin çocuk sahibi olmayı olumsuz nedenlerle değerlendirme durumunun gelir düzeyinden bağımsız olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Çocuk Sahibi Olma Durumuna Göre Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu Alt Boyutlarına Ait Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Alt Boyut	Çocuk Sahibi Olma Durumu	N	$\bar{X}$	SS	t	sd	p
	Evet	376	105.18	12.12	4.75	578	.000

Olumlu Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Hayır	204	98.46	11.74					
Olumsuz Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Evet	376	49.37	14.08	-4.10	578	.000		
	Hayır	204	56.02	13.67					

$p < .001$

Tablo 4'te çocuk sahibi olma durumlarına göre çocuk sahibi olma motivasyonları karşılaştırılmış ve her iki alt boyutta da istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Olumlu çocuk sahibi olma motivasyonu açısından, çocuğu olan bireylerin puan ortalaması ($X = 105.18$, $SS = 12.12$), çocuğu olmayan bireylere kıyasla ($X = 98.46$, $SS = 11.74$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($t(578) = 4.75$, $p < .001$). Bu sonuç, ebeveyn olan bireylerin çocuk sahibi olmayı daha anlamlı, değerli ve olumlu bir yaşam deneyimi olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonu açısından ise, çocuğu olmayan bireylerin puan ortalaması ($X = 56.02$, $SS = 13.67$), çocuğu olan bireylerin ortalamasından ($X = 49.37$, $SS = 14.08$) anlamlı düzeyde daha yüksektir ($t(578) = -4.10$, $p < .001$). Bu bulgu, çocuk sahibi olmayan bireylerin çocuk sahibi olmayı daha çok sorumluluk, ekonomik yük ve özgürlük kaybı gibi olumsuz yönleriyle değerlendirme eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

62

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu Alt Boyutlarına Ait Tek Yönlü ANOVA ve Post-Hoc (Scheffé) Sonuçları

Alt Boyut	Varyans Kaynağı	KT	Sd	KO	F	p	Post-Hoc (Scheffé)	η^2
Olumlu Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Gruplar Arası	12392.10	4	3098.03	9.00	.000	2 > 4	.060
	Gruplar İçi	193142.89	578	334.22				
	Toplam	205534.99	582					
Olumsuz Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Gruplar Arası	5821.90	4	1455.48	4.87	.001	5 > 3	.032
	Gruplar İçi	172778.48	578	298.58				
	Toplam	178600.38	582					

$p < .05$ lisansüstü=5, üniversite=4, lise=3, ortaokul=2, ilkokul=1

Tablo 5'te eğitim düzeylerine göre çocuk sahibi olma motivasyonları incelenmiş ve her iki alt boyutta da istatistiksel olarak anlamlı farklar tespit edilmiştir. Olumlu çocuk sahibi olma motivasyonu açısından, gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmuş ($F(4, 578) = 9.00, p < .001, \eta^2 = .060$). Etki büyüklüğünün orta düzeyde olduğu bu farkın yönüne bakıldığında, üniversite mezunu bireylerin (4) olumlu motivasyon puan ortalamalarının, ortaokul mezunu bireylerden (2) anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür. Olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonu açısından da gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur ($F(4, 578) = 4.87, p = .001, \eta^2 = .032$). Post-hoc analizi sonucunda, lisansüstü mezunu bireylerin (5) olumsuz motivasyon puanlarının, lise mezunu bireylerden (3) anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6. Yaşanılan Yere Göre Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu Alt Boyutlarına Ait Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

Alt Boyut	Yaşanılan Yer	N	$\bar{X}$	SS	t	sd	p
Olumlu Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Kırsal	122	106.12	12.78	5.02	578	.000
	Kent	416	100.03	11.98			
Olumsuz Çocuk Sahibi Olma Motivasyonu	Kırsal	122	48.74	12.70	-3.89	578	.000
	Kent	416	54.92	14.20			

$p < .001$

Tablo 6 değerlendirildiğinde hem olumlu hem de olumsuz motivasyon boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Olumlu çocuk sahibi olma motivasyonları açısından, kırsal bölgede yaşayan bireylerin puan ortalaması ($\bar{X} = 106.12, SS = 12.78$), kentte yaşayan bireylerin ortalamasından ($\bar{X} = 100.03, SS = 11.98$) anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucu bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($t(578) = 5.02, p < .001$). Olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonları açısından ise kentte yaşayan bireylerin puan ortalaması ($\bar{X} = 54.92, SS = 14.20$), kırsalda yaşayan bireylerin ortalamasından ($\bar{X} = 48.74, SS = 12.70$) daha yüksek bulunmuş ve bu fark da istatistiksel olarak anlamlıdır ($t(578) = -3.89, p < .001$). Elde edilen bulgular, yaşanılan çevrenin çocuk sahibi olma kararları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönde etkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada elde edilen bulgular, çocuk sahibi olma motivasyonlarının çeşitli sosyodemografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Cinsiyete göre yapılan analizlerde, kadınların çocuk sahibi olma konusunda daha güçlü olumlu motivasyonlara sahip olduğu; erkeklerin ise olumsuz motivasyonları daha fazla deneyimlediği görülmüştür. Medeni duruma göre incelendiğinde, evli bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının boşanmış bireylere kıyasla daha yüksek olduğu, ancak olumsuz motivasyonlar açısından gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmadığı belirlenmiştir. Gelir düzeyine göre yapılan değerlendirmelerde, yüksek gelir grubundaki bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiş, fakat olumsuz motivasyonlar açısından anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çocuk sahibi olma durumu açısından yapılan karşılaştırmalarda, çocuk sahibi olan bireylerin olumlu motivasyon düzeylerinin daha yüksek; olumsuz motivasyon düzeylerinin ise daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyine göre yapılan analizler ise, bireylerin eğitim seviyesi arttıkça çocuk sahibi olma kararlarını daha sorgulayıcı biçimde ele aldıklarını ve olumlu ile olumsuz motivasyonlar açısından anlamlı farklılıkların oluştuğunu göstermiştir. Tüm bu bulgular sırasıyla literatür ışığında tartışılmıştır.

Cinsiyet temelli bulgular, kadınların çocuk sahibi olma konusunda erkeklere kıyasla daha güçlü olumlu motivasyonlara sahip olduğunu, erkeklerin ise çocuk sahibi olma konusunda daha fazla olumsuz motivasyon taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu farklılık, literatürdeki çeşitli çalışmalarla desteklenmektedir. Örneğin Bell vd.,'nin (1985) yaptığı faktör analizine dayalı çalışmada, bireylerin çocuk sahibi olma kararlarının çok boyutlu olduğu; duygusal, toplumsal, ekonomik ve kişisel faktörlerle şekillendiği vurgulanmıştır. Kadınlar, çocuk sahibi olmayı genellikle yaşamlarına anlam katan, kendini gerçekleştirme fırsatı sunan bir deneyim olarak görürken; erkekler bu kararı daha çok ekonomik yük, özgürlük kaybı ve sorumluluk gibi unsurlar üzerinden değerlendirebilmektedir. Benzer şekilde, Apostolou ve Hadjimarkou'nun (2018) evrimsel psikoloji temelli çalışması da kadın ve erkeklerin üreme kararlarında farklı motivasyonlara sahip olduğunu göstermektedir. Kadınlar çocuk sahibi olmayı daha çok duygusal tatmin, bağ kurma ve ailevi değerlerle ilişkilendirirken; erkeklerin kararları ekonomik sorumluluklar ve yaşam tarzı tercihlerinden daha fazla etkilenmektedir. Bu çalışma, çocuk sahibi olma kararlarının sadece bireysel değil, aynı zamanda evrimsel geçmişten gelen biyolojik ve toplumsal yapıların bir ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye bağlamında yapılan araştırmalar da bu bulgularla paralellik göstermektedir. Hüseyinzade Şimşek (2017), kadınların çocuk sahibi olmayı pozitif bir yaşam deneyimi olarak gördüklerini ve bu kararı toplumsal rol

ve annelik kimliği ile bütünleştirdiklerini belirtmektedir. Erkeklerin ise daha çok ekonomik kaygılar ve özgürlük kısıtlamaları üzerinden olumsuz motivasyonlara sahip olabildiği görülmektedir. Biyolojik pespektiften bakıldığında ise kadınların üreme sürecine doğrudan biyolojik yatırım yapmaları —hamilelik süreci, doğum, laktasyon gibi fizyolojik yükümlülükler— onların çocuk sahibi olmaya ilişkin motivasyonlarını daha derin ve sürekli hale getirebilir. Kadın bedeni, bu sürece fizyolojik olarak hazırlandığı gibi hormonal sistemler de (örneğin oksitosin ve prolaktin hormonları) anneliğe dair davranışları ve bağ kurma eğilimlerini desteklemektedir (Bell vd., 2014). Buna karşılık, erkeklerin biyolojik yatırımının doğrudan değil, daha çok dolaylı (kaynak sağlama, koruma, gen aktarımı gibi) olduğu ortaya konmaktadır (Hofferth vd., 2013). Bu da, erkeklerin çocuk sahibi olma motivasyonlarını daha değişken ve çevresel faktörlere duyarlı hale getirerek düşürüyor olabilir.

Medeni duruma göre çocuk sahibi olma motivasyonlarının incelendiği analiz sonuçları, evli bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının boşanmış bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonları açısından medeni durumlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Evlilik, genellikle duygusal güvenlik, sosyal destek ve ekonomik istikrar gibi faktörlerle ilişkilendirilir. Bu durum, çocuk sahibi olmayı daha anlamlı ve arzu edilen bir yaşam hedefi haline getirebilir. Literatürde de bu durumu destekleyen bulgular mevcuttur. Örneğin, Callan (1983) evli bireylerin, çocuk sahibi olmayı yaşamın doğal bir parçası ve evliliğin tamamlayıcısı olarak gördüklerini belirtmiştir. Benzer şekilde, Belsky ve Isabella (1985) da ebeveyn olmanın evlilik bağına güçlendirdiğini ve bireylere sosyal kimlik kazandırdığını vurgulamıştır. Öte yandan boşanmış bireylerde çocuk sahibi olma motivasyonunun daha düşük olması ise çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Önceki evlilik deneyiminden kaynaklanan psikolojik yorgunluk, mevcut sosyal destek eksikliği ya da ekonomik belirsizlikler bu durumu etkileyebilir. Ayrıca, boşanmanın ardından bireylerin yaşam öncelikleri değişebilir; yeniden eş bulma, bireysel özgürlüğü koruma veya geçmişte yaşanan ebeveynlik deneyimlerinden uzak durma gibi etkenler rol oynayabilir. Bu eğilim, Apostolou ve Hadjimarkou'nun (2018) da vurguladığı gibi, bireylerin çocuk sahibi olma kararlarının sadece bireysel değil aynı zamanda ilişki geçmişine ve sosyal çevreye bağlı olarak şekillendiğini göstermektedir.

Gelir düzeyine göre çocuk sahibi olma motivasyonlarının incelendiği analiz bulguları, yüksek gelir grubundaki bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının, orta gelir grubundakilere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, bireylerin ekonomik durumlarının çocuk sahibi olma kararlarını etkileyebileceğine işaret etmektedir. Olumsuz

çocuk sahibi olma motivasyonları açısından ise gruplar arasında anlamlı bir fark görülmemektedir. Bu bulgular bazı güncel çalışmalarla paralellik göstermektedir. Örneğin Varas ve Borsa (2021), yüksek gelirli bireylerin çocuk sahibi olmayı daha çok kişisel tatmin, sosyal statü ve aile bütünlüğü ile ilişkilendirdiklerini; düşük gelirli bireylerin ise ekonomik zorluklar nedeniyle daha temkinli yaklaşıtlarını bildirmiştir. McLoyd (1998) da düşük sosyoekonomik düzeyin ebeveynlik stresini artırdığını ve çocuk sahibi olma isteğini olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Ek olarak gelir düzeyinin artması, bireylerin çocuk sahibi olma konusundaki olumlu motivasyonlarını artırabilecek bir dizi faktörü beraberinde getirir. Öncelikle ekonomik yeterlilik, çocuk yetiştirme getirdiği maddi yükleri göğüsleyebilme güvencesi sağlar. Barınma, eğitim, sağlık, bakım hizmetleri ve sosyal faaliyetler gibi çocukla ilişkili birçok harcamanın karşılanabilmesi, bireylerin çocuk sahibi olmayı daha gerçekçi ve sürdürülebilir bir hedef olarak görmesine neden olabilir. Ancak literatürde bu görüşle çelişen çalışma da mevcuttur. Ek olarak, Weeden vd., (2006)'nın çalışması bu tartışmaya daha ayrıntılı ve dengeli bir bakış sunmaktadır. ABD verilerine dayanan bu araştırma, yüksek gelir ile çocuk sayısı arasında tek tip bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Kadınlar arasında yüksek gelir genellikle daha az çocukla ilişkilendirilirken, erkeklerde yüksek gelir daha fazla çocuk sahibi olma ile bağlantılı bulunmuştur. Benzer şekilde Blake (1967)'nin klasik çalışması, yüksek gelir düzeyine sahip bireylerin çocuk sayısının sanıldığı kadar yüksek olmadığını; aksine, refah düzeyi arttıkça bireysel özgürlük, yaşam kalitesi ve kariyer gibi faktörlerin çocuk sahibi olma arzusunu azaltabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, bireylerin gelir düzeyinin çocuk sahibi olma niyetlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyan çalışmalardan biri de Fiori vd.,'nin (2018) İtalya'da gerçekleştirdiği çalışmadır. Araştırma, 2002 ile 2012 yılları arasında yaşanan ekonomik durgunluğun etkisiyle, özellikle tek çocuklu annelerin ikinci çocuk sahibi olma niyetlerinde belirgin bir azalma olduğunu göstermektedir. 2007-2008 küresel ekonomik krizinin ardından, ikinci bir çocuk yapmama gerekçeleri arasında ekonomik kısıtlamalar, kişisel tercihlere kıyasla çok daha ön planda yer almaya başlamıştır. Bu durum, ekonomik istikrarsızlıkların bireylerin doğurganlık niyetlerini nasıl dönüştürebileceğine dair önemli bir kanıt sunmakta ve ekonomik değişkenlerin bireysel tutumlar üzerindeki etkisini desteklemektedir.

Çocuk sahibi olma durumu ve çocuk sahibi olma motivasyonları arasındaki ilişkiye bakıldığında, çocuğu olan bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının, çocuğu olmayan bireylere kıyasla anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, çocuğu olan bireylerin olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonlarının ise çocuğu olmayan bireylere

göre anlamlı derecede düşük olduğu bulunmuştur. Margolis ve Myrskylä (2016)'nın çalışması, ebeveynliğin psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisinin çocuğun yaşı, sosyal destek sistemleri ve ülke bağlamına göre değiştiğini ortaya koyarken; Gerson (1985) ve Gillespie (2003) gibi araştırmalar, çocuksuz bireylerin ebeveynliği daha çok özgürlük ve bağımsızlıkla çelişen bir durum olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Çocuk sahibi olan bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının, çocuğu olmayan bireylere göre daha yüksek olması, sadece ebeveynlik deneyiminin getirdiği duygusal tatminle değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal değerlerle de yakından ilişkilendirilebilir. Ebeveynlik deneyimi bireyde çocukla kurulan duygusal bağ, aidiyet hissi, yaşamın anlam kazanması gibi psikolojik tatmin unsurlarını güçlendirebilirken; bu durum, bir kez deneyimlendiğinde çocuk sahibi olmanın daha olumlu algılanmasına yol açabilmektedir. Bu deneyim, çocuk sahibi olmayan bireylerin yalnızca varsayımsal değerlendirmelerine kıyasla daha somut ve içselleştirilmiş bir motivasyon doğuruyor olabilir. Bu bulgular, özellikle Türk toplumu gibi kolektivist kültürel yapıya sahip toplumlarda daha da anlam kazanmaktadır. Türk kültüründe çocuk, sadece bireysel bir tercih değil; aynı zamanda bir “bereket” ve “geleceğe yatırım” olarak görülmektedir. Toplumsal değerler çocuk sahibi olmayı bir statü göstergesi, aile olmanın tamamlayıcı unsuru ve hatta dini/manevi bir görev olarak tanımlamaktadır (Aslan, 2019). Bu bağlamda, “Çocuk Allah’ın rızkıyla gelir” veya “Bir elin nesi var, iki elin sesi var” gibi atasözleri, hem çocukların ailedeki değerini hem de kardeşliğe verilen önemi yansıtmaktadır (Ercan, 2014). Kardeş sahibi olmak da yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda sosyal destek ve dayanışma ağı olarak görülüyor olabilir. Dolayısıyla, çocuğu olan bireylerin daha yüksek düzeyde olumlu çocuk sahibi olma motivasyonuna sahip olmaları, sadece ebeveynlik deneyiminin psikolojik etkilerinden değil; aynı zamanda çocuk merkezli kültürel değerlerin içselleştirilmesinden de kaynaklanıyor olabilir. Bu bağlamda, doğurganlık motivasyonları bireysel yaşantılarla sınırlı kalmamakta; toplumun değer yapısı, geleneksel aile anlayışı ve dini/manevi inançlarla bütünleşik bir biçimde şekillenme gösterdiği söylenebilir.

Eğitim düzeyine göre çocuk sahibi olma motivasyonlarının incelendiği analiz sonuçları, bireylerin eğitim seviyesi arttıkça çocuk sahibi olma kararlarını farklı biçimlerde değerlendirdiklerini göstermektedir. Olumlu çocuk sahibi olma motivasyonları açısından, ortaokul mezunu bireylerin üniversite mezunlarına göre daha yüksek motivasyona sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgu, eğitim düzeyi yükseldikçe doğurganlığa yönelik olumlu tutumların azalabileceğine gösterebilir. Ancak bu sonuç, mevcut literatürle tam bir paralellik göstermemektedir. Örneğin Martin (2000), kadınların eğitim seviyesindeki artışın doğurganlık

oranlarını düşürdüğünü, çünkü eğitilmiş bireylerin daha fazla kariyer ve bireysel gelişim hedefi taşıdığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Baizán vd. (2004), yüksek eğitilmiş bireylerin ebeveynlik kararlarını daha çok yaşam planlaması ve fırsat maliyetleri bağlamında ele aldıklarını ifade etmektedir. Bu yaklaşımı destekleyen klasik çalışmalardan biri de Michael'a (1973) aittir. Çocuk sahibi olma kararlarını "türetilmiş talep" kavramı üzerinden değerlendirmekte ve eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin çocuk sayısından çok çocuk kalitesine yatırım yaptığını savunmaktadır. Bu çerçevede, çocuk sahibi olmanın daha fazla ekonomik ve zaman temelli yatırım gerektiren bir tercihe dönüştüğü söylenebilir.

Eğitim düzeyine göre olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonu açısından da gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Lisansüstü mezunu bireylerin olumsuz motivasyon puanlarının, lise mezunu bireylerden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kravdal ve Rindfuss (2008), eğitilmiş bireylerin çocuk yetiştirmenin getirdiği emek, zaman ve ekonomik yükleri daha net görebildiğini; bu nedenle çocuk sahibi olma konusunda daha temkinli bir tutum geliştirebildiklerini vurgulamıştır. Bu durum, eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin çocuk sahibi olmanın getireceği sorumluluklara, fırsat maliyetlerine ve yaşam tarzı kısıtlamalarına daha fazla odaklanabileceğini ortaya koyabilir. Buna ek olarak, Weeden vd., (2006) ABD verilerine dayanan araştırması da eğitim düzeyi ile doğurganlık arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ortaya koymaktadır. Araştırma, kadınlar arasında yüksek eğitim ve gelir düzeyinin daha az çocukla ilişkilendirildiğini; buna karşılık erkeklerde, özellikle yüksek gelir düzeyine sahip olanlarda çocuk sayısının artabildiğini göstermektedir. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolleri ve kariyer hedeflerinin doğurganlık kararları üzerindeki etkisini düşündürmektedir. Sonuç olarak, eğitim düzeyinin çocuk sahibi olma motivasyonları üzerinde hem olumlu hem de olumsuz yönlü etkileri olduğu görülmektedir. Eğitilmiş bireyler, çocuk sahibi olma kararlarını daha fazla sorgulayarak; bu süreci sadece duygusal bir tercih olarak değil, ekonomik, mesleki ve yaşam tarzı açısından çok boyutlu bir karar olarak değerlendiriyor olabilir.

Yaşanılan yer değişkenine göre çocuk sahibi olma motivasyonları incelendiğinde, kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarının kentte yaşayan bireylere kıyasla daha yüksek olduğu; buna karşın kentte yaşayan bireylerin olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonlarının kırsal kesime göre daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu bulgu, yaşanılan yerin bireylerin çocuk sahibi olma yönündeki tutumlarını anlamlı biçimde şekillendirdiğine işaret etmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin daha yüksek düzeyde olumlu çocuk sahibi olma motivasyonlarına sahip olmaları, bu bölgelerde hâkim olan geleneksel değer yapısı, ailevi rollerin merkezde oluşu ve çocukların aile bütünlüğünün

vazgeçilmez bir parçası olarak görülmesiyle ilişkilendirilebilir (Berkowitz, 2012). Kırsalda çocuklar, yalnızca duygusal bir bağın ürünü değil, aynı zamanda üretkenliğe katkı sağlayan bir aile bireyi olarak da konumlanmaktadır (Kagıtcıbası, 2007). Bu durum, kırsal yaşamda çocuk sahibi olmanın hâlâ yüksek bir sosyal anlam taşıdığını göstermektedir. Benzer şekilde, Kızılaslan'ın (2006) Sivas ili örnekleminde yürüttüğü çalışma da kırsal alanda geleneksel aile yapısının sürdüğünü, geniş aile biçimlerinin hâlen önemini koruduğunu ve çocuk sayısına yönelik beklentilerin kente göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kırsal yaşamın sosyal yapısında çocuk, hâlen bir değer, statü ve ekonomik katkı unsuru olarak algılanmakta; bu da bireylerin çocuk sahibi olmaya yönelik olumlu tutumlarını beslemektedir. Aynı zamanda aile içindeki rollerin geleneksel kalıplarda sürmesi (örneğin kadının annelik rolünün yüceltilmesi), çocuk sahibi olmanın bireysel kimliğin bir parçası olarak algılanmasına neden olmaktadır. Buna karşılık kentte yaşayan bireylerin olumsuz çocuk sahibi olma motivasyonlarının daha yüksek olması, kentleşmenin getirdiği yaşam biçimi değişiklikleriyle ilişkilendirilebilir. Özellikle kent yaşamının bireyselleşmeyi teşvik etmesi, iş-yaşam dengesi sorunları, ekonomik yüklerin artması ve sosyal destek sistemlerinin zayıflığı gibi faktörler, çocuk sahibi olma kararlarını daha çok sorgulanan bir konu haline getirmektedir (Mills vd., 2011). Ayrıca, kentli bireylerin kariyer planlamaları, özgürlük alanlarına yönelik beklentileri ve çocuk bakımına dair sorumluluk algıları da bu olumsuz tutumu pekiştirebilmektedir (Lutz vd., 2006). Bu sonuçlar, bireylerin çocuk sahibi olma kararlarını sadece bireysel tercihlere indirgmeden; yaşadıkları çevrenin sosyal ve kültürel dokusunu da göz önünde bulundurmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim doğurganlık eğilimleri, yalnızca bireyin ekonomik gücü veya eğitim düzeyiyle değil; aynı zamanda yaşamın sürdüğü mekânın sunduğu olanaklar ve değerlerle şekillenmektedir (Billari & Kohler, 2004).

Özetle çocuk sahibi olma motivasyonları bir çok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler bir çok farklı ülkede araştırmalara konu olmuştur. Çünkü her ne kadar çocuk sahibi olmak ailesel bir kökeni simgelese de ülkeler bazında bakıldığında iş gücü, genç nüfus ve ekonomik güç bazında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla çocuk sahibi olma motivasyonları aile danışmanlığı ve aile dinamikleri açısından önem arz etmekte ve ülke bazında nüfus politikalarının şekillenmesinde de rol oynadığı düşünülmektedir. Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda çeşitli öneriler geliştirilebilir. Öncelikle, çocuk sahibi olma motivasyonlarının bireylerin cinsiyeti, eğitim düzeyi, gelir durumu, medeni hali ve çocuk sahibi olma durumuna göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiği göz önünde bulundurularak, aile danışmanlığı hizmetlerinin bu bireysel farklılıkları dikkate alan esnek ve ihtiyaç odaklı bir yapıda sunulması önem arz

etmektedir. Özellikle yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerde çocuk sahibi olmaya dair daha fazla sorgulama ve olumsuz motivasyonların öne çıktığı görülmüştür. Bu nedenle, kariyer planları ile aile yaşamı arasında denge kurmaya yönelik destekleyici programların geliştirilmesi faydalı olabilir. Örneğin annelerin doğum izninin uzatılması ya da ekonomik bir takım yardımların yürürlüğe konması bu süreci olumlu etkileyebilir. Ayrıca, evli bireylerin çocuk sahibi olma motivasyonlarının daha yüksek olması, evlilik sürecinde sunulacak ebeveynlik ve aile yaşamı eğitimlerinin hem çift ilişkisine hem de doğurganlık kararlarına olumlu katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Gelir düzeyine bağlı farklılıklar da göz önüne alındığında, düşük gelirli bireylerin çocuk sahibi olma konusundaki kaygılarını azaltmak adına sosyal destek sistemlerinin (kreş desteği, doğum yardımı, iş-çocuk bakım dengesini kolaylaştırıcı uygulamalar vb.) yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bununla birlikte, kadınların daha yüksek düzeyde olumlu motivasyonlara, erkeklerin ise daha fazla olumsuz motivasyona sahip oldukları bulgusu, toplumsal cinsiyet rollerinin çocuk sahibi olma kararları üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu durum, erkeklerin çocuk bakımına daha fazla dahil edilmesini teşvik eden toplumsal politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Son olarak gelecek araştırmaların, bu çok boyutlu yapıyı daha da derinlemesine anlamak amacıyla hem nicel hem nitel yöntemleri bir arada kullanmaları önerilmektedir. Özellikle boylamsal çalışmalar aracılığıyla bireylerin çocuk sahibi olma niyetlerinin zaman içerisindeki değişimini gözlemlemek, toplumsal dönüşümlerin birey üzerindeki etkilerini analiz etme açısından faydalı olabilir. Ayrıca kültürlerarası karşılaştırmalarla, farklı toplumların çocuk ve aileye yüklediği anlamlar daha iyi anlaşılabilir. Öte yandan, günümüz dünyasında artan bireyselleşme, ekonomik belirsizlikler, iş-yaşam dengesi sorunları ve kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artış gibi değişkenler göz önünde bulundurularak, doğurganlık motivasyonlarını etkileyen yeni kuşak eğilimlerine yönelik çalışmalar yapılması da büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Apostolou, M., & Hadjimarkou, M. (2018). Domains of motivation in men and women for initiating and terminating procreation in an evolutionary perspective. *Marriage & Family Review*, 54(5), 486–506. <https://doi.org/10.1080/01494929.2017.1414723>
- Arnold, F., Bulatao, R. A., & Buripakdi, C. (1975). The value of children: A cross-national study. East-West Population Institute.
- Aslan, N. (2019). Türklerde aile anlayışı ve çocuk. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121(239), 457-464. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda/issue/58682/847532>
- Baizán, P., Aassve, A., & Billari, F. C. (2004). The interrelations between cohabitation, marriage and first birth in Germany and Sweden. *Population and Environment*, 25(6), 531–561. <https://doi.org/10.1023/B:POEN.0000039064.65655.3b>
- Becker, G. S. (1981). A Treatise on the Family. Cambridge: Harvard University Press.
- Bell, A. V., Richerson, P. J., & McElreath, R. (2014). Culture rather than genes provides greater scope for the evolution of large-scale human prosociality. *PNAS*, 106(42), 17671–17674. <https://doi.org/10.1073/pnas.0903232106>
- Bell, R., Bancroft, J., & Philip, A. (1985). The decision to have children: A psychological perspective. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 3(2), 121–133. <https://doi.org/10.1080/02646838508408864>
- Belsky, J., & Isabella, R. A. (1985). Marital and parent-child relationships in family of origin and marital adjustment following the birth of a baby: A retrospective analysis. *Child Development*, 56(2), 342–349. <https://doi.org/10.2307/1129728>
- Berkowitz, L. (2012). *Social psychology*. Basic Books.
- Berrington, A., & Pattaro, S. (2014). Educational differences in fertility desires, intentions and behaviour: A life course perspective. *Advances in Life Course Research*, 21, 10–27. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2014.01.003>
- Billari, F. C. (2015). Integrating macro- and micro-level approaches in the explanation of fertility behavior. *Population Studies*, 69(S1), S11–S20.

<https://doi.org/10.1080/00324728.2014.969928><https://doi.org/10.1080/00324728.2014.969928>

Billari, F. C., & Kohler, H. P. (2004). Patterns of low and lowest-low fertility in Europe. *Population Studies*, 58(2), 161–176. <https://doi.org/10.1080/0032472042000213695><https://doi.org/10.1080/0032472042000213695>

Blake, J. (1967). Population policy for the United States. *Science*, 158(3802), 730–739. <https://doi.org/10.1126/science.158.3802.730>

Callan, V. J. (1983). Perceptions of parents, parenthood, and the decision to remain childless. *Journal of Marriage and the Family*, 45(1), 139–151. <https://doi.org/10.2307/351302>

Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Çocuk sahibi kaynakça

Dyer, S. J., Mokoena, N. E., Maritz, J. S., & van der Spuy, Z. M. (2008). Motives for parenthood among couples attending a level 3 infertility clinic in the public health sector in South Africa. *Human Reproduction*, 23(2), 352–357. <https://doi.org/10.1093/humrep/dem319>

Ercan, R. (2014). Türk atasözlerinde çocuk imgeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 15-31. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19573/208722>

Fiori, F., Graham, E., & Rinesi, F. (2018). Economic reasons for not wanting children: A comparison of Italy and the UK. *European Journal of Population*, 34(3), 411–435. <https://doi.org/10.1007/s10680-017-9433-1><https://doi.org/10.1007/s10680-017-9433-1>

Gerson, K. (1985). *Hard choices: How women decide about work, career, and motherhood*. University of California Press.

Gillespie, R. (2003). Childfree and feminine: Understanding the gender identity of voluntarily childless women. *Gender & Society*, 17(1), 122–136. <https://doi.org/10.1177/0891243202238982>

Hamilton, B. E., Martin, J. A., & Osterman, M. J. K. (2024, April). *Births: Provisional data for 2023* (Vital Statistics Rapid Release, Report No. 35). National Center for Health Statistics.

<https://www.cdc.gov/nchs/data/vsrr/vsrr035.pdf><https://www.cdc.gov/nchs/data/vsrr/vsrr035.pdf>

Helm, S. V., Ahlheim, M., & Anders, S. (2021). Fertility decisions in modern society: Empirical insights from Germany. *Journal of Family and Economic Issues*, 42(1), 123–137. <https://doi.org/10.1007/s10834-020-09724-z>

Hofferth, S. L., Pleck, J. H., Stueve, J. L., Bianchi, S. M., & Sayer, L. C. (2013). The demography of fathers: What fathers do. In N. J. Cabrera & C. S. Tamis-LeMonda (Eds.), *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives* (pp. 26–57). Routledge. https://www.researchgate.net/publication/287890922_The_Demography_of_What_Fathers_Do

Kagitcibasi, C. (2007). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Karataş, K. (2001). Toplumsal değişme ve aile. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(2), 89-98. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48488/616790>

Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44–46. <https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011731>

Kızılaslan, N. (2006). Kente uzaklığın kırsal aile yapısına etkileri. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 141–162.

Koropecyj-Cox, T., & Pendell, G. (2007). The gender gap in attitudes about childlessness in the United States. *Journal of Marriage and Family*, 69(4), 899–915. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00421.x>

Kravdal, Ø., & Rindfuss, R. R. (2008). Changing relationships between education and fertility: A study of women and men born 1940 to 1964. *American Sociological Review*, 73(5), 854–873. <https://doi.org/10.1177/000312240807300508>

Langdrige, D., Connolly, K., & Sheeran, P. (2000). Reasons for wanting a child: The role of prospective parenthood in parenthood motivation. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 18(4), 321–338. <https://doi.org/10.1080/02646830020001921>

Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211–251. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>

- Lutz, W., Skirbekk, V., & Testa, M. R. (2006). The low fertility trap hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2006, 167–192. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s167><https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s167>
- Margolis, R., & Myrskylä, M. (2016). Children's well-being and fertility intentions: Evidence from Canada. *Population Studies*, 70(3), 319–338. <https://doi.org/10.1080/00324728.2016.1191411>
- Martin, J. A., Hamilton, B. E., & Osterman, M. J. K. (2024, August). *Births in the United States, 2023* (NCHS Data Brief No. 507). National Center for Health Statistics. <https://www.cdc.gov/nchs/products/databriefs/db507.htm><https://www.cdc.gov/nchs/products/databriefs/db507.htm>
- Martin, S. P. (2000). Diverging fertility among U.S. women who delay childbearing until the late 30s: The role of education. *Demography*, 37(4), 523–533. <https://doi.org/10.2307/2648074>
- McDonald, P. (2000). Gender equity in theories of fertility transition. *Population and Development Review*, 26(3), 427–439.
- McLoyd, V. C. (1998). Socioeconomic disadvantage and child development. *American Psychologist*, 53(2), 185–204. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.2.185>
- Michael, R. T. (1973). Education and the derived demand for children. *Journal of Political Economy*, 81(2, Part 2), S128–S164. <https://doi.org/10.1086/260166>
- Miettinen, A., Rotkirch, A., Szalma, I., Donno, A., & Tanturri, M. L. (2015). Increasing childlessness in Europe: Time trends and country differences. *Families and Societies Working Paper Series*, 33, 2-46. <https://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtal2015.pdf><https://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2015/03/WP33MiettinenEtal2015.pdf>
- Miller, W. B. (1994). Childbearing motivations, desires, and intentions: A theoretical framework. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 120(2), 223–258. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/8045374/>

- Mills, M., Rindfuss, R. R., McDonald, P., & te Velde, E. (2011). Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives. *Human Reproduction Update*, 17(6), 848–860. <https://doi.org/10.1093/humupd/dmr026>
- Myrskylä, M., Kohler, H. P., & Billari, F. C. (2009). Advances in development reverse fertility declines. *Nature*, 460(7256), 741–743. <https://doi.org/10.1038/nature08230>
- Nauck, B. (2007). Value of children and the framing of fertility: Results from a cross-cultural comparative survey in 10 societies. *European Sociological Review*, 23(5), 615–629. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm028>
- Nauck, B., & Klaus, D. (2007). The varying value of children: Empirical results from eleven societies in Asia, Africa and Europe. *Current Sociology*, 55(4), 487–503. <https://doi.org/10.1177/0011392107077634>
- Newton, C. R., Sherrard, W., & Glavac, I. (1992). The fertility problem inventory: Measuring perceived infertility-related stress. *Fertility and Sterility*, 58(3), 507–515. [https://doi.org/10.1016/S0015-0282\(16\)55394-3](https://doi.org/10.1016/S0015-0282(16)55394-3)
- Pomar, L., Favre, G., & Baud, D. (2022). Decline in birth rates in European countries during the COVID-19 pandemic: A population-based study. *The Lancet Public Health*, 7(1), e10–e11. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(21\)00205-5](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(21)00205-5)
- Secombe, K. (1991). Assessing the costs and benefits of children: Gender comparisons among child-free adults. *Journal of Marriage and Family*, 53(1), 191–202. <https://doi.org/10.2307/353144>
- Şimşek, A. H. (2017). Çocuk Sahibi Olma Motivasyonları Ölçeği Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (13), 395-408. <https://toad.halileksi.net/wp-content/uploads/2022/07/cocuk-sahibi-olma-motivasyonlari-olcegi-toad.pdf><https://toad.halileksi.net/wp-content/uploads/2022/07/cocuk-sahibi-olma-motivasyonlari-olcegi-toad.pdf>
- Testa, M. R. (2007). Childbearing preferences and family issues in Europe. *European Journal of Population*, 23(3–4), 209–230. <https://doi.org/10.1007/s10680-007-9129-9>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024, Mayıs 9). Doğum istatistikleri, 2023 (Yayın No: 53708). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708><https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708>

- Varas, A., & Borsa, J. C. (2021). Socioeconomic status and fertility intentions: A systematic review. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 34(1), 1–12. <https://doi.org/10.1186/s41155-021-00189-8>
- Weeden, J., Abrams, M. J., Green, M. C., & Sabini, J. (2006). Do high-status people really have fewer children? Education, income, and fertility in the contemporary U.S. *Human Nature*, 17, 377–392. <https://doi.org/10.1007/s12110-006-1001-y>

CURRENCY CONNECTEDNESS BETWEEN DEVELOPED AND EMERGING MARKETS: A TVP-VAR-BASED ANALYSIS

Arş. Gör. Bünyamin ÖZKÜR¹

Prof. Dr. Doğan UYSAL²

Doç. Dr. Can KARABIYIK³

ABSTRACT

This study examines currency connectedness between developed and emerging market economies from a dynamic perspective, aiming to fill a significant gap in the literature. While existing research predominantly focuses on developed economies, this study highlights the growing influence of emerging market currencies within the global financial system. The analysis employs currency indices—namely the U.S. Dollar Index (DXY), Euro Index (InvEUR), and Swiss Franc Index (CHF)—to represent developed markets, alongside the MSCI Emerging Markets Currency Index (MSCI EM) to capture emerging market dynamics. By using currency indices instead of individual exchange rates, the study offers a more holistic and comprehensive analysis. A high-frequency dataset spanning the period from May 12, 2023, to April 16, 2025, is utilized. The analysis, conducted using the TVP-VAR-based Dynamic Connectedness Index methodology, reveals that the interconnectedness among currencies intensifies notably during periods of financial uncertainty, though remains limited in the broader sample. The total connectedness level is empirically calculated at 24%, indicating that 24% of currency volatility is attributable to external shocks. Furthermore, the decline in volatility spillovers observed from the second half of 2023 onward is interpreted as a significant indicator of reduced financial contagion and improved market functioning.

Keywords: Currency Connectedness, Financial Contagion, Dynamic Connectedness, Spillover Decomposition, TVP-VAR.

Jel Codes: F31, F38, G15.

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi ABD, e-posta: bunyamin.ozkur@cbu.edu.tr

² Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Ekonometri ABD, e-posta: dogan.uysal@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9406-0757

³ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD, e-posta: c_karabiyik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7255-7946

1. INTRODUCTION

The value of national currencies in international markets serves as a reflection of the underlying economic structure to which they belong. The international valuation of a currency is determined by the functioning of a system shaped by numerous factors such as institutional infrastructure, legal framework, freedom of expression, financial development, production capacity, and education. In addition to these internal dynamics, the value of currencies—particularly those of emerging market economies—is also influenced by external factors such as the balance of payments, foreign trade, capital flows, geopolitical crises, diplomatic disputes, and the monetary policies of other economies. In short, a country's currency is more than just a medium of exchange within its domestic market. In this regard, a currency functions as a crucial indicator affected by commercial, economic, and diplomatic relations and is arguably the most significant asset price within the globalized economic system (Rose, 2011, p. 652). Beyond its role in financial markets, foreign exchange constitutes a vital link between the real and financial sectors (Mittal, Sehgal, & Mittal, 2019, p. 2).

Operating 24 hours a day and facilitating vast international information flows via exchange rates, foreign exchange (forex) markets are truly global in nature (Baruník, Kočenda, & Vácha, 2017, p. 41). The acceleration of financial liberalization, along with advancements in information technologies, has spurred the rapid development of financial technologies (fintech). These technologies enable a range of financial transactions—particularly international money transfers—to be executed within seconds. This facilitates speculative trading, thereby increasing both transaction volume and the frequency of currency shocks. Such shocks can be transmitted from one economy to another. Based on these dynamics, it is posited that the foreign exchange market lies at the core of international shock transmission and that a volatility spillover effect exists among currencies (Mittal et al., 2019, p. 2). This phenomenon is referred to as currency connectedness.

The role of emerging market economies within the global economic system has been expanding steadily. This study aims to investigate the degree of currency connectedness between reserve currencies of developed economies—such as the Euro, Swiss franc and USA dollar and those of emerging market economies. The primary objectives of this study are: (a) to determine the magnitude of shocks transmitted among currencies, and (b) to identify the periods in which total currency connectedness increases or decreases over time. The findings of this study are of particular relevance for both investors and policymakers, as they may inform the development of effective financial hedging strategies and policy interventions.

2. THEORETICAL FRAMEWORK

Forex markets are decentralized trading platforms that operate without a single physical or electronic exchange. They are characterized by several features: 24-hour trading (excluding weekends), susceptibility to central bank interventions, and low profit margins. Due to its low spreads and high liquidity, the forex market is considered the financial market closest to the ideal of perfect competition (Diebold & Yilmaz, 2015, p. 153). Uniquely, it facilitates not only speculation on currency values but also plays a critical role in enabling global trade and investment. In this regard, the forex market is more directly intertwined with the global economic system than stock or bond markets (Diebold & Yilmaz, 2015, p. 153).

Moreover, volatility spillovers within the forex market play a decisive role in investors' decision-making processes. However, financial analysts face significant challenges in obtaining meaningful insights and forecasts about currency connectedness, primarily due to the high volatility that makes forex markets difficult to predict. This is largely attributable to the greater sensitivity of exchange rates to monetary policy relative to equity or bond markets (Baruník et al., 2017).

As previously noted, volatility spillovers in forex markets influence the behavior of portfolio investors and trade participants, thereby affecting macroeconomic variables such as investment and production. For instance, positive currency connectedness shocks increase unsystematic risk, which diminishes the benefits of international portfolio diversification by influencing the decisions of market participants (Kanas, 2000, pp. 447–448). In addition, currency connectedness plays a critical role not only in financial decision-making within monetary and non-monetary portfolios but also in the success of international trade actors (Shahzad, Arreola-Hernandez, Rahman, Uddin, & Yahya, 2020, p. 1). Exchange rate shifts triggered by external shocks transmitted across currencies can alter the balance of international trade. Accordingly, a deeper understanding of currency connectedness can reduce market uncertainty and contribute to the conditions necessary for financial stability. While financial crises are often unpredictable, the transmission of shocks associated with such crises tends to exhibit certain common characteristics (Reinhart & Rogoff, 2008). For this reason, various methods have been developed to investigate how such shocks are transmitted.

The dynamic relationships among currencies traded in the forex market can influence all components of an economy, both at micro and macro levels, and can affect governmental decision-making processes. Strong currency connectedness can create volatility in foreign exchange markets, which may either constrain hedging opportunities or pave the way for

speculative gains (Baklacı, Aydoğan, & Yelkenci, 2020, p. 1). Moreover, profit margins for long-term investments and national competitiveness can vary depending on exchange rate volatility. Thus, investors and corporations closely monitor general price levels and interest rates across countries. Economic agents involved in foreign exchange transactions can derive benefit by better understanding short-term exchange rate movements and monitoring currency connectedness (Mittal et al., 2019, p. 2).

Particularly in emerging markets with high external dependence, exchange rate fluctuations may lead to various adverse outcomes such as inflationary pressures, a decline in net worth for firms with foreign currency debt, bankruptcies, and sharp drops in employment. These risks prompt policymakers to closely monitor foreign exchange markets. For instance, a financial shock in a reserve currency economy can influence exchange rates in other countries by redirecting capital flows or increasing their volume through the forex market. Consequently, key macroeconomic variables such as exchange rates, trade balances, and inflation can be affected.

To what extent are currency markets interconnected? This question attracts interest from policymakers, investors, and economists alike. According to Bubák, Kočenda, and Žikeš (2011), economies with underdeveloped financial systems may suffer more severely from currency connectedness. Economies with more stable, deep, efficient, and accessible financial systems are generally less vulnerable to external shocks. Mittal et al. (2019) also argue that there is a strong relationship between currency connectedness and international portfolio flows. Therefore, the level of financial integration—which significantly influences capital mobility—also plays a crucial role in the interactions among currencies.

Currency connectedness tends to intensify in the case of industrialized economies whose currencies are considered reserve currencies, due to their central role in global monetary policy formulation. For example, quantitative easing policies adopted by major central banks such as the Federal Reserve (Fed) and the European Central Bank (ECB) following the global financial crisis led to outcomes such as asset bubbles, foreign exchange abundance, and overvalued domestic currencies in emerging markets (Medvedev, Rama, & Ikeda, 2019). Moreover, international interest rate differentials can influence the time-varying behavior of exchange rates (Diebold & Yılmaz, 2015, p. 156). When the distinction between developed and emerging market economies is considered, significant differences in monetary policy approaches are evident. During financial crises, for instance, emerging markets may raise interest rates to attract capital, whereas developed economies typically implement expansionary measures to

stimulate demand (Karabıyık, 2020). These divergent monetary policies create interaction between the national currencies of developed and developing economies. According to Shousha (2019), for instance, an appreciation in the U.S. dollar leads to declines in GDP, investment, and private sector credit levels in emerging markets. Thus, U.S. dollar volatility is transmitted to emerging market currencies. However, contrary to the Mundell-Fleming model, this transmission occurs not through net exports but via changes in the financial conditions of emerging markets. Beginning in the late 20th century, emerging market currencies entered an appreciation trend fueled by large-scale capital inflows. Between 2004 and the collapse of Lehman Brothers, many emerging market currencies appreciated by 40–50%. Following the collapse, these gains vanished, and emerging market currencies experienced daily depreciations of up to 5% (Ramos, 2019). Concerns about Fed rate hikes and the depreciation of emerging market currencies dominated this period. These developments underscore the close linkage between developed economies' monetary policies and emerging market currencies.

The literature on exchange rates is extensive, but most studies focus on developed economies. However, the global economic system is undergoing transformation as emerging markets assume increasingly significant roles. Developed markets are no longer the primary holders of foreign reserves, and this shift is becoming more evident within the forex market (Menkhoff, 2013, p. 1187). Accordingly, there is growing academic interest in the influence of emerging market economies on the global economic order. For example, Bubák et al. (2011) emphasize that despite increasing integration with developed markets, emerging European economies remain under-researched. Their study addresses this gap by examining currency connectedness between the currencies of developed and emerging European markets. Building on this foundation, the current study broadens the scope by investigating volatility spillovers not only between the euro and emerging currencies, but also among the U.S. dollar, Swiss franc, and emerging market currencies. In doing so, it seeks to fill an important gap in the literature on developed–emerging currency linkages.

Furthermore, the existing literature on currency connectedness commonly uses exchange rates measured against the U.S. dollar. As a result, the U.S. dollar itself—despite its central role in global monetary policy—cannot be directly included in the model, and its effects are measured only indirectly via currency pairs. In contrast, this study utilizes global currency indices to represent the currencies under investigation, rather than bilateral exchange rates. This approach enables the direct modeling of currency values and allows for a broader and more meaningful analysis, thereby contributing to the literature.

3. LITERATURE REVIEW

Empirical studies on volatility spillovers in the forex market trace back to Engle, Ito, and Lin (1990), who introduced two meteorological metaphors—the "Meteor Shower" and the "Heat Wave" hypotheses—to explain daily volatility transmission. According to the Heat Wave hypothesis, daily fluctuations in the forex market are similar to localized weather patterns—for instance, a hot day in New York might be succeeded by another warm day there, but this pattern is unlikely to apply to Tokyo. In other words, forex movements are country-specific and not interconnected. The Meteor Shower hypothesis, in contrast, posits that if a meteor shower is observed in New York, one is also expected in Tokyo, implying interconnectedness across countries. This seminal study sparked a substantial body of research examining various aspects of volatility and connectedness in currency markets.

Subsequent literature on forex volatility spillovers and connectedness has primarily focused on: (i) volatility transmission among different currency pairs, (ii) spillovers across different trade regions, and (iii) asymmetric behaviors in currency movements. The studies summarized below are organized according to these categories.

Kavli and Kotze (2014) analyzed volatility and return spillovers for 14 developed and emerging market currencies over the 1997–2011 period using the Diebold and Yilmaz (2012) spillover index. They found that return spillovers increased steadily over time and responded moderately to economic shocks, while volatility spillovers were more sensitive to such shocks. Their results also suggest that volatility connectedness remained relatively elevated following the 2008 global financial crisis.

Diebold and Yilmaz (2015) employed their own spillover index methodology to examine the connectedness among highly convertible currencies, including the euro, British pound, Swiss franc, Norwegian krone, Swedish krona, Japanese yen, Australian dollar, New Zealand dollar, and Canadian dollar. The study used daily USD exchange rates to measure currency values and found that volatility spillovers intensified during periods of financial turbulence.

Do, Brooks, Treepongkaruna, and Wu (2016) studied the link between equity and forex markets using a Fractionally Integrated Vector Autoregressive (FIVAR) model, incorporating skewness and kurtosis along with volatility. Their findings revealed strong and positive connectedness between equity and currency markets across developed and emerging economies.

Elsayed, Gozgor, and Lau (2020) adopted a novel approach to examine connectedness between three major cryptocurrencies (Bitcoin, Litecoin, Ripple) and nine major fiat currencies during

the 2013–2018 period. Using the Diebold and Yılmaz (2012) methodology, they found strong spillovers between Bitcoin and Litecoin. A Bayesian graphical structural vector autoregressive model further showed that Bitcoin's value was significantly influenced by lagged values of the Chinese yuan, while Ripple's movements were closely linked to the past values of both Bitcoin and Litecoin. They also identified significant effects of Ripple and the Chinese yuan on Litecoin. The study concludes that there is strong interaction among cryptocurrencies, although no significant interaction was found between cryptocurrencies and fiat currencies—except the Chinese yuan.

Bubák et al. (2011) investigated the dynamic relationships between Central European currencies (Czech koruna, Hungarian forint, Polish zloty) and the EUR/USD pair using daily data from 2003–2009. Using a HAR-GARCH model, they found that exchange rate volatility was influenced by both own-lagged values and those of other currencies. Employing the Diebold and Yılmaz (2009) spillover index, they observed that currency connectedness intensified during periods of market uncertainty.

Greenwood-Nimmo, Nguyen, and Rafferty (2016) examined G10 currency connectedness using an empirical network model derived from the Diebold and Yılmaz (2012) spillover index. Using daily data from 1999–2014, they found that volatility and skewness spillovers increased during financial crises.

Chow (2018) conducted a regional study measuring the interactions between the Chinese yuan and Asian currencies, including the Korean won, Malaysian ringgit, Japanese yen, Thai baht, Taiwanese dollar, Indonesian rupiah, Philippine peso and Singapore dollar. Euro and Australian dollar were also included. Using the Diebold and Yılmaz (2012) methodology and USD-based exchange rates, the study covered the period from September 6, 2010, to September 1, 2017, and found substantial cross-border spillovers in Asian forex markets.

Hung (2020) examined the connectedness of European currencies from Romania, Croatia, the Czech Republic and Hungary using daily data from 2008–2017. Based on the Diebold and Yılmaz (2012) framework, the study found increasing bidirectional volatility spillovers among these currencies, with the Czech koruna identified as the most affected.

Baruník et al. (2017) focused on asymmetric volatility connectedness in the forex market using daily data from 2007–2015. Expanding the Diebold and Yılmaz (2012) approach, they decomposed total volatility into good (positive shocks) and bad (negative shocks) components. Their analysis, using USD exchange rates for currencies such as the Australian dollar, British

pound, Canadian dollar, euro, Japanese yen, and Swiss franc, revealed significant heterogeneity in the shocks transmitted and received across currencies.

Mittal et al. (2019) studied dynamic and asymmetric connectedness among 15 emerging market currencies—including those of Brazil, Russia, India, South Africa (BRIS countries), and Turkey—using daily data from 2001 to 2008. Applying ADCC-EGARCH and Diebold and Yilmaz (2012) methodologies, they found that connectedness among BRIS currencies intensified during crisis periods.

Shahzad et al. (2020) employed the wavelet coherence technique to examine asymmetries in connectedness among major currencies, including the euro, British pound, Swiss franc, Canadian dollar, Japanese yen, and Australian dollar. Their results indicate that volatility and cross-currency effects increased significantly during the global financial crisis.

Baklacı et al. (2020) applied a bivariate VAR-BEKK-GARCH model to examine asymmetric connectedness among currencies during open and closed trading hours in Tokyo, London, and New York stock markets. They emphasized that the literature predominantly focuses on major currencies and often overlooks the dynamics among small and exotic currencies. Their study, covering 11 currencies—including the Hong Kong dollar and Mexican peso—from 2009 to 2017, stands out by using high-frequency data (daily, 15-minute, and 5-minute intervals), making it one of the most granular studies in the volatility spillover literature. Their findings show that intraday connectedness is significantly stronger than daily connectedness, and that during trading hours, small and exotic currencies often play a more pivotal role than major currencies in volatility transmission.

Almansour, Uddin, Elkrghli, and Almansour (2023) investigated volatility spillovers among 12 cryptocurrencies and 8 major currency pairs using the TVP-VAR model and the Diebold and Yilmaz (2014) methodology. Their dataset spans from November 10, 2017, to January 18, 2022. Cryptocurrencies analyzed included Bitcoin, Ethereum, Tether, Binance Coin, Cardano, Ripple, Luna, Dogecoin, Chainlink, Litecoin, Bitcoin Cash, and TRON. Major currency pairs included EUR/USD, USD/CHF, USD/CAD, EUR/JPY, AUD/USD, CHF/JPY, NZD/USD, and CNY/USD. The study found that Ethereum, Bitcoin Cash, Litecoin, Bitcoin, TRON, Cardano, and Ripple were the main transmitters of shocks among cryptocurrencies. Similarly, EUR/USD, AUD/USD, and NZD/USD emerged as the primary transmitters among fiat currencies.

He, Cheng, Wang, and Luo (2025) examined dynamic connectedness among BRICS currencies using a dataset spanning from July 20, 2005, to October 31, 2023. Utilizing a TVP-VAR

framework, their findings revealed that changes in total and net connectedness were closely associated with major economic, financial, and political events. The study identified the South African rand as a consistent net transmitter, while the Indian rupee and Chinese yuan acted as persistent net receivers. The roles of the Brazilian real and Russian ruble, in contrast, shifted over time.

4. DATA

In empirical research, the indicators used to represent variables are of critical importance for the accuracy of the findings. Likewise, in studies on currencies, the method used to measure currency values can significantly influence the results. Common approaches to measure currency values include exchange rates (currency pairs) and indices. Most studies tend to use exchange rates, defined as the relative value of one currency against another. For instance, Baruník et al. (2017) and Chow (2018) measure the currencies in their studies in terms of U.S. dollars. However, in such cases, the U.S. dollar—despite being the most closely monitored currency in global monetary policy—cannot be directly included in the model, and its effects can only be captured indirectly through exchange rates.

In this study, instead of using currency pairs, global currency indices are employed to represent currency values. This allows for broader and more comprehensive measurement by avoiding the limitation of referencing a single national currency such as the U.S. dollar, euro, or Swiss franc. As a result, the U.S. dollar is modeled directly, and the use of an index for emerging market currencies offers a more holistic indicator. The MSCI Emerging Markets Currency Index (MSCI EM) is used to represent the currencies of emerging market economies. Employing indices to represent entire country groups is a widely accepted approach. For example, Walid, Chaker, Masood, and Fry (2011) examined the conditional correlation between U.S. stock markets and those of five emerging Islamic economies using the MSCI Islamic Equity Index.

Another common limitation in the literature is the use of low-frequency data series. Low-frequency datasets, especially for major currencies, may fail to adequately reflect trading activity and are unable to capture daily interactions (Shahzad et al., 2020, p. 2). High-frequency data, on the other hand, offer better modeling possibilities for volatility forecasting (Menkhoff, 2013, p. 1201; Baruník et al., 2017, p. 42) and enable more robust inferences about volatility spillovers (Bubák et al., 2011, p. 2830).

The dataset used in this study consists of high-frequency daily data. The analysis includes the daily values of the U.S. Dollar Index (DXY), the euro index (InvEUR), the Swiss franc index (CHF), and the MSCI Emerging Markets Currency Index (MSCI EM) for the period between May 12, 2023, and April 16, 2025. Each currency in the data set comprises 504 observations. All data were obtained from investing⁴ web site. For the calculation of volatility, the Parkinson (1980) method was employed, which uses the highest and lowest values recorded for each currency within a trading day.

Figure 1: Daily Currency Market Volatilities

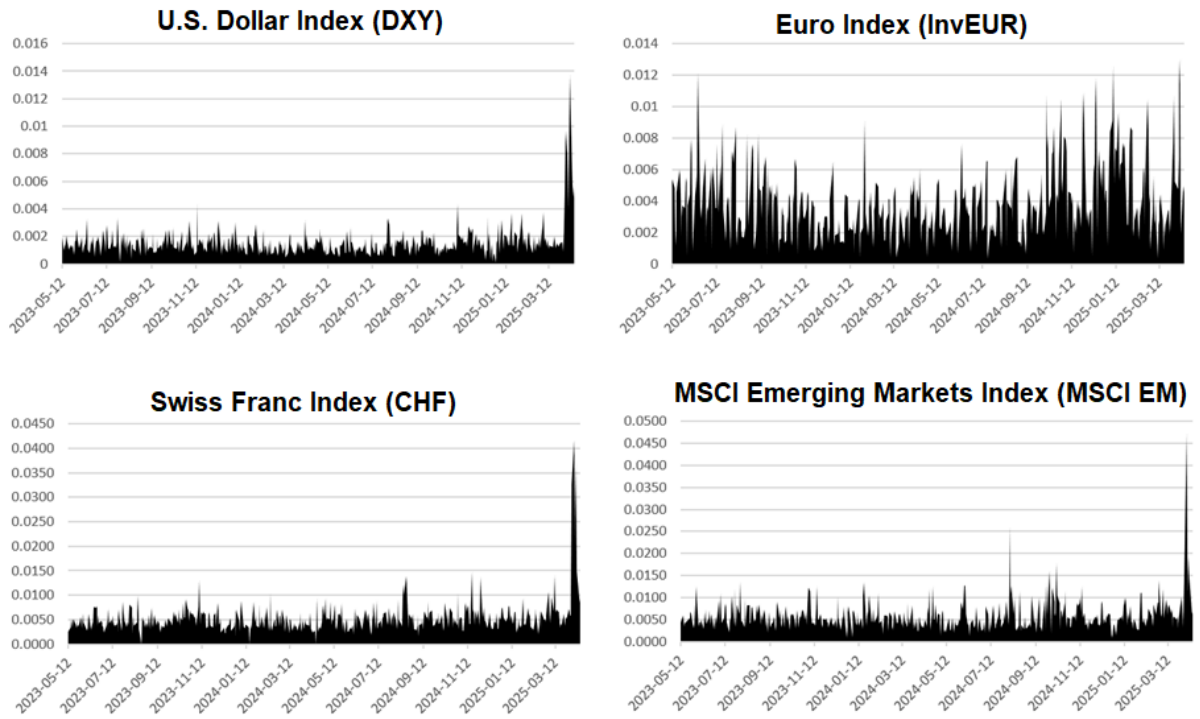

Figure 1 presents the calculated daily currency market volatility values. When all currencies are considered collectively, significant fluctuations are observed in global markets at the end of March and the beginning of April 2025, driven by developments in the U.S. economy. Key sources of this turbulence include the Federal Reserve's interest rate policies, rising recession concerns, and, notably, the trade policies pursued by President Donald Trump. In particular, the implementation of new tariffs targeting China and other countries heightened fears of a global trade war. These policies reintroduced inflationary pressures into the global economic agenda and increased uncertainty surrounding the Fed's future actions.

⁴ <https://tr.investing.com/>

Throughout the observation period, elevated volatility is consistently observed in the InvEUR index. This may be attributed to the complex structure of the euro. As the currency of an economic union that includes major economies such as Germany and France, and owing to its multinational nature, the euro is subject to divergent impacts from the internal political and economic developments of its member states.

Table 1: Descriptive Statistics

	MSCI EM	InvEUR	CHF	DXY
<i>Mean</i>	0.005769	0.003912	0.005313	0.001572
<i>Median</i>	0.005141	0.003570	0.004779	0.001368
<i>Maximum</i>	0.047087	0.012991	0.041490	0.013744
<i>Minimum</i>	0.000863	0.000369	0.000000	0.000102
<i>Std. Dev.</i>	0.003400	0.002236	0.003409	0.001147
<i>Skewness</i>	4.661328	1.066412	5.759383	5.282928
<i>Kurtosis</i>	48.50703	4.430663	51.76615	44.27327
<i>Observations</i>	504	504	504	504

Table 1 presents the descriptive statistics for the daily volatilities of the MSCI EM, InvEUR, CHF, and DXY indices. The results align with the common perception that emerging market economies are characterized by high levels of imbalance, volatility, and instability. However, it is notable that the Swiss franc (CHF)—the currency of one of the world’s most stable economies—exhibits volatility levels comparable to those of emerging market currencies. Among all currencies examined, the U.S. dollar demonstrates the lowest average volatility, supporting the claim that it possesses a relatively stable structure.

5. METHODOLOGY AND FINDINGS

In the literature, two primary empirical approaches are used for estimating volatility spillovers: GARCH-based and VAR-based models. Among the VAR-based methodologies, one of the most prominent is the spillover index developed by Diebold and Yilmaz (2009) and later revised by Diebold and Yilmaz (2012). This approach is considered groundbreaking and offers several advantages over other volatility spillover methodologies used in prior studies (Roy & Roy,

2017, p. 372). Econometric techniques developed for volatility spillover analysis generally aim to identify the source of volatility transmission across countries or markets. However, the Diebold and Yilmaz (2012) spillover index methodology stands out in its ability to simultaneously visualize spillover dynamics and changes in total volatility over time through a spillover table. This dual capacity enables a more detailed analysis of periods of financial stress. The methodology functions by decomposing forecast error variances, thereby allowing for the measurement of volatility transmission across markets.

Antonakakis and Gabauer (2017) aimed to improve upon the Diebold and Yilmaz (2012) framework. The estimation technique they proposed enhances the original methodology in three key respects: (1) it eliminates the need to arbitrarily set the rolling window size; (2) it avoids data loss; (3) it is robust to outliers.

This enhanced approach is known as the TVP-VAR-based Dynamic Connectedness Index. The TVP-VAR (Time-Varying Parameter Vector Autoregression)-based methodology enables a multidimensional analysis of volatility spillovers. It allows for the quantification and graphical presentation of the percentage impact that each currency exerts on others. The graphical representation of this dynamic relationship illustrates changes in total connectedness over time. In this study, the TVP-VAR-based Dynamic Connectedness Index methodology is employed.

Through this method, a volatility spillover table is generated, listing the pairwise volatility spillovers between each pair of markets or currencies. The table provides a clear representation of the degree of spillover, the extent to which volatility is transmitted from one market to another, and the share of internally generated versus externally received volatility. It also presents bilateral dynamic connectedness measures and the Total Connectedness (TC) index.

In the matrix-formatted spillover table, the rows represent the volatility received by currency i (Connectedness from Others), while the columns represent the volatility *transmitted* by currency i to others (Connectedness to Others). Accordingly, the volatility received by currency i from currency j is found at the intersection of row i and column j . The final column of the table displays the total percentage of external shocks received by each currency—these are the spillover index values. The spillover index for a currency i is calculated as the ratio of two sums: the numerator is the sum of all off-diagonal entries in row i (i.e., excluding the diagonal self-effect), while the denominator is the sum of all entries in that same row. These values are presented in the “Connectedness from Others” column. Diagonal values of the matrix capture the idiosyncratic shocks specific to each currency.

Conversely, the Connectedness to Others measure—found in the second-to-last row of the table—reflects the proportion of forecast error variance in other currencies that is attributable to shocks originating from currency *i*. This value is computed excluding the internal shock of currency *i*. The Net Connectedness for each monetary index is then derived by subtracting the Connectedness from Others from the Connectedness to Others. This value reflects the net external shock contribution of each currency to the system. Continuing with the analysis, Table 2 presents the estimated volatility spillover values.

Table 2: Volatility Spillover Values

	DXY	InvEUR	MSCI_EM	CHF	<i>Connectedness from Others</i>
DXY	71.43	5.5	10.67	12.41	28.57
InvEUR	5.01	85	4.67	5.32	15
MSCI_EM	7.14	4.18	75.56	13.12	24.44
CHF	13.79	5.45	7.64	73.13	26.87
<i>Connectedness to Others</i>	25.94	15.12	22.98	30.85	94.89
<i>Connectedness Including Own</i>	97.37	100.12	98.54	103.98	
<i>Net Connectedness</i>	-2.63	0.12	-1.46	3.98	<i>TC=%24</i>

The “Connectedness from Others” column in the volatility spillover table indicates the percentage of gross directional volatility spillovers received by each currency from others. According to these results, 28.57% of the volatility in the DX Y index, 15% in the InvEUR index, 24.44% in the MSCI EM index, and 26.87% in the CHF index originates from external shocks. These findings suggest that among all currencies analyzed, the U.S. dollar index (DX Y) is the most exposed to external volatility. The net connectedness value located in the bottom-right cell of the spillover table reveals that 24% of the total volatility across all currencies is attributable to cross-currency spillovers.

The table also enables a detailed breakdown of spillover contributions for each individual currency. For example, the DX Y row in Table 2 shows that 5.5% of the volatility in the U.S. dollar originates from the InvEUR index, 10.67% from the MSCI EM index, and 12.41% from

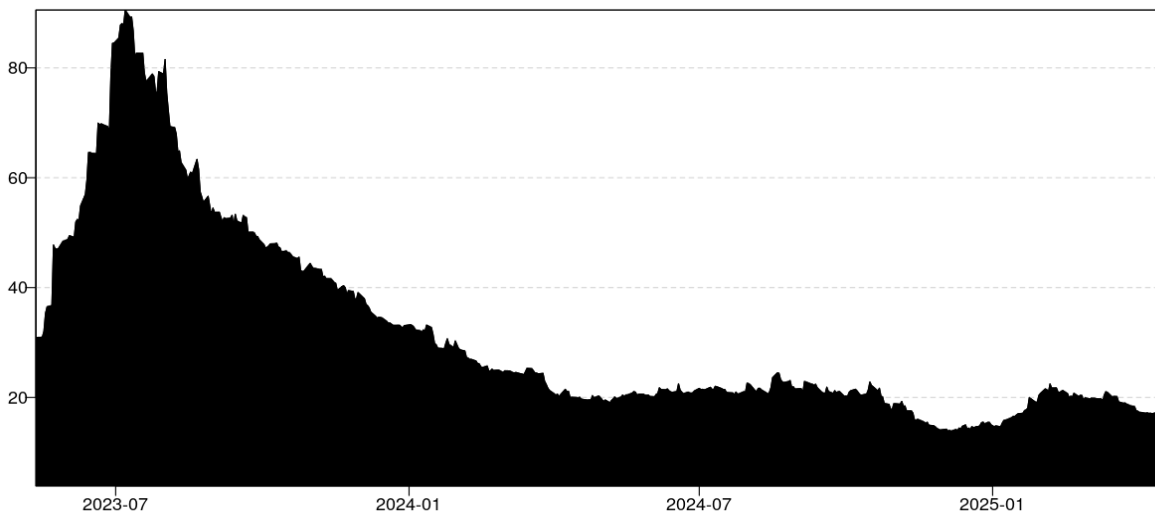
the CHF index. Similarly, the InvEUR row indicates that 5.01% of its volatility stems from DXY, 4.67% from MSCI EM, and 5.32% from CHF. For MSCI EM, 7.14% of the volatility is attributed to DXY, 4.18% to InvEUR, and 13.12% to CHF. Finally, the CHF row reveals that 13.79% of its volatility comes from DXY, 5.45% from InvEUR, and 7.64% from MSCI EM.

According to conventional wisdom, reserve currencies with higher convertibility and larger trading volumes exert greater influence over other currencies (Shahzad et al., 2020, p. 2). The spillover results of this study support that—particularly with regard to the DXY and CHF indices. Specifically, the U.S. dollar accounts for approximately 25.94% of the volatility observed in other currencies, while the Swiss franc is responsible for 30.85%. More precisely, 5.01% of euro volatility, 7.14% of emerging market currency volatility, and 13.79% of Swiss franc volatility can be attributed to spillovers from the U.S. dollar.

The total volatility transmitted from the euro and MSCI EM indices to other indices are measured at 15.12% and 22.98%, respectively. Further bilateral spillover values can be interpreted directly from Table 2.

The diagonal values of the spillover table represent the portion of volatility explained solely by each market's internal dynamics. These values range between 71% and 85%, indicating that the majority of volatility in the sampled currency indices is driven by domestic factors. This finding suggests that no single currency dominates the entire system, as most volatility remains endogenous to the individual markets.

Figure 2: Total Dynamic Connectedness

The results of the Dynamic Connectedness analysis are visualized in Figure 2. According to the figure, total volatility spillovers among the four currency indices fluctuate within a broad range,

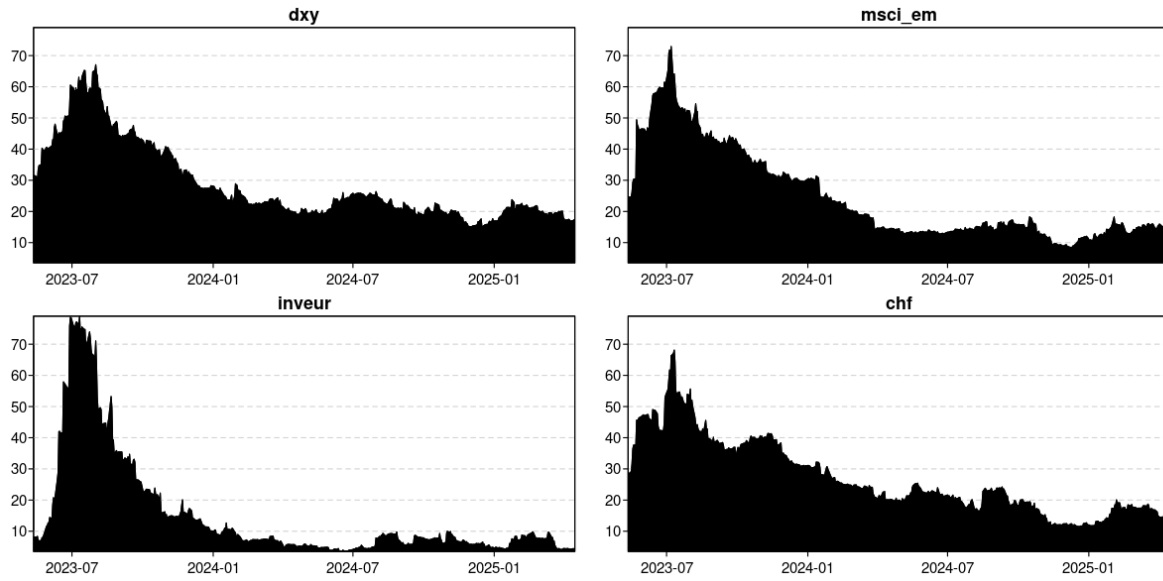
from approximately 15% to 90%. Consistent with the literature (e.g., Diebold & Yilmaz, 2012; Mittal et al., 2019; Shahzad et al., 2020), these results reinforce the notion that financial connectedness increases during periods of heightened financial turbulence.

Figure 2 illustrates a sharp rise in Total Dynamic Connectedness from the first half of 2023 to late July 2023. A key catalyst for this increase was the collapse of three U.S. banks in March 2023, triggered by the Federal Reserve’s aggressive interest rate hikes—the most substantial in its history. The failure of Silicon Valley Bank (SVB), one of the largest banks in the U.S., caused severe financial stress across markets.

Following July 2023, Total Dynamic Connectedness began to decline, indicating a reduction in volatility transmission across currencies. This downward trend can be attributed to a combination of macroeconomic indicators and monetary policy signals. For instance, in August–September 2023, U.S. Consumer Price Index (CPI) data came in lower than expected, easing market concerns about future Fed rate hikes. In September 2023, the Federal Reserve signaled a potential pause in its tightening cycle, which significantly reduced financial market stress.

Subsequently, a drop in U.S. 10-year Treasury yields fostered expectations of a “soft landing” for the U.S. economy and contributed to a diminished perception of recession risk. Further support came from the European Central Bank (ECB), which hinted at softening its hawkish stance—reinforcing the prevailing sentiment of stabilization in global markets.

Figure 3: From-Dynamic Connectedness For 4 Monetary Indexes

Figures 3 to 5 visualize the "Connectedness from Others," "Connectedness to Others," and "Net Connectedness" values, allowing for a dynamic analysis of volatility transmission. Figure 3 presents the *From-Dynamic Connectedness* graph, which illustrates the time-varying volatility spillovers received by each market from the other three. As shown in Figure 3, the DXY, MSCI EM, and CHF indices have been exposed to relatively similar levels of volatility spillover throughout the entire sample period. In contrast, the InvEUR index appears to have experienced comparatively lower volatility transmission from the other three markets, particularly beginning in the second half of 2023.

Figure 4: To-Dynamic Connectedness For 4 Monetary Indexes

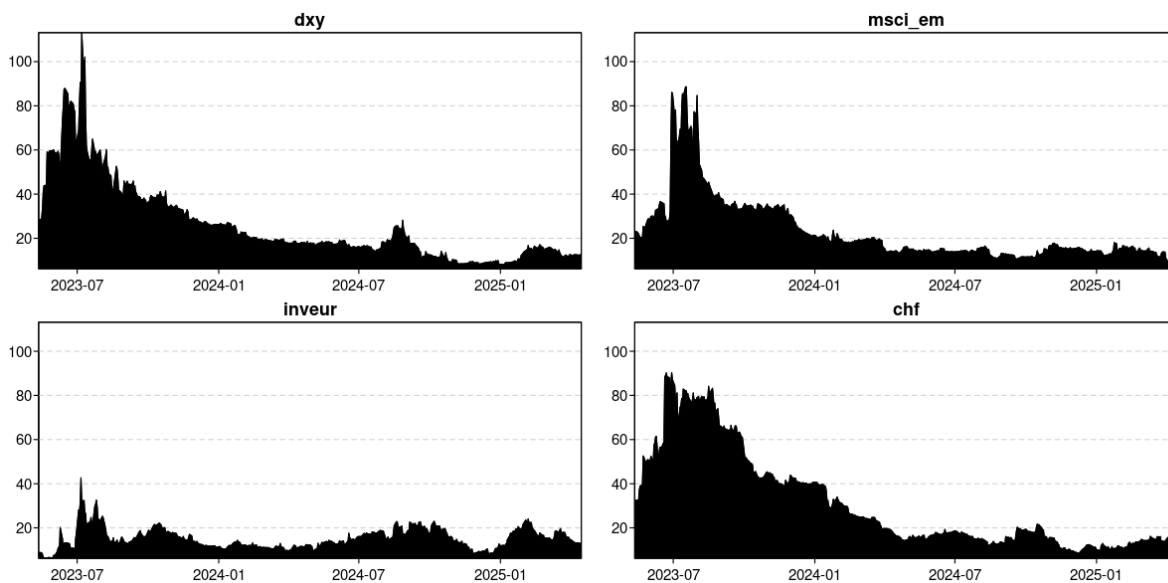
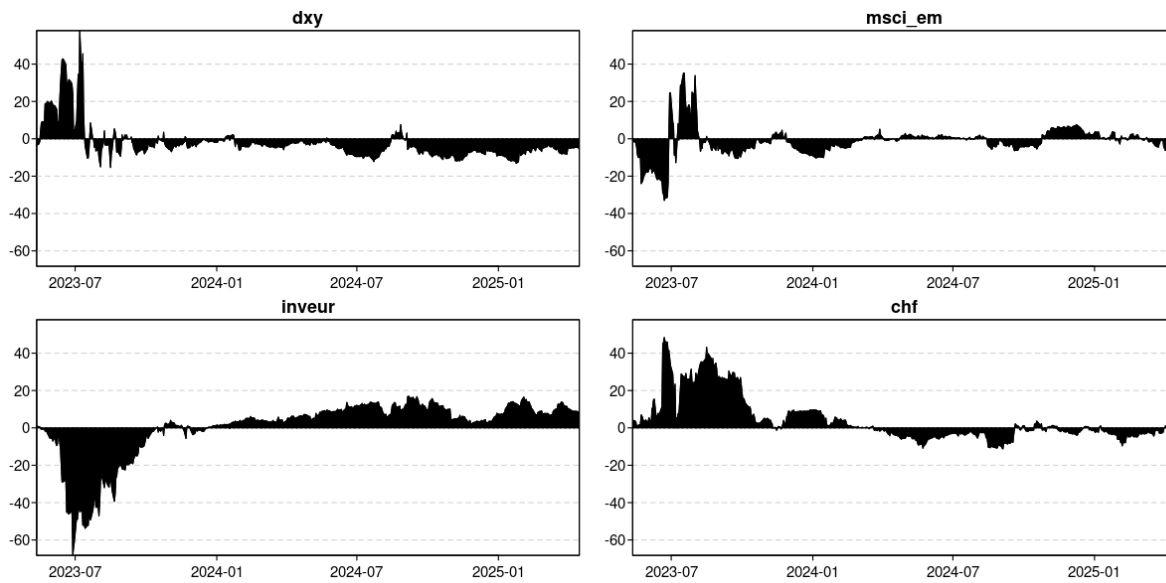

Figure 4 displays the *To-Dynamic Connectedness* graph, capturing the outgoing volatility spillovers transmitted from each currency index to the remaining three. A comparison of Figures 3 and 4 reveals a structural similarity between the two, indicating that DXY, MSCI EM, and CHF functioned as consistent sources of volatility throughout the sample period. The InvEUR index, however, transmitted relatively little volatility to the other indices, particularly during the 2023 U.S. banking crisis.

Figure 5: Net Spillovers For 4 Monetary Indexes

One of the most significant findings of the study is presented in Figure 5, which shows the *Net Spillovers* graph. Net Spillover values are calculated as the difference between “Connectedness to Others” and “Connectedness from Others” for each monetary index, providing a direct measure of Net Connectedness—that is, the net external shock each currency experiences. A positive Net Spillover value indicates that a given currency index is a net transmitter of volatility, whereas a negative value signifies it is a net receiver.

According to the Net Spillover findings in Figure 5, the DXY and CHF indices began the sample period as net transmitters of volatility but transitioned into net receivers in the later stages. The inverse holds true for the InvEUR index. The MSCI EM index displayed a more mixed pattern, alternating between transmitter and receiver roles depending on the period.

A review of the currency connectedness literature generally suggests that developed market currencies, particularly the U.S. dollar, tend to act as net volatility transmitters (Mensi, Ali, Vo, & Kang, 2022; Mo, Yang, & Chen, 2023). However, the findings of this study provide contrary evidence, indicating that from the second half of 2023 onwards, both the DXY and CHF indices

became net receivers of volatility. This shift is likely due to post-crisis liquidity measures implemented in the U.S., expectations that the Federal Reserve's rate hikes had peaked, and a general decline in financial stress.

Interestingly, Figure 5 also shows that, contrary to the prevailing narrative in the literature, emerging market currencies were not consistently net receivers of shocks. Instead, their net spillover status varied across time. A possible explanation for this is that emerging market economies have recently strengthened their foreign exchange reserves and adopted more proactive monetary policies. Meanwhile, the European Central Bank's (ECB) delayed and cautious response to the European energy crisis triggered by the Russia–Ukraine war may have rendered the InvEUR index more vulnerable to external shocks.

Taken together, the empirical findings of this study indicate that volatility spillovers declined over time, and the Total Connectedness value remained relatively low. This decline in volatility transmission plays a crucial role in enhancing financial market stability and making risks more predictable. As a result, investors can better interpret market dynamics and develop more effective strategies. In conclusion, reduced volatility spillovers serve as a key indicator that markets are operating in a healthier and more stable manner.

6. CONCLUSION

This study offers several important implications. First, insights into currency connectedness can assist investors in formulating effective risk management strategies for both currency-inclusive and currency-excluded portfolios. Second, the dynamic structure of currency connectedness revealed in this analysis provides valuable information that may guide portfolio diversification based on investors' risk appetite and investment planning. Given the time-varying nature of monetary volatility transmission, these insights may also help identify optimal timing strategies. Lastly, the strong linkages identified between currencies of economies with intensive trade relations can inform the design of more effective exchange rate policies.

The aim of this research was to contribute to the growing literature on currency connectedness between developed and emerging market currencies, and to provide a foundation for future studies. The findings support the *meteor shower hypothesis*, indicating that currency interdependence intensifies during periods of financial turmoil. However, this effect is not observed across the entire sample, which explains why the total connectedness value remains limited.

The study empirically finds a total connectedness level of 24%, suggesting that 24% of the volatility observed in the selected currency indices is attributable to external factors. The decline in volatility spillovers observed from the second half of 2023 onward serves as a strong indicator that financial contagion has decreased and that market functioning has improved. These developments underscore the significance of connectedness metrics in evaluating systemic risk and monetary stability in global financial markets.

REFERENCES

- Almansour, B. Y., Uddin, M. M., Elkrghli, S. & Almansour, A. Y. (2023). The dynamic connectedness between cryptocurrencies and foreign exchange rates: Evidence by TVP-VAR approach. *Industrial Engineering & Management Systems*, 22(3), 349-362.
- Antonakakis, N. & Gabauer, D. (2017). Refined measures of dynamic connectedness based on TVP-VAR (MPRA Paper No. 78282). *University Library of Munich*.
- Baklaci, H. F., Aydoğan, B. & Yelkenci, T. (2020). Impact of stock market trading on currency market volatility spillovers. *Research in International Business and Finance*, 52, 101182.
- Baruník, J., Kočenda, E. & Vácha, L. (2017). Asymmetric volatility connectedness on the forex market. *Journal of International Money and Finance*, 77, 39-56.
- Bubák, V., Kočenda, E. & Žikeš, F. (2011). Volatility transmission in emerging European foreign exchange markets. *Journal of Banking & Finance*, 35(11), 2829-2841.
- Chow, H. K. (2018). Return and volatility spillovers between the Renminbi and Asian Currencies. *Journal of Finance and Economics*, 11(1), 1-15.
- Diebold, F. X. & Yilmaz, K. (2014). On the network topology of variance decompositions: Measuring the connectedness of financial firms. *Journal of econometrics*, 182(1), 119-134.
- Diebold, F. X. & Yilmaz, K. (2015). Foreign Exchange Market. *Financial and macroeconomic connectedness: A network approach to measurement and monitoring* içinde (ss. 152-181). USA: Oxford University Press.
- Diebold, F. X. & Yilmaz, K. (2009). Measuring financial asset return and volatility spillovers, with application to global equity markets. *The Economic Journal*, 119(534), 158-171.
- Diebold, F. X. & Yilmaz, K. (2012). Better to give than to receive: Predictive directional measurement of volatility spillovers. *International Journal of Forecasting*, 28(1), 57-66.
- Do, H. X., Brooks, R., Treepongkaruna, S. & Wu, E. (2016). Stock and currency market linkages: New evidence from realized spillovers in higher moments. *International Review of Economics & Finance*, 42, 167-185.

- Elsayed, A. H., Gozgor, G. & Lau, C. K. M. (2020). Causality and dynamic spillovers among cryptocurrencies and currency markets. *International Journal of Finance & Economics*, 1-15.
- Engle, R. F., Ito, T. & Lin, W.-L. (1988). *Meteor showers or heat waves? Heteroskedastic intra-daily volatility in the foreign exchange market*. National Bureau of Economic Research.
- Greenwood-Nimmo, M., Nguyen, V. H. & Rafferty, B. (2016). Risk and return spillovers among the G10 currencies. *Journal of Financial Markets*, 31, 43-62.
- He, S., Cheng, Z., Wang, W. & Luo, Z. (2025). What drives currency connectedness? Evidence from the BRICS currencies. *Applied Economics*, 57(1), 67-85. doi:10.1080/00036846.2024.2333712
- Hung, N. T. (2020). Market integration among foreign exchange rate movements in central and eastern European countries. *Society and Economy*, 42(1), 1-20.
- Kanas, A. (2000). Volatility spillovers between stock returns and exchange rate changes: International evidence. *Journal of Business Finance & Accounting*, 27(3-4), 447-467.
- Karabıyık, C. (2020). Türkiye’de Uluslararası İktisadi Dalgalanmaların Yayılma Etkisi ve Konjonktür Karşıtı Para Politikası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(3), 1095-1118.
- Kavli, H. & Kotze, K. (2014). Spillovers in exchange rates and the effects of global shocks on emerging market currencies. *South African Journal of Economics*, 82(2), 209-238.
- Medvedev, D., Rama, M. & Ikeda, Y. (2019). Advanced-country policies and emerging-market currencies: The impact of US tapering on India’s rupee. *International Finance*, 22(1), 35-52.
- Menkhoff, L. (2013). Foreign exchange intervention in emerging markets: A survey of empirical studies. *The World Economy*, 36(9), 1187-1208.
- Mensi, W., Ali, S. R. M., Vo, X. V. & Kang, S. H. (2022). Multiscale dependence, spillovers, and connectedness between precious metals and currency markets: A hedge and safe-haven analysis. *Resources Policy*, 77, 102752. doi:10.1016/j.resourpol.2022.102752
- Mittal, A., Sehgal, S. & Mittal, A. (2019). Dynamic currency linkages between select emerging market economies: An empirical study. *Cogent Economics & Finance*, 7(1681581).

- Mo, W.-S., Yang, J. J. & Chen, Y.-L. (2023). Exchange rate spillover, carry trades, and the COVID-19 pandemic. *Economic Modelling*, 121, 106222. doi:10.1016/j.econmod.2023.106222
- Parkinson, M. (1980). The extreme value method for estimating the variance of the rate of return. *Journal of business*, 53(1), 61-65.
- Ramos, R. (2019). *Financialization, different types of financial integration and its impacts on emerging market currencies*. Working paper 354, Institute of Economics, Unicamp.
- Reinhart, C. M. & Rogoff, K. S. (2008). Is the 2007 US Sub-Prime Financial Crisis So Different? An International Historical Comparison. *American Economic Review*, 98(2), 339-344. doi:10.1257/aer.98.2.339
- Rose, A. K. (2011). Exchange rate regimes in the modern era: Fixed, floating, and flaky. *Journal of Economic Literature*, 49(3), 652-672.
- Roy, R. P. & Roy, S. S. (2017). Financial contagion and volatility spillover: An exploration into Indian commodity derivative market. *Economic Modelling*, 67, 368-380.
- Shahzad, S. J. H., Arreola-Hernandez, J., Rahman, M. L., Uddin, G. S. & Yahya, M. (2020). Asymmetric interdependence between currency markets' volatilities across frequencies and time scales. *International Journal of Finance & Economics*, 1-22.
- Shousha, S. (2019). The dollar and emerging market economies: Financial vulnerabilities meet the international trade system. *FRB International Finance Discussion Paper*, (1258).
- Walid, C., Chaker, A., Masood, O. & Fry, J. (2011). Stock market volatility and exchange rates in emerging countries: A Markov-state switching approach. *Emerging Markets Review*, 12(3), 272-292.

REFLECTION ON THE THEORETICAL JOURNEY OF MODERNISM/POSTMODERNISM, FEMINISM, AND MASS COMMUNICATION IN A RELATIONAL CONTEXT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT STUDIES

Doç. Dr. Merve ÇETİN¹

Dr. Öğr. Ü. Kadriye BOZKURT²

ABSTRACT

Theoretical developments in the literature of social sciences have enriched scientific knowledge. As social developments, changes, and transformations shape social theories, it is possible to articulate that social theories that share the same period actually feed each other, even if each approach diverges within itself. This study argues that the chronological periodisation of pre-modernism, modernism and post-modernism is similarly applied to mass communication studies and feminist theories, and that each period has a theoretical perspective that feeds into each other. In particular, issues of gender equality and social development are included in the study, and it is expected that the perspective of what periods they cover in terms of historical periods, what mass media they are in active relationship with, and what wave of feminist movement they correspond to will develop and enrich this study in general. In this sense, this study is designed as a theoretical study; for this reason, by following a chronological historical narrative within the study, taking into account digital feminism, which is accepted as the fourth wave of feminism, how different waves of feminism and especially approaches to television and the Internet affect and feed each other are discussed within the framework of mass communication theories. As a result of the study, it is suggested that while a theory can be considered in a vacuum, the consideration of theories together, on a relational level and within their own periodicity, will contribute to the enrichment of both theoretical and practical studies. In this sense, the mentioned information will be particularly useful in studies on gender equality and social development.

Keywords: Modernism, Postmodernism, Feminism, Mass Communication, Development

¹ Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sosyometri ABD, e-posta: mervecetin.pau@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5950-9600

² Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD, e-posta: kbozkurt78@hotmail.com

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA YÖNELİK ÇALIŞMALAR İÇİN MODERNİZM/POSTMODERNİZM, FEMİNİZM VE KİTLE İLETİŞİMİN İLİŞKİSEL BAĞLAMDA TEORİK SERÜVENİ ÜZERİNE DÜŞÜNME

ÖZET

Sosyal bilimlerin yazınındaki teorik gelişmeler bilimsel bilginin zenginleşmesini sağlamıştır. Her bir yaklaşım kendi içinde ayrılsa da aslında birbirini beslemektedir. Toplumsal gelişmeler, değişim ve dönüşümler sosyal teorileri şekillendirirken; aslında, aynı dönemi paylaşan sosyal teorilerin de birbirini beslediği ifade edilebilir. Bu çalışma da özellikle modern öncesi, modernizm ve modernizm sonrası (postmodernizm) şekilde kronojik olarak yapılan dönemselleştirmelerin, benzer şekilde kitle iletişim çalışmaları ve feminist teoriler için de yapıldığı ve her bir dönemin kendi içinde birbirini besleyen teorik düzleme sahip olduğunu savunmaktadır. Özellikle yapılacak olan toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınmaya yönelik çalışmaları da ele alınan konunun hangi döneme ait olduğu, o dönemin kitle iletişim aracının hangisi olduğu ve hangi feminist dalgaya karşılık geldiğine yönelik perspektifin, çalışmayı genel çerçevede geliştireceği ve zenginleştireceği düşünülmektedir. Bu anlamda teorik bir çalışma olarak şekillendirilmiştir. Çalışma içerisinde modern öncesi, modernist ve postmodernist dönem, birinci dalga feminizm, ikinci dalga feminizm ve üçüncü dalga feminizm ve kitle iletişim teorileri özellikle televizyona ve internete yönelik yaklaşımların birbirlerini nasıl etkilediği ve beslediği ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda hem teorilerin nasıl birbirini beslediği hem de her bir teorinin tek başına düşünülmesinden bir arada, ilişkisel düzlemde ve kendi dönemselleştirmesinin içerisinde düşünülmesinin gerek teorik gerekse pratik çalışmaların zenginleşmesine katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur. Bu anlamda özellikle toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınmaya yönelik çalışmalarda kullanışlı olacağı ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Postmodernizm, Feminizm, Kitle İletişim, Kalkınma

1. INTRODUCTION

Considering the scientific trajectory of social sciences literature that has been shaped after the Enlightenment Period chronologically, it is undeniable that this literature has become quite robust. Many theoretical approaches have developed and enriched over time as a product of the cumulative progress of science. At times, criticisms of the approaches presented have necessitated revisions in the literature and, in some cases, even led to this literature taking on a completely new form. However, the actional form, which changes and transforms the structure of social events, has directly characterised the approaches to the social sciences. While the cornerstones that deeply affect society and initiate a new process have brought fundamental theoretical distinctions, they have also sometimes led to the emergence of relatively less effective and revisionist theoretical approaches within the processes.

The distinction between the pre-modern period, the modern period and the post-modern period is one of the cornerstones describing a new process. Although there is no clear consensus on the acceptance of postmodernism as a new process and its reality is questioned, and although there are still debates on its revision as a mere new modernism (Giddens, 2010), the existence of such a chronological distinction is obvious. A similar chronological distinction can also be seen in mass communication studies and feminist theories. While mass media studies are subject to a chronological distinction in the context of instruments and technological devices developed and produced thanks to rapidly developing technology, feminist theories are also known to be divided into four different feminist waves - with the fourth wave of feminism, which in recent years has been called digital feminism - under the influence of social developments and changes and transformations in ideas about gender roles.

The main argument of this study is that the theoretical approaches that have emerged simultaneously or in the recent past in the social science literature are mutually reinforcing and that considering them together provides a rich perspective for theoretical studies. In particular, this perspective is thought to be useful in studies of gender equality and community development. A broad theoretical framework for the issues to be addressed for social development will enrich the studies. In particular, it is observed that the chronological distinctions of feminist theories are influenced by the pre-modern, modern and post-modern periods at the theoretical level and also affect the discourses of these periods. While the digitalisation process is evaluated together with the postmodernist process, these processes also have an active role in shaping the third and fourth-wave feminism movements. Therefore, it is an epistemological idea that should be taken into consideration that this periodisation mutually

feeds each other and affects each other relationally, especially in gender studies. This study aims to formulate the aforementioned idea. In this context, it can be stated that it is a theoretical study. In the first part of the study, the interaction of modernist and postmodernist theories and feminist theories is mentioned. In the second part of the study, the relationality of mass communication theories and feminist theories is discussed. In the conclusion, similar studies and the general evaluation of the idea in question are included.

2. MODERNISM, POSTMODERNISM AND GENDER THEORIES

Ideas about the nature and characteristics of femininity and masculinity, and discussions about gender roles have existed from archaic times to the present. However, each period has created a set of gender norms within itself. The marginalisation of women due to their exposure to a hierarchical social order and their exposure to social, economic, legal and political inequalities required the questioning of these norms and their submission to change and transformation, and this situation led to the formation of gender theories. The first concrete criticism related to women's rights was made against the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, adopted in France in 1789. Although the declaration mentioned concepts such as equal rights, freedom, and citizenship among people, the concept of 'citizen' in question corresponded to the concept of 'male citizen' in French. Therefore, it is known that the situation in question was primarily criticised from the perspective of women's rights. As a counter-critique, in 1791, Olympe De Douglas put forward the Declaration of the Rights of Woman and of the [Female] Citizen, a 17-article document expressing the inherent rights of women just like men (Saygılıgil, 2016, p. 15). The Declaration shaped the motto that women and men should have equal rights before the law, which is the main argument of first-wave feminism (Gedik, 2020, p. 124).

Within the framework of basic ideas about gender equality, roles and rights, one of the vital issues is fundamentally based on the distinction between biological sex and social gender. The distinction that most people make, and the idea that the sociality of gender is a social construction, is recognised by sociologists (Slattery, 2007, p. 341; Water, 2008, p. 33). While the sex of individuals is innate and inherent, gender is seen as a phenomenon that is constructed, shaped, changed and transformed within the social process. Judith Butler, one of the leading feminist theorists, underlines that gender is performative (Butler, 2020, p. 28). Ann Oakley (1972) states that sex is a biological concept, whereas social gender is a psychological and cultural concept. Deniz Kardiyoti (1997) also says that gender is classified under sex and has a dependent relationship with it. The writer and women's rights advocate Mary Wollstonecraft, in developing her discourse on the characteristics attributed to women and the value given to

women in society, also underlines the inequality of rights between men and women by saying “(...) the first object of laudable ambition is to obtain a character as a human being, regardless of the distinction of sex” (1995, p. 76). She emphasises the importance of education for women, stressing that women are not only wives and mothers but are individuals like men and should have the same basic rights as men. With the first wave of feminism, which became influential in the late nineteenth and early twentieth centuries, women sought rights both in social life and in the law: they demanded equal rights in many areas, such as the right to education, the right to vote, and the right to work.

The production and imposition of universal values, one of the basic tenets of modernity, has also shaped gender patterns and aimed to legitimise male domination (Çelikkol & Hira, 2022, p. 44). In this respect, instead of choosing to be invisible in the modern world, women have chosen to make their voices heard, initiating a process of transformation under the leadership of the first wave of feminist movements, taking the first steps with the discourse of enjoying the most basic rights. The fact that the male-dominated society could not remain deaf to women’s demands for equal rights and criticism of inequalities in the division of labour has been closely related to the developments and transformations brought about by historical processes. As developments such as the Enlightenment, industrial development, and the rise of capitalism, which are the background to the formation of modernity, have changed the social and economic structures of society, the transition from agrarian to industrial societies and from extended families to nuclear families has necessitated a reassessment of traditional male and female roles. In the shifting economic balance, as women have sought to establish a presence in the workforce, the secondary status of women in terms of authority and employment has re-emerged as an issue. Women’s work was separated from men’s work, and the unequal division of labour, rights and wages came to the fore. In the capitalist system, women’s unpaid labour became valuable for capital accumulation (Bayraktar, 2023, p. 51), but its social significance was obscured (Fraser, 2009, p. 62).

In the modernist period corresponding to the second-wave feminist process, Simon de Beauvoir’s classic work *The Second Sex* (1949) especially shaped perspectives. The discourse in the work that “one is not born, but rather becomes, a woman” (Beauvoir, 1974, p. 249) summarises the construction of gender in society. Although individuals are born as men and women, gender and the norms it requires are shaped by the process of social construction. In this process, the ideas of women’s social rights and women’s liberation have been at the forefront (Collins, 1991, p. 165). Furthermore, the change of the sacred also revised the

perception of beauty in modernism and created a secular body perception (Şişman, 2013, p. 46; Baudrillard, 2010, pp. 172-173), and women's gender roles were also affected by these revisions. Criticisms of the hierarchical design of the body, public and private spheres, and institutional structures within society according to gender stereotypes have been treated in feminist perspectives in the process of modernism (Çelikkol& Hira, 2022, p. 44). In gender theories, second-wave feminism addresses these issues, and in particular women's exposure to stereotypes arising solely from the fact that they are women. With the second wave of feminism, the scope of the basic rights previously demanded has been expanded and many women's rights, such as family, sexuality, domestic life, working conditions, violence against women, and divorce rights, have begun to be addressed from a women's rights perspective. The idea expressed by Betty Friedan in *The Feminine Mystique* (1963) that women have been pacified by the roles of motherhood or wifehood imposed on them by society and the media is influential in the strengthening of second-wave feminism since women do not have the opportunity to live their own lives (1963, p. 18). Additionally, the issues faced by women from different social classes and cultures have been neglected during this period.

Third-wave feminism takes these views of second-wave feminism one step further, drawing attention to the glorification and oppression that develops through existing as a majority or minority in matters such as race, ethnicity, gender, class and sexuality. In line with modernism's concept of binary opposition, men and women have been positioned at opposite poles, and the primary force of male domination has come under serious questioning. In the binary opposition, which is a structure of thought that has found a place as an effective discourse in modern times, the characteristics of women and men, which are thought to be opposed to one another, have begun to be reevaluated. The deconstructionist point of view, especially that of Jacques Derrida, states that binary opposites must be destroyed and redefined. This makes the re-evaluation of traditional thought structures regarding stereotypes possible. The marginalisation, classification or standardisation tendency of the modernist perspective has been challenged in postmodernism and evolved into a perspective that values diversity. Zeka states that postmodernism involves a dichotomous reckoning and opposition with modernism and can be considered as a period in which the weight of critical discourses is felt (Zeka, 1990, p. 10). Jameson mentions that postmodernism has characteristics such as lack of depth, ahistoricity, and timelessness. Baudrillard's *Simulacra and Simulation* (1981) also points to the post-modern era. He refers to it as a period in which uniform meaning is lost and multiple meanings are formed, and unreal objects (simulations) replace reality. The specific social transformation processes of the post-

modern period have also affected and reshaped the perception of gender. The role of the feminist movements in history is undeniable in feeding the postmodernist development since it criticises both the essentialist and hierarchical structure of modernism (Demir, 1997, pp. 82-87). While women's quest for equality and rights was the main issue after the Enlightenment, after the 1970s and even in the modernist period and the focus was on the construction of sex and gender, in the following period, whether gender could be a choice has been opened to discussion (Ekinçi, 2017, pp. 136-137). The third-wave theories of feminism have also tended to be shaped within this framework. When Judith Butler wrote *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (1990), she became one of the pioneers of contemporary feminist theory, arguing that it would be misleading to speak of a standard concept of woman. Third-wave feminism has emphasised multiculturalism, diversity, and individualism, and various terms related to feminism, such as postmodern feminism, intersectionality, and gender positivity, have emerged.

Indeed, the post-modern era opens up an unexpected social space for people. In this era, meanwhile, the main driving force of gender theories inevitably continues to be women's rights, women's visibility, and gender inequalities. The visibility of different genders- though certainly not the sole cause - led to a reduction in the dominance of patriarchal domination, albeit to a lesser extent. Women finding more space in the workplace, less space in the domestic environment, and a desire to break free from many of the traditional roles assigned to them has had a major impact not only on women's roles but also on men's roles during this period. While this has increased the demand for women's employment in the labour market, it has also paved the way for men to start working in jobs that were thought to belong to flexible and precarious female labour. As in the case of women, the individualisation of wages has begun to be applied to men as well. While these changes have revised gender stereotypes, they have led to an increase in women as the head of the household. For example, Standing states that women in the US and the UK earned more money than their husbands in 2009 and that this number is increasing day by day. Therefore, these economically based situations have revised gender roles and led to an increase in the number of men who prefer to take care of their children at home instead of pursuing a career (Standing, 2020, pp. 108-113). The increased presence of women in business, their growing influence in social spheres, and the characteristics of the postmodern era have all legitimised the empowerment of women. In this period, where ideas are put forward that women had achieved all the rights they should have and can become equal to men, based on the existence of women in social life, fourth-wave feminism underlined the violence, abuse

or marginalisation that are still being directed at women. In doing so, it is inspired by the spirit of the period. Fourth-wave feminism, closely related to digital feminism, which will be discussed in more detail in the next section, continues to defend women's rights through developing technologies and changing social order. "At the intersection of digital social actions and social networks, the concepts of 'digital activism' and 'digital feminism' emerge" (Akan and Gürhan, 2020, p. 6). Especially in today's world where technological devices and media elements have developed, discourses and practices regarding women's rights, rejection of all forms of violence against women and women's empowerment have found a place on digital platforms, and fourth wave feminism has existed both in the real world and the virtual/online world. As it is underlined, "descriptions of the 'fourth wave' underscore communication technologies and highly mediated flashpoints" (Clark-Parsons, 2022, p. 4), Through a variety of media, women have been able to both empower themselves and take a stand against oppressive or violent actions against them by creating platforms for solidarity in digital environments and producing increasingly popular content.

3. MASS MEDIA AND THE CONSTRUCTION OF GENDER

With modernism, several external tools have been necessary to ensure the universality of ideal typification of gender. The most important of these have been the media tools. After industrialisation, each period accelerated social change with its mass media and created its own mass culture (Özdamar-Akarçay, 2023, pp. 39). In his study, Debord states that the mass media have the capacity to create and shape society and that the laws legitimised by the continuity of the spectacle create a generation subject to itself (2021, p. 178). The tools of the mass media (newspapers, radio, television, etc.), which developed as a product of the technological developments of the time, became functional tools that supported the attempt to legitimise gender inequality. Both written and visual publications have nourished and reproduced gender roles and patriarchy. Goffman, in his study *Gender Advertisements* (1976), discusses the gender roles shaped by the media. He states that through feminist ideas, even the smallest gestures and facial expressions gain meaning in the context of gender, producing meanings concerning many social and public situations (2020, pp. 7-8). According to him, expression is not conscious, but rather socially learned. There is a social purpose in advertisements, as in other mass media, to teach and convince us of the 'how' of femininity and masculinity and to contribute to the construction of gender roles and behaviour (Goffman, 2020, pp. 9-10).

Television can be considered one of the most fundamental mass media of modernism. The invention of television has played a serious role in the production of gender roles, ideal

typification, female identity, male identity, etc. The most salient characteristic of the mainstream media in this period is that viewers have no influence; they are merely receptive to what is offered by the mass media. Even the condition of people as passive receivers is included by Noam Chomsky in his book *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media* (1988). Morley's study on the acts of watching television in families provides information on the gender roles of the period. Men think that the remote control belongs to them after coming home from work, and this situation is legitimate within the family. Morley states that the remote control is the symbolic property of the man. He states that even if women work outside the home, when they come home, they have to take care of domestic chores, so their relations with television are inter-work, escapist relations, and this situation is seen as legitimate. In another similar study, Lull states that 90% of the time, the program to be watched on television in the evening is decided by men (Mutlu, 2005: 146-147). In the case of developing countries, it can be stated that the mainstream media's tendency to establish a Western-oriented hegemonic cultural structure in the context of the culture industry (Konyar, 2011: 58) leads to change and transformation in the gender norms of traditional cultures. It can be affirmed that television, a powerful medium since its invention in 1925, has played an active role, directly or indirectly, in defining male and female identities and creating roles, and even in bringing about similar changes between countries. Although it is debatable whether television provides a suitable platform for feminist thought to be heard sufficiently on television, which reaches a wide audience, the use of the Internet has added another dimension to the use of technology and media tools. Er-Özden & Özden (2020) highlight the point that second-wave feminist theories have led to research, particularly on advertisements, and that there is a connection between advertisements and second-wave feminism in the literature.

The emergence of the Internet and its gradual intrusion into the everyday lives of individuals have been instrumental in reshaping gender perspectives since the second half of post-modernism. Mainstream media tools informed individuals directly, but the development of Internet technologies liberated individuals from the passive role of the recipient and enabled them to assume the role of producer. The relationship of later feminist waves with the media has been to use alternative media by being critical of mainstream media tools (Tekvar, 2017: 538). At the end of the 1990s, people of thoughts such as Eli Noam expressed that the internet was the greatest contribution to the media history of the 20th century, thereby highlighting its future power. The decentralised structure of the Internet, like the mainstream media, and the fact that it enabled bottom-up communication rather than top-down communication, made it

different from other means of communication (qtd. in Briggs & Burke, 2011, p. 329). Some thinkers, such as Neil Postman, have expressed the fear that culture would surrender to technology, while others have expressed the fear that the internet would pollute the human spirit. However, figures such as William Winston have emphasised the Internet's ability to liberate individuals, while at the same time suggesting the possibility of the people having more power (Briggs & Burke, 2011, p. 331). The accessibility of the internet to everyone has provided women with spaces where they can express themselves freely, both individually and as a whole. The power of women that has made itself felt through internet tools and digital platforms has brought about a new feminist wave - fourth wave feminism. Women have found a way to make their voices heard beyond physical boundaries and limitations; "Utilising new tools and strategies for communication, women from all over the world and from different social and cultural backgrounds continue to strive for equal rights in the face of continuing discrimination, sexism, and misogyny. From internet forums and social media platforms, they have moved back out into public space-into streets, squares, town halls, museums, and auditoria" (Lange and Pérez-Moreno, 2020, p. 1). Through the platforms created through the internet and digital environments, women have also been able to stand up against violence, discrimination, abuse and loss of rights; they have easily made their voices heard to each other and to countless internet users. McLuhan's term 'global village' also coincides with this process because women's voices will be able to resonate in a global atmosphere. Considering the social transformations after the 1990s, the idea of a society that functions through Internet technologies advocated by theorists such as Castells and Baudrillard is noteworthy (Çakır, 2018, p. 99). Thanks to digital technologies and the Internet, globalisation and intercultural communication have increasingly developed, taking human relations and the exchange of information beyond physical borders, which has led to the recognition of gender roles and community development.

4. CONCLUSION

In studies conducted in the social sciences, although there is a tendency to use specific theoretical frameworks such as pure feminist theories or pure mass communication theories, it can be claimed that using more than one theoretical framework together will enrich and strengthen academic studies with the effect of today's intense heterogeneous thinking structure. Based on this idea, this study presents an inhomogeneous theoretical reading and a reading that aligns with the parallel development of feminist waves and historical processes, considering their periodicity. The study is designed on a theoretical basis in this regard. Approaches to

gender equality, which were shaped as a result of criticisms of traditional perspectives before the modernist period, shaped feminist theories. Similarly, towards the middle of the formation of modernism, especially the entry of television into our daily lives, contributed to the formation of ideal genders through visuals. While this situation served gender equality, it was also a factor in shaping the feminist theory of the period.

Postmodern approaches, which have evolved with the idea with the idea that modernist theories failed to explain the period with the development of the information age. These approaches, with their association with the internet age and changes and transformations, such as the acceleration of access to information, have similarly been linked to the period following the development of the information age. The failure of modernist theories to explain this period has been cited as the reason for the shift to new approaches. Therefore, it is evident that thinking together without ignoring the theoretical periodical similarities in studies to be carried out for the development of gender equality will strengthen scientific knowledge. There are studies on the subject in the literature. Çelikkol and Hira (2022), in their study titled *Modernizm ve Postmodernizm Tartışmaları Ekseninde Toplumsal Cinsiyet, Cinsel Yönelimler ve Cinsiyetsizleştirme*, (Gender, Sexual Orientations and Desexualisation in the Axis of Modernism and Postmodernism Discussions), address gender equality in terms of modern and postmodern approaches. Ulusal (2023) in his study titled *Postmodern Dönem Romantik Komedi Dizilerinde Post-Feminist Erkeklik: “Erkenci Kuş” Örneği*, (Post-Feminist Masculinity in Postmodern Period Romantic Comedy Series: The Case of “Erkenci Kuş”) underlines that post-masculinity is a gender approach belonging to the postmodern period and emphasises the social impact of television, one of the mass media, through its changing and transforming presentation in accordance with the period. In Gökhan’s (2010) postgraduate thesis titled *Türkiye’deki Feminist Akımların Modernite ve Postmodernite İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış* (A Critical Look at the Modernity and Postmodernity Relations of Feminist Movements in Türkiye), he presents a study on the division of feminist approaches into modern and postmodern periods and enriches his narrative by mentioning the intense influence of mass media in the study. Esmâ Akan and Nazife Gürhan *E-Feminism: A Study About Digital Feminism*, they talk about the new women’s discourses that have found a place in the digital world. Considering the studies, as a result, it can be stated that instead of utilizing feminist theories alone in academic studies on gender equality and community development, utilizing approaches to mass communication and modern/postmodern theories together in accordance with the subject will improve the perspective of the study and enrich it scientifically.

REFERENCES

- Akan, E., Gürhan, N. (2020). E-Feminism: A Study About Digital Feminism, *Hafıza International Journal of Social Sciences* 4 (2), 4-22.
- Baudrillard, J. (2010), *Tüketim Toplumu*, (F. Keskin, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktar, G. (2023). İkinci Dalga Feminist Hareketin Feminizmin Gelişimindeki Dönüştürücü Rolü. *Advances In Woman's Studies*, 5(2), 49-56.
- Beauvoir, S. D. (1974). *The Second Sex*. Vintage Books.
- Briggs, A & Burke P. (2011), *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'den Internet'e*. (Ü. H. Yolsal, E. Uzun, Trans.). Kırmızı Yayınları.
- Butler, J. (2020), *Cinsiyet Belası*, (B. Ertür, Trans.). Metis Yayınları.
- Chomsky, N. & Herman, E. S. (2006). *Rızanın İmalatı-Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. Aram Yayıncılık.
- Clark-Parsons, R. (2022). *Networked Feminism: How Digital Media Makers Transformed Gender Justice Movements*, University of California Press.
- Collins, P. H. (1991). *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowering*, Routledge.
- Çakır H. (2018). Medya Üzerine Yaklaşımlar. *İletişim Sosyolojisi: Medya, İletişim, Toplum*, (D, Arslan, G. Arslan, Comp.). Paradigma Akademi Yayınları.
- Çelikkol, İ., & Hira, İ. (2022). Modernizm Ve Postmodernizm Tartışmaları Ekseninde Toplumsal Cinsiyet, Cinsel Yönelimler Ve Cinsiyetsizleştirme. *Sakarya Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 37-54.
- Debord, G. (2021). *Gösteri Toplumu*, (A. Ekmekçi, O. Taşkent, Trans.). Ayrıntı Yayınları.
- Demir, Z. (1997). *Modern Ve Postmodern Feminizm*. İz Yayınları.
- Ekinci, F. (2017). Sekülerleşen Kadın Bedeni Ve Feminist Söylem. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, (Book Review), 3(1), 135-153.
- Er Özden, E., & Özden, Z. (2020). İkinci Dalga Feminizmin Kozmetik Reklamlarının Görsel-Metinsel Tasarımı Üzerindeki Etkisi. *Selçuk İletişim*, 13(1), 1-23.
- Fraser, N. (2009). *Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*. (G. Kurtsoy, Trans.). 56, 97-117.

- Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. W.W.Norton&Company,Inc.
- Gedik E. (2020). Dünya’da ve Türkiye’de Dijital Feminizm İncelemesi: Gençlerin Dijital Aktivizm Deneyimleri. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5, 123-136.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. İletişim Yayınları.
- Gökhan, İ. (2010). *Türkiye’deki Feminist Akımların Modernite ve Postmodernite İlişkilerine Eleştirel Bir Bakış*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Kardiyoti, D. (1997), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Metis Yayınları.
- Konyar, H. (2011). *Türkiye’de Medya Endüstrisi İle Kurulan ‘Kültürel Farklılıklar’*, Ütopya Yayınları.
- Lange, T. And Pérez-Moreno, L., C., 2020. Architectural Historiography and Fourth Wave Feminism. *Architectural Histories*, 8(1).
- Mutlu, E. (2005). *Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya*. Ütopya Yayınları.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender, And Society*. Harper and Row.
- Saygılıgil, F. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Dipnot Yayınları.
- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Ü. Tatlıcan, G. Demiriz, Trans.). Sentez Yayıncılık.
- Standing, G. (2020). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (E. Bulut, Trans.). İletişim Yayınları.
- Şişman, N. (2013). *Emanetten Mülke: Kadın Beden Siyaseti*. İz Yayınları.
- Tekvar, S. O. (2017). Türkiye’de Feminist Alternatif Medyanın İşlevselliği: Bir Alternatif Medya Örneği “Kadınların Postası” Projesinin İncelenmesi, *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* Cilt: 6, Sayı: 1, 537-552.
- Ulusal, D. (2023). *Postmodern Dönem Romantik Komedi Dizilerinde Post Feminist Erkeklik: “Erkenci Kuş” Örneği*. Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi(10), 216-242.
- Waters, M. (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (Z. Cihriñoğlu, Ed.). Gündoğan Yayınları.
- Wollstonecraft, M. (1995). *A Vindication of the Rights of Men; With, A Vindication of the Rights of Woman, and Hints*. Cambridge University Press.
- Zeka N. (1990). *Postmodernizm: Jameson, Lyotard, Habermas*. K1y1 Yayınları.